

T.C.
AĞRI İBRAHİM ÇEÇEN ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

EYYÛBÎLERİN DOĞU VE GÜNEYDOĞU ANADOLU
BEYLİKLERİYLE MÜNASEBETLERİ

Cansu YILDIZ

216051135

Yüksek Lisans Tezi

Ortaçağ Bilim Dalı

Tez Yöneticisi: Prof. Dr. Yaşar BEDİRHAN

Ağrı-2024

(Her Hakkı Saklıdır)

T.C.
AĞRI İBRAHİM ÇEÇEN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI

Cansu YILDIZ

EYYÛBÎLERİN DOĞU VE GÜNEYDOĞU ANADOLU
BEYLİKLERİYLE MÜNASEBETLERİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Tez YÖNETİCİSİ

PROF. DR. YAŞAR BEDİRHAN

AĞRI-2024

TEZ ETİK VE BİLDİRİM SAYFASI

SOSYAL BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Lisansüstü Eğitim-Öğretim ve Sınav Yönetmeliğine göre hazırlamış olduğum “Eyyûbîlerin Doğu ve Güneydoğu Anadolu Beylikleriyle Münasebetleri” adlı tezin tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi taahhüt eder, tezimin kâğıt ve elektronik kopyalarının Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü arşivlerinde aşağıda belirttiğim koşullarda saklanmasına izin verdiğimi onaylarım.

Lisansüstü Eğitim-Öğretim yönetmeliğinin ilgili maddeleri uyarınca gereğinin yapılmasını arz ederim.

Tezimin tamamı her yerden erişime açılabilir.

27.06.2024

Cansu YILDIZ

T.C.
AĞRI İBRAHİM ÇEÇEN ÜNİVERSİTESİ
Lisansüstü Eğitim Enstitüsü

TEZ KABUL VE ONAY FORMU

Eyyûbîlerin Doğu ve Güneydoğu Anadolu Beylikleriyle Münasebetleri

Prof. Dr. Yaşar BEDİRHAN danışmanlığında, Cansu YILDIZ tarafından hazırlanan bu çalışma, 27/06/2024 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından Tarih Anabilim Dalı Orta Çağ Bilim Dalında yüksek lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan: Prof. Dr. Yaşar BEDİRHAN

İmza:

Üye : Doç. Dr. Berna KARAGÖZOĞLU

İmza:

Üye : Doç. Dr. Vural ÖNTÜRK

İmza:

Yukarıdaki sonuç;

Enstitü Yönetim Kurulu .../.../... Tarih ve / Nolu kararı ile onaylanmıştır.

Prof. Dr. İbrahim HAN
Enstitü Müdürü

İÇİNDEKİLER

TEZ ETİK VE BİLDİRİM SAYFASI.....	I
TEZ KABUL VE ONAY TUTANAĞI.....	I
İÇİNDEKİLER.....	I
ÖZET.....	II
ABSTRACT.....	III
ÖNSÖZ.....	IV
KISALTMALAR.....	VI
1.KAYNAKLAR VE ARAŞTIRMALAR.....	1
1.1.Temel Kaynaklar.....	1
1.2.Araştırma Eserleri.....	8
1.3.Makaleler.....	9
GİRİŞ	
EYYÛBÎLER DEVLETİ'NİN KURULUŞU.....	10

BİRİNCİ BÖLÜM

EYYÛBÎLERİN DOĞU ANADOLU BEYLİKLERİYLE MÜNASEBETLERİ

1.1. Saltuklu Beyliği'nin Kuruluşu.....	21
1.2. Mama Hâtun Dönemi Eyyûbîlerle Münasebetler (1191-1201)	22
1.3. Alâeddin Melik Şâh Dönemi Eyyûbîlerle Münasebetler (1201-1202)	25
1.4. Mengüçük Beyliği'nin Kuruluşu.....	30
1.5. Melik II. Alâeddin Davud Şâh Dönemi Eyyûbîlerle Münasebetler (1225-1228)	34
1.6. Ahlatşâhlar Beyliği'nin Kuruluşu.....	40

1.6.1. Nasıreddin Muhammed II. Sökmen Eyyûbîlerle Münasebetler (1228-1185)	44
1.6.2. Seyfeddin Bektimur Dönemi Eyyûbîlerle Münasebetler (1185-1193)	49
1.6.3. İzzeddin Balaban Dönemi Eyyûbîlerle Münasebetler (1207-1208)	52

İKİNCİ BÖLÜM

EYYÛBÎLERİN GÜNEYDOĞU ANADOLU BEYLİKLERİYLE MÜNASEBETLERİ

2.1. Artuklu Beyliği'nin Kuruluşu.....	54
2.2. Artukluların Ticareti.....	58
2.3. Artuklu Beyliği'nin Eyyûbîlerin Tabiiyetine Girmesi ve Eyyûbîlerle Münasebetler.....	58
2.3.1 Selahaddin Eyyûbî Dönemi Artuklu- Eyyûbî Münasebetler.....	58
2.3.2. Melik Adil Dönemi Artuklu- Eyyûbî Münasebetler.....	65
2.3.3. Melik Kâmil Dönemi Artuklu- Eyyûbî Münasebetler.....	71
2.4. Dilmaç Oğulları Beyliği'nin Kuruluşu.....	76
2.4.1. Fahreddin Devletşâh Dönemi Eyyûbîlerle Münasebetler (1146-1192)	77
2.5. İnal (Yinal) Oğulları Beyliği'nin Kuruluşu.....	81
2.5.1. Şemsülmülk Cemalüddin Mahmud Dönemi Eyyûbîlerle Münasebetler (1142-1183)	82
SONUÇ.....	86
BİBLİYOGRAFYA.....	89

ÖZET

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Eyyûbîlerin Doğu ve Güneydoğu Anadolu Beylikleriyle Münasebetleri

Cansu YILDIZ

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Yaşar BEDİRHAN

Eyyûbîler, 1169-1260 yılları arasında Mısır, Suriye, Filistin, Güneydoğu, Doğu Anadolu, Kuzey Irak, Hicaz, Yemen ve Libya’da hüküm sürmüş ve tarihte önemli rol oynamış bir Türk-İslam devletidir. Eyyûbîler Zengî (Musul) Atabeyliği altında iken sonrasında bu beyliğin devamı olarak ortaya çıkmıştır. Sonrasında Eyyûbî hükümdarı Selahaddin Eyyûbî kendi bağımsızlıklarını ilan edip bağımsız bir devlet haline gelmiştir. Selçuklu Sultanı, Alp Arslan’ın 1071 yılında gerçekleştirmiş olduğu Malazgirt Savaşı’ndan sonra Anadolu’nun Doğu ve Güneydoğu bölgelerinde birçok beylik kurulmuştur. Bu beylikler Saltuklular, Mengüçükler, Artuklular, Ahlatşâhlar, Dilmaçoğulları, Danişmendîler, Çaka Beyliği ve İnaloğulları isimli beyliklerdir. Eyyûbîler zikredilen beyliklerin bazıları ile münasebetlerde bulunmuşlardır. Eyyûbîler zikredilen beyliklerden Saltuklular, Mengüçükler, Artuklular, Ahlatşâhlar, Dilmaçoğulları ve İnaloğulları ile askeri yardım, sıhriyet ve tabiiyet-metbuluk gibi hususlar meyanında münasebette bulunmuşlardır. Eyyûbîler bu beylikler ile münasebetlerini canlı tutmaya çalışmış ve bunda da oldukça başarılı olmuşlardır. Eyyûbîler izlediği bu siyasetle yukarıda belirttiğimiz beyliklerle ve bu beyliklerin yanında kimi zamanda Selçuklularla da münasebet halinde olmuşlardır. Eyyûbîler Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgesinde bulunan bu beyliklerle siyasi, ticari, sosyal hatta kültürel yönden de farklı farklı ilişkiler gerçekleştirmişlerdir.

Anahtar Sözcükler: Eyyûbîler, Doğu, Güneydoğu Anadolu, Beylikler, Münasebet

SUMMARY

MASTER'S THESIS

Relations of the Ayyubids with the Eastern and Southeastern Anatolian Principalities

Cansu YILDIZ

Thesis Advisor: Prof. Dr. Yaşar BEDİRHAN

The Ayyubids were a Turkish-Islamic state that ruled in Egypt, Syria, Palestine, Southeast, Eastern Anatolia, Northern Iraq, Hejaz, Yemen and Libya between 1169 and 1260 and played an important role in history. While the Ayyubids were under the Zengi (Mosul) Atabeydom, it later emerged as a continuation of this principality. Afterwards, the Ayyubid ruler Saladin declared their independence and became an independent state. After the Manzikert Victory of the Seljuk Sultan Alp Arslan in 1071, many principalities were established in the Eastern and Southeastern regions of Anatolia. These principalities are named Saltuklular, Mengüçüks, Artuklular, Ahlatşâhlar, Dilmaoğulları, Danişmendliler, Çaka Principality and İnaloğulları. The Ayyubids had relations with some of the mentioned principalities. The Ayyubids had relations with the Saltukids, Mengucuks, Artuqids, Ahlatshahs, Dilmachogullari and Inaloğulları, among the mentioned principalities, on issues such as military aid, descent and naturality-subordination. The Ayyubids tried to keep their relations with these principalities alive and were quite successful in this. With this policy, the Ayyubids had relations with the principalities mentioned above and, in addition to these principalities, sometimes with the Seljuks. The Ayyubids had different political, commercial, social and even cultural relations with these principalities in the Eastern and Southeastern Anatolia regions.

Key Words: Ayyubids, East, Southeastern Anatolia, Principalities, Relationship

ÖNSÖZ

Türk devletlerinden biri olan Musul Atabeyliği diğer bir ismiyle Zengî Atabeyliği'nin hâkimi olan Nureddin Mahmud Zengî'nin 1174 yılında hayatını kaybetmesi ile kumandanlarından olan Selahaddin Eyyûbî, Eyyûbîler Devleti'ni kurmuştur. Selahaddin Eyyûbî'nin İslam birliğini bir çatı altında birleştirmek gibi bir amacı vardı. Sonunda bu amacını Kudüs bölgesini Haçlı kuvvetlerinin elinden alarak gerçekleştirmiştir. Eyyûbîler, Malazgirt Savaşı'ndan sonra Anadolu'nun Doğu ve Güneydoğu bölgesinde kurulan Saltuklular (1071-1202), Mengüçükler (1071-1277), Artuklular (1102-1409), Ahlatşâhlar (1100-1207), Dilmaçoğulları (1085-1192) ve İnaloğulları (1098-1183) isimli Türk Beylikleri ile münasebetleri olmuştur. Eyyûbîlerin bu beyliklerle münasebetleri kendi menfaatleri doğrultusunda ilerlemiştir. Eyyûbîler yıkılmadan ayakta kalabilmek için Saltuklular, Mengüçüklüler, Artuklular, Ahlatşâhlar, Dilmaçoğulları ve İnaloğulları ile aralarında gerek evlilik yoluyla gerekse de toprak alıp verme yoluyla vb. bir takım siyasi, ticari, sosyal ve kültürel ilişkilerde bulunmuşlardır.

Çalışmamızda Eyyûbîlerin, Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgesinde kurulan Saltuklular, Mengüçükler, Artuklular, Ahlatşâhlar, Dilmaçoğulları, İnaloğulları ile münasebetleri üzerinde durulmuştur. Beylikler ile ne gibi (siyasi, sosyal, ticari, kültürel) münasebette bulunduğu saptanmaya çalışılmıştır. Eyyûbîlerin Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgelerindeki beylikler ile münasebetleri hususunda müstakil olarak yakın zamana kadar herhangi bir çalışma yapılmamıştır. Çalışmamızın gerçekleşmesi durumunda Eyyûbîlerin Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgelerinde kurulan yukarıda zikredilen beylikler ile ilişkilerinde nasıl bir yol izlediği ve kendi devleti adına etkisini, yararını, çıkarlarını, menfaatlerini araştırmak isteyen araştırmacıların sorularını cevap bulabilecekleri bir kaynak niteliğinde olabileceği kanaatindeyiz.

Çalışmanın giriş bölümünde Eyyûbîlerin kuruluşu, nesebi ve siyasi tarihi kısaca değerlendirilmiştir. Çalışmamız giriş, iki bölüm ve sonuçtan oluşmaktadır. Giriş kısmında Eyyûbîler Devleti'nin kuruluşu, nesebi ve siyasi tarihi hakkında kısa malumat verilmiştir. Birinci bölümde Doğu Anadolu Bölgesinde kurulan Saltuklular, Mengüçüklüler ve Ahlatşâhların kuruluşu ve bu beyliklerin Eyyûbîler ile ilişkileri ele alınmıştır. İkinci bölümde ise Güneydoğu Anadolu Bölgesinde kurulan Artuklular, Dilmaçoğulları ve İnaloğulları beyliklerinin tesisi ve bu beyliklerin Eyyûbîler ile olan münasebetlerine kaynaklar ışığında değinilmiştir.

Bu tezin yazım sürecinde büyük yardım ve desteklerini esirgemeyen, her zaman yol gösteren, tüm zorlukların üstesinden gelmemi sağlayan ve aynı zamanda tezin oluşmasında katkısı olan Danışman hocam Sayın Prof. Dr. Yaşar BEDİRHAN'a, eğitim ve öğretim hayatım boyunca desteklerini bir an bile benden esirgemeyen ve bana bu süreçte güç veren, motivasyon sağlayan Annem, babam ve kardeşime teşekkürü bir borç bilirim.

Cansu YILDIZ

KISALTMALAR DİZİNİ

Arş.: Araştırma

b.: bin, ibn

Bkz.: Bakınız

C.: Cilt

Çev.: Çeviren /Tercüme Eden

DTCF: Dil Tarih Coğrafya Fakültesi

Ed.: Editör

Fak.: Fakülte

H.: Hicrî

Haz.: Hazırlayan

İÜ: İstanbul Üniversitesi

İA: İslâm Ansiklopedisi

İÜEF: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi

İÜTED: İstanbul Üniversitesi Tarih Enstitüsü Dergisi

İSAM: İslâm Araştırmaları Merkezi

Ktp.: Kütüphane

m.: Miladi

mad.: Madde

Neşr.: Neşreden

Nr.: Numara

öl.: Ölümü

s.: Sayfa

Ss.: Sayfa Sayısı

S.: Sayı

SÜFEFD: Selçuk Üniversitesi Fen – Edebiyat Fakültesi Dergisi

SAD: Selçuklu Araştırma Dergisi

SBE: Sosyal Bilimler Enstitüsü

SBED: Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi

TDAD: Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi

TDAV: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı

TDV: Türkiye Diyanet Vakfı

THİTM: Türk Hukuk ve İktisat Tarihi Mecmuası

TM: Türkiyat Mecmuası

TTK: Türk Tarih Kurumu

Üniv. : Üniversite

vb.: Ve benzeri

vd.: Ve Diğerleri

YDT: Yayınlanmamış Doktora Tezi

YYLT: Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi

Yay.: Yayınları, yayınlayan, yayıncılık

KAYNAKLAR VE ARAŞTIRMALAR

Araştırmada kaynak toplama yöntemi olarak doküman analizi metodu kullanılmıştır. Dokümanlar, nitel araştırmalarda etkili bir şekilde kullanılması gereken önemli bilgi kaynaklarındandır. Doküman incelemesi, araştırılması hedeflenen olgu veya olgular hakkında bilgi içeren yazılı materyallerin analizini kapsamaktadır. Bu araştırmanın kaynak analizinin yapılabilmesi için Eyyûbîler Devleti dönemiyle ilgili yazılan ana kaynaklar, birinci ve ikinci el kaynaklar, araştırma eserler, makaleler, tebliğler ve bildiriler araştırılıp, bunların katalog taraması yapılmış ve bu kaynaklardan elde edilen bilgilerden de istifade edilmiştir. Ayrıca, araştırma sırasında konular işlenirken mümkün olduğunca temel kaynaklardan faydalanma yoluna gidilmiş, bu kaynaklardan Farsça ve Selçuklu kaynakları ile diğer yabancı kaynaklar birbirleriyle kıyaslanmış ve bu kaynakların tenkiti yapılmıştır. Ulaşılamayan kaynakların yerine ise alanında yetkin olan araştırma eserlerden istifade edilmiştir. Bu çerçevede, kaynak ve araştırmaların temini için Milli Kütüphane, İstanbul Edebiyat Fakültesi Kütüphanesi ve İslâm Araştırmaları Merkezi Kütüphanesi taranmıştır. Tezde istifade edilen kaynaklar, araştırma eserler ve makaleler ise şunlardır:

1.1. Temel Kaynaklar

İbni Bibi (Ö.H.680 / M.1282), el-Evami'rü'l-Alai'ye fi'l-umuri'l-Alai'ye

İbni Bibi olarak da bilinen müellifin künyesi el-Hüseyin bin Muhammed bin Ali el-Cafer er-Rugadi'dir. Annesi Bibi Hatun, Nişabur Şafiilerinden Kamalü'd-din Simnani'nin kızıdır, babası Necmü'd-din Muhammed Tercüman ise İran'ın Curcan şehrindeydir. İbni Bibi, annesi ve babasıyla beraber, M.1231 yılında Konya'ya gelmiştir. Babası, M.1236'da II. Gıyâseddin Keyhüsrev (M.1236–1246) tarafından tercümanlık görevine getirilmiş ve M.1272 yılındaki ölümüne kadar bu görevde bulunmuştur. Eser, Osmanlı Devleti hükümdarı II. Murad döneminde, Yazıcızade tarafından muhtasar bir şekilde Türkçeye, Arapçaya, Farsçaya çevrilmiştir. Sadık Erzi, Türkiye Selçuklu devrinin en önemli yerli kaynağı olarak ifade ettiği bu eseri, 1956 yılında TTK yayınları arasında yayınlamıştır. Eserin Türkçeye tam tercümesi ise Mürsel Öztürk tarafından yapılmış 1996 yılında Ankara'da yayınlanmıştır. Mürsel Öztürk'ün bu çevirisi daha sonraki yıllarda güncellemeler yapılarak, farklı basımlarla yayınlanmıştır (İbni Bibi, 1996.) “el- Evami'rü'l-Alai'ye fi'l-Umuri'l-Alai'ye” isimli eser, İbni Bibi tarafından Farsça olarak yazılmıştır. I. Gıyâseddin Keyhüsrev (M.1192–1196/ M.1204– 1210) zamanından başlayan eserde, Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgesi çekişmeler ve iskân politikası ayrıntılı

bir şekilde kaleme alınmıştır. İbni Bibi bu eseri, III. Gıyâseddîn Keyhüsrev (M.1264–1283) döneminde, muhtemelen 1279 yılında bitirmiş ve M.1282 yılında da ölmüştür. Eser, M.1192–1281 yılları arasındaki Türkiye Selçuklu Devlet Tarihi’nden; hususiyetle de Selçuklular’ın Doğu ve Güneydoğu Anadolu beylikleriyle yaşamış oldukları bazı durumlardan ayrıntılı biçimde bahsettiği için tezde en fazla faydalanılan kaynaklardan biri olmuştur. Eser, Türkiye Selçuklu Devleti ve Eyyûbîler ile yaşamış oldukları ilişkiler için temel bir kaynak olmasına rağmen, İbni Bibi’nin İran tarih yazıcılığının etkisiyle konuları uzatması ve bolca şiire yer vermesi sebebi ile zaman zaman ana konudan uzaklaştırmıştır. Ayrıca, İbni Bibi eserinde olayların tarihini genellikle vermemiştir. Buna rağmen Eyyûbîler ve Türkiye Selçuklu devri için onun eserinin yerine geçebilecek ikinci bir yerli kaynak mevcut değildir.

İbnü’l-Esir, el-Kâmil Fi’t-Tarih

Orta Çağ İslam dünyasının en büyük tarihçisi olan İbnü’l- Esîr, 1160 (öl. 1234)’da Cizre’de dünyaya gelmiştir. Gençliğinde Musul atabeylerinin hizmetine giren müellif, elçilik görevi ile gittiği yerlerde gördüğü pek çok eserden bilgi toplamıştır. Onun 1230 yılına kadar gelen olayları anlattığı “el- Kâmil fi’t -Tarih” adlı eseri, bütün İslam tarihi kadar Eyyûbîler ve Malazgirt Savaşı döneminin tarihi için de en önemli kaynaklardan biridir. İbnü’l-Esir, kronolojik olarak olayları sıraladığı bu eserinde, tarafsızlığı ve verdiği bilgilerin önemi nedeniyle büyük bir şöhret kazanmıştır. Eser, İslam öncesi ve sonrası olmak üzere iki bölümden ve toplam on iki ciltten meydana gelmektedir. Eserin bütün ciltleri Türkçeye, Arapçaya, Farsçaya çevrilmiştir. Çalışmada bu önemli eserin Türkçeye çevrilmiş olan XI. ve XII’nci ciltlerinden faydalanılmıştır. Eserin yararlanılan XI. ve XII. ciltleri Abdülkerim Özaydın tarafından tercüme edilmiş ve 1987 yılında İstanbul Bahar Yayınları tarafından yayınlanmıştır (İbnü’l-Esir,1987: XI-XII). Orta çağ İslam dünyasının en büyük tarihçilerinden olan İbnü’l-Esir’e ait olan bu eserden, tezin her safhasında yararlanılmaya çalışılmıştır. Doğu ve Güneydoğu Anadolu beylikleri döneminin bütünü eserde yer almasa da bu dönem için bize çok değerli bilgiler vermektedir. Ayrıca İbnü’l Esir’in olayları anlatırken, olayların tarihini de vermesi eseri daha önemli bir hale getirmektedir.

Ebû'l- Ferec Tarihi

XIII. yüzyıl Süryani yazarlarından olan Malatyalı Ebû'l Ferec'in (öl.1286), Hz. Âdem'den başlayarak, 1285 yılına kadarki tarihi hadiseleri kaydettiği eseri, kronolojik ve tarihi bir ansiklopedi özelliğinde olan genel bir vakayinamedir. Üç bölümden oluşan eserin ilk bölümü genellikle siyasi, ikinci ve üçüncü bölümleri ise kilise tarihini ihtiva etmektedir. Yazar, eserde Süryani tarihçilerinin yanı sıra, İran ve Arap tarihçilerinin eserlerinden de faydalanmıştır. Selçuklular tarihi için de özellikle Sıbt İbnü'l-Cevzî ve İbnü'l-Esir'in eserlerinden yararlanmıştır. Bununla birlikte, yine kendisi de bazı tamamlayıcı bilgileri eserine ilave etmiştir. Yazar, Eyyûbîler dönemini de diğer kaynaklardan aldığı bilgilerle kaleme almıştır. Bu yüzden diğer kaynaklarda geçen bilgiler bu eserde de geçmektedir. Ancak eserde özellikle Arap, Süryani, Ermeni ve Avrupalı müelliflerin eserlerinden bilgiler aktarılması bu eserin önemini arttırmaktadır. Ayrıca Ebû'l-Ferec, Müslüman müelliflerin değinemediği veya sessiz kaldıkları konuları ele aldığı için bu eserden azami derecede yararlanılmıştır. Müellif, Süryanice yazmış olduğu bu eseri dostlarının isteği üzerine Arapçaya çevirmiştir. Eserin, Süryaniceden Ernest A. Wallis Budge tarafından İngilizceye, Ömer Rıza Doğrul tarafından da Türkçeye, Arapçaya, Farsçaya tercümesi yapılarak, 1945–1950 yıllarında Ankara'da iki cilt halinde yayınlamıştır. Bu çalışmada da Ömer Rıza Doğrul'un yaptığı tercümeden istifade edilmiştir (Ebû'l-Ferec,1945).

Müneccimbaşı, Ahmed b. Lütfullah, Sahâifü'l-Ahbâr (Camîu'd-Düvel)

XVII. yüzyıl tarihçilerinden olan Münecimbaşı, 1631-1632 yılında Selanik'te doğmuştur. Selanik Mevlevihanesi şeyhi Mehmed Efendi'ye intisap ederek Mevlevî olmuştur. Eğitiminin ilk yıllarını burada almıştır. 1654'te de İstanbul'a gelmiştir. Önce Galata Mevlevihanesi sonra da Kasımpaşa Mevlevihanesi'ne giderek, dönemin en büyük Mevlevileri arasında gösterilen Halil Dede Efendi'den ders almıştır. Burada mesnevi, tefsir, hadis vs. eğitimleri almıştır. Saray baş tabibi Salih Efendi'den mantık, felsefe, tıp ilimlerini tahsil ederken, kendisinden önce münecimbaşılık görevinde bulunan Mehmet Efendi'den de astronomi, astroloji, matematik ve hesap ilimlerini öğrenmiştir. 1667'de hocası Mehmet Efendi vefat edince münecimbaşılık görevine getirilmiştir. Bu sırada Harem-i Hümayun muhasiplerinin, onu Sultan IV. Mehmed'e önermeleri sonucunda bu göreve getirilmiş ve Sultan, ondan kendi dönemine kadar olan Türk-İslam tarihini yazmasını istemiştir. Münecimbaşı, Sultan'ın bu emri üzerine, eserinde yaratılıştan 1672 yılına kadar olan olayları kaleme almıştır. Eyyûbîler Devleti'nin anlatıldığı bölümlerde ise özellikle İbni Bibi ve Aksarayî'nin eserlerinden faydalanılmıştır. Bu eseri değerli kılan özellik ise müellifin kendi

ifadesine göre aktarım ve yorumlarda bulunmuş olmasıdır. Çalışma için önemli bir kaynak olan *Camiü'd-Düvel*, Müneccimbaşı tarafından Arapça olarak yazılmış, ilerleyen yıllarda da Osmanlı Türkçesi'ne tercüme edilmiştir. Eser, sonraki yıllarda ise farklı yazarlar tarafından günümüz Türkçesi'ne uyarlanmıştır. Bu çalışmada ise Eyyûbîler ve Beylikler dönemiyle ilgili olarak, Ali Öngül tarafından yayınlanan Türkçe tercümeden istifade edilmiştir (Müneccimbaşı,2001).

Kerimüddin Mahmûd el- Aksarâyî, Mûsâmeretü'l-Ahbar fi Mûsâyeretü'l-ahyâr

XIII. yüzyılda dünyaya gelen ve tam künyesi Kerîmüddin Mahmud b. Muhammed Aksarayî olan yazarın hayatı ile ilgili kaynaklarda çok fazla bir bilgi yoktur. Onun hayatı ile ilgili bilgileri kendi eserinden az da olsa çıkarmak mümkündür. Müellif, eserinde ailesi ve kendisi hakkında net bir bilgi vermediği gibi görevini de kaleme almamıştır. Onun kullanmış olduğu “Aksarayî” ismine istinaden Aksaraylı olduğu ifade edilebilir. Bununla birlikte özellikle Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in vefatından sonra Türkiye Selçuklu Devleti'nin divanında olan hadiseleri birebir gözlemlerine dayanarak yazması, Selçuklu divanında görevli olduğunu gösterir. “*Mûsâmeretü'l-Ahbâr fi Mûsâyeretü'l-Ahyâr*”, Türkiye Selçuklu tarihinin ikinci en mühim yerli kaynağı niteliğindedir. İbni Bibi'nin eserinin bittiği 1280'den, Türkiye Selçuklu Devleti'nin son bulmasına kadar olan zaman aralığı için yegâne vakayinamedir. 1256 yılından başlayarak 1323 yılına kadarki zamanı ihtiva eden eser, Emir Çoban'ın oğlu ve İlhanlıların Anadolu valisi Timurtaş Noyan için yazılmıştır. Dört bölümden meydana gelen eser günümüze kadar ulaşmıştır. Eserin I. bölümünde; İslam dünyasında yaygın olan ve Selçuklular zamanında kullanılan Hicrî, Rumî, Yezdgerd ve Celalî takvimlerinden bahsedilir. II. bölümünde ise; Hazreti Peygamber'den başlayarak Dört Halife, Emevi ve Abbasi halifelerinden kısaca bahsedilir. III. bölümünde; Büyük Selçukluların kuruluşundan yıkılışına kadarki hadiselerden ve II. Gıyâseddîn Keyhüsrev dönemine kadar olan Türkiye Selçuklu Devleti tarihinden bahsedilir. IV. Bölümünde ise XIII. asrın ikinci yarısıyla XIV. asrın ikinci yarısındaki Eyyûbîler ve Doğu ve Güneydoğu Anadolu Beyliklerinin tarihiyle ilgili hadiseler rivayet edilir. Eser Eyyûbîler tarihi için çok önemli bilgiler ihtiva etmektedir. Zira müellif, o dönemde yaşamış olması sayesinde birçok hadiseye tanıklık etmiş, eserinde de bizzat gözlemlediği hadiseleri kaydetmeye çalışmıştır. Eyyûbîlerin ilişkileri ile ilgili en önemli eserlerden olan bu kaynakta: Selahaddin Eyyûbî'nin Doğu ve Güneydoğu Anadolu'daki Beylikler ile ilgili faaliyetleri, Antakya'nın fethedilmesi ve Selçuklular ile olan mücadelesi konusunda önemli bilgiler bulunmaktadır. Bu eser Eyyûbîler Devleti'nin kuruluş aşaması ile ilgili bilgi verdiği için bu kaynaktan istifade edilmiştir. Bu eserin tenkitli neşrini Osman Turan yapmıştır. Türkçeye

çevirisini de Mürsel Öztürk yapmıştır. Bu çalışmada Mürsel Öztürk'ün yaptığı çeviriden yararlanılmıştır (Aksarâyî,2000).

Yazıcızâde Ali, Tevârîh-i Âl-i Selçuk

Kaynaklarda Yazıcızâde Ali'nin hayatı ve kişiliği hakkında çok fazla bir bilginin olmadığı görülmektedir. Keza Müellif, eserinde ne kendisi ne ailesi ne de devlet kademelerinde yaptığı görevler hakkında herhangi bir malumat vermemektedir. Bununla birlikte, bu eserin 1424 yılında kaleme alındığı bilinmektedir. Sultan II. Murat zamanında sarayda görevli olan Yazıcızâde Ali, aynı zamanda Sultan'ın Mısır Memlûk Devleti'ne gönderdiği elçilik heyeti içerisinde de yer almıştır. Müellif bu eseri Sultan II. Murat'ın emriyle kaleme almıştır. Yazıcızâde'nin günümüze kadar ulaşan “Tevârîh-i Âl-i Selçuk” adlı eseri destan niteliği taşımaktadır. Eser, “Selçuknâme” ve “Oğuznâme” isimleriyle de bilinmektedir. İbni Bibi'nin “*el Evamirü'l Ala'îye Fi'l-Umuri'l-Ala'îye*” adlı eserinin Türkçe çevirisi, Yazıcızâde Ali'nin “Tevârîh-i Âl-i Selçuk” isimli eserinin üçüncü kısmını meydana getirmektedir. Bu kısım, “Zikr-i Padişahî-yi Sultan Süleymanşah der Rum” (Sultan Süleyman Şah'ın Anadolu'da sultanlığının anlatılması) başlığı ile başlamaktadır. Yine müellif, Eyyûbîler Devleti hakkında kısa malumatlar kaydettikten sonra, *el Evamirü'l Ala'îye Fi'l-Umuri'l-Ala'îye'nin* başlıklarını aynen alarak çeviriye geçmektedir. Bu çeviri mümkün olduğu kadar özüne bağlı kalınarak yapılmış, ancak bazı Arapça ve Farsça şiirlerle zor cümleler atlanmış, Alâeddin Ata Melik Cüveynî'nin methi için ayrılan kısımlara da Sultan II. Murat'ın methi konmuştur. İbni Bibi'nin anne ve babasından bahsettiği bölümler de aynı şekilde çevirinin dışında tutulmuş, bunun dışında metne bazı ekler de ilave edilmiştir. Yazıcızâde Ali'nin, İbni Bibi'nin adını hiç anmamış olması da dikkat çekicidir. Eser, XV. yüzyılın yalın Türkçesi için güzel bir örnek sayılır. Eserin Türkçe neşri ve çevirisi Abdullah Bakır tarafından yapılmıştır. Çalışmada da Abdullah Bakır'ın yaptığı çeviriden istifade edilmiştir (Yazıcızâde,2009).

Ahmed Eflâkî, Menakibü'l Arifin (Ariflerin Menkıbeleri)

Zengin ve eğitilmiş bir ailenin çocuğu olarak Altın Ordu Devleti'nin (1241-1502) başkentinde eğitime başlayan Ahmed Eflaki, ilerleyen yıllarda o dönemin kültür merkezlerinden olan Konya'ya gelmiş ve eğitim hayatını Konya'da tamamlamıştır. Burada astronomi dersleri alıp, gök cisimlerinin hareketleriyle ilgilendiği için kendisine, "Eflâkî" denilmiştir. Menâkibü'l-Ârifin'in yazarı Ahmed Eflâkî, eserin yazımına 718/1318-19 yılında Şeyh Çelebi'nin isteği ile başlamış ve eserini 754/1353-54 yılında bitirmiştir. Bu eser Eyyûbîler devrinin sosyal, kültürel ve günlük hayatına dair birçok bilgiler ihtiva etmektedir. İki cilt

halinde Farsça yazılmış olan eseri, Mürsel Öztürk Türkçeye tercüme etmiştir. Selahaddin Eyyûbî devri ile ilgili diğer kaynaklarda bulunmayan mühim bilgileri içerdiği için bu eserden faydalanma yoluna gidilmiştir (Eflâkî,2006).

İbnü'l-Ezrak, Tarihu Meyyafarikin ve Amid

Bizzat Gürcü kralının hizmetinde bulunan ve Tiflis ile Ahlat gibi dönemin en önemli şehirlerinde görev yapan İbnü'l-Ezrak'ın bu eseri, hususiyetle Artuklular, Ahlatşâhlar ve Saltuklular ile Gürcüler arasındaki münasebetleri ve mücadeleleri kaleme almasından ötürü konumuz açısından büyük önem arz etmektedir. Eser, bu özelliğinden dolayı Türk-Gürcü ilişkileri hakkında en müstesna kaynakların başında gelmektedir. Ayrıca, Gürcü vakayinamesi ile kıyaslandığında daha sağlam bilgiler vermektedir. Bu eserin Eyyûbîler ve Artuklular kısmı, Ahmet Savran tarafından Türkçeye kazandırılmıştır (İbnü'l- Ezrak,1992). Çalışmada bu eserin ilgili kısımlarından istifade edilmiştir.

Kamâ al-Din İbn al- 'Adim, Buğyat at-Talab fi- Tarih Halab

İbnü'l Adim 1192 yılında Halep'te doğmuştur. Medrese hocalığı ve kadılık yapan İbnü'l Adim, vezirliğe kadar yükselerek önemli bir konuma gelmiştir. Hayatı boyunca arkasında birçok önemli eser bırakan İbnü'l Adim, “*Buğyat at-Talab fi- Tarih Halab*” adlı eseriyle de Büyük Selçuklu, Türkiye Selçukluları, Irak ve Suriye Selçukluları, Eyyûbîler ve onlara bağlı Türk ve Türk olmayan siyasal yapılar hakkında oldukça mühim malumatlar vermektedir. XIII. yüzyılda Eyyûbîler Devleti'ni ele alan eserin, bilinen kırka yakın cildinden sadece on cildi günümüze kadar ulaşabilmiştir. Bu müstesna eserin sekiz cildi Topkapı Müzesi Kütüphanesi, bir cildi Süleymaniye Kütüphanesi ve diğer bir cildi ise Milli Kütüphane 'de bulunmaktadır. Eyyûbîler ile ilgili bilgiler ihtiva ettiği için bu eserden yararlanılmıştır. Bu çalışmada ise bu eserin Selçuklular ve Eyyûbîler kısmını Türkçeye çeviren Ali Sevim'in çalışmasından istifade edilmiştir (İbnü'l- Adîm,1982).

Sıbt İbnü'l-Cevzi, Mir'âtü'z- Zeman Fî Tarihi'l-Âyan

1186 yılında Bağdat'ta doğmuştur. Müellif, anne tarafından dedesi olan ünlü vaiz ve din alimi Cemalüddin İbnü'l-Cevzi'nin torunudur. Dedesine atfen kendisine de İbnü'l-Cevzi lakabı verilen Ebu'l-Muzaffer Yusuf'un “*Mir'âtü'z- Zeman Fî Tarihi'l-Âyan*” adlı eseri, dünyanın varoluşundan başlayarak, kendi ölümü olan 654/1257 yılına kadarki hadiselerin rivayet edildiği genel bir vekayinâme özelliği taşımaktadır. Müellif eserinde, Garsunnime lâkaplı Ebu'l-Hasen Muhammed b. Hilâl es-Sâbi'in (1025/1088) yazdığı ve günümüzde mevcudiyeti bulunmayan

“Uyunu’t-tevarih” (Tarihlerin Kaynakları) isimli eserinden çok geniş ve mühim alıntılar yapmıştır. Ayrıca İbnü’l Cevzî, İsfahânî, Sem’ânî, İbn Asâkir, İbnü’l-Kalânî gibi müelliflerden de alıntılar yapmıştır. Bundan ötürü eser, çok müstesna bilgiler ihtiva eden önemli bir kaynak eser konumundadır. Bu çalışmada, eserin Eyyûbîler ilgili kısmından, özellikle de Selahaddin Eyyûbî ve Takîyüddin Ömer dönemine kadarki olan kısımlarından istifade edilmiştir. Çalışmada, eserin Ali Sevim tarafından yapılan çevirisinden istifade edilmiştir (İbnü’l-Cevzî,2014).

Reşîdüddîn Fazlullah, Câmîu’t- Tevârih

Aslen Yahudi bir aileye mensup olup, İlhanlı devlet ümerasından olan Resîdüddîn Fazlullah’ın “*Câmîu’t-Tevârih*” isimli eseri, Oğuzlar, Gazneliler, Eyyûbîler, Büyük Selçuklular ve Türkiye Selçukluları ile Türkiye Selçuklularının Moğol hâkimiyetine girişi ve sonrasında alakalı olarak mühim kayıtlar ihtiva etmektedir. Eserin Eyyûbîler ve Doğu ve Güneydoğu Anadolu Beylikleriyle alakalı bölümleri ilk kez Ahmet Ateş tarafından Türkçeye çevrilmiştir. Bu çalışmada ise eserin Ahmet Ateş tarafından tercüme edilen çalışmasından faydalanılmıştır (Reşîdüddîn,1960).

Süryani Mihail, Süryani Keşiş Mihail Vekayinâmesi

1126 yılında dünyaya gelen Süryanî Mihail’in yazdığı Vekayinâme, Anadolu Türk tarihi açısından en mühim Süryanî kaynağı özelliğini taşımaktadır. 1166 yılında Süryanî kilisesi patriği olan Mihail’in kaleme aldığı bu eser, Süryanî kilisesi tarihi ekseninde 1195 yılına kadar meydana gelen hadiseleri içeren bir dünya tarihidir. Eser, İslam tarihi ve özellikle Eyyûbîler tarihi ile ilgili olarak çok önemli bilgileri de ihtiva etmektedir. Ayrıca, Anadolu’ya düzenlenen ilk Türkmen akınları, Malazgirt Savaşı ve Türkiye Selçuklu Devleti içinde Türkmen faaliyetlerini kaleme alması bakımından oldukça önemli bir kaynaktır. Bu çalışmada ise eserin Hrant D. Andriasyan tarafından yapılan çevirisinden istifade edilmiştir (Mihael,1941).

Urfalı Mateos’un Vekayinâmesi

XI. yüzyılın sonlarıyla XII. yüzyılın ilk yarısında yaşamış olan Urfalı Mateos’un Vekayinâmesi, 952’den 1136 yılına kadar olan hadiseleri ihtiva etmektedir. Bu esere Papaz Grigor tarafından eklemeler yapılarak, 1163 yılına kadar meydana gelen hadiseler anlatılmıştır. Yakın Doğu ve Türk tarihi hakkında önemli malumatlar veren Ermeni kaynakları arasında Urfalı Mateos’un Vekayinâmesi, diğer kaynaklarda değinilmeyen birçok hadiseyi ayrıntılı bir şekilde anlatması açısından önemli bir yere sahiptir. Eser başlıca üç bölümden meydana

gelmektedir; 952-1052 yılları arasındaki hadiseler birinci bölümde, 1053-1102 yılları arasındaki hadiseler ikinci bölümde ve son olarak 1102-1136 yılları arasındaki hadiseler de üçüncü bölümde ele alınmıştır. Bizim için bu eseri mühim kılan, Türkmenlerin ilk taarruzları hakkında önemli ve diğer kaynaklarda bulunmayan bilgiler vermesidir. Ayrıca Mateos, Türkmenlerin ilk yerleşim bölgelerini bizlere aktarırken Bizans'ın Türkmen akınları karşısındaki politikasını ve bunun sonucunda Türkmenlerin Anadolu'ya girişinin hızlanması hakkında da önemli bilgiler vermektedir. Bu eser, Hrand D. Andreasyan tarafından Türkçeye çevrilmiştir. Çalışmada, bu eserin Hrand D. Andreasyan tarafından hazırlanan tercümesinden istifade edilmiştir.

1.2.Araştırma Eserleri

Eyyûbîler dönemi Türk tarihi açısından büyük bir öneme sahip olmasına rağmen bu dönemle ilgili çok az müstakil araştırmanın olduğu görülmektedir. Bu dönemle ilgili yazılmış eserler çoğunlukla Ramazan Şeşen'e aittir. Eyyûbîler döneminin siyasi tarihi hakkında ayrıntılı bir şekilde bilgi veren ve kaleme aldığı "Eyyûbîler" adlı eseridir. Bu eserden araştırmanın hemen hemen bütün bölümlerinde azami derecede istifade edilmiştir. Bu çalışmada yukarıda değinilen eserin yanında Eyyûbîler Devleti'nden doğrudan ve dolaylı olarak bahseden araştırma eserlerinden, özellikle hadiselerin anlatımında, ön bilgi hazırlığında ve yorumlama konusunda yararlanılmıştır. Bu bağlamda çalışmada Osman Turan'ın Beylikleri kaleme aldığı "*Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*", "*Selçuklular Zamanında Türkiye*" adlı eserinin yanı sıra "*Selçuklular Tarihi ve Türk İslâm Medeniyeti*" isimli eserleri kullanılmıştır. Ayrıca, Doğu ve Güney Doğu Anadolu Beylikleri ile ilgili çalışan Erdoğan Merçil'in "*Müslüman Türk Devletleri Tarihi*" adlı eserinden yararlanılmıştır. Yaşar Bedirhan'ın kaleme aldığı "*Türkiye Selçuklu Devleti Tarihi*" adlı eseri de çalışmada kullanılmıştır. Bu eserlerden başka Faruk Sümer'in "*Doğu Anadolu'da Türk Beylikleri*" adlı eserinden de istifade edilmiştir. Saydığımız eserler dışında yine çokça araştırma eserlerinden yararlanılmıştır. Tezde faydalanılan tetkik eserlerin haricinde, yine konuyla ilgili olarak başta İslam Ansiklopedisi, TDV İslam Ansiklopedisi ve Türkler Ansiklopedisi olmak üzere çeşitli ansiklopedilerden ve muhtelif süreli yayınlardan derlenen ilgili madde ve makalelerden de titizlikle istifade edilmiştir.

1.3.Makaleler

Tezin konusuyla alakalı yukarıda bahsedilen ana kaynakların ve araştırma eserlerin dışında araştırmamızla alakalı yazılan makaleler, bildiriler ve maddelerden de istifade edilmiştir. Yasemin Aktaş'ın "*II. Gıyaseddin Keyhüsrev Döneminde Türkiye Selçuklu Devleti İle Eyyûbîler Arasındaki İlişkiler*", İbrahim Artuk'un "*Artukoğlu Emir Balak Ve Mezarı*", "*Diyarbakır Ve Mardin'in Bazı Önemli Yapıları*", Remzi Ataoğlu'nun "*Artuklu- Eyyûbî İlişkileri*", Erhan Ateş'in "*Ahlatşah (Ermenşah)-Gürcü Münasebetleri*", Yaşar Bedirhan'ın "*Ortaçağ Tarih Yazıcılığında Meskukatın Kullanımı Ve Önemi*", Hüseyin E. Bedirhanoglu'nun "*Artukluların Anadolu'da Hâkimiyetlerini Tesis Etme Süreçleri*", Osman Gürbüz'ün "*İktidara Uzanan Yolda Eyyûbî Ailesinin Serüveni*", Houtsma'nın "*Mengücekoğulları Hanedanı*", Mehmet İnbaşı'nın "*Erzincan Kazası (1642 Tarihli Avarız Defterine Göre)*", Hüseyin Kayhan'ın "*Mengüçük Gazi'nin Kimliği Ve Mengüçük Devleti'nin Kuruluşu Hakkında*", Muharrem Kesik'in "*Cenâbî'ye Göre Danişmentliler*" isimli makalelerinden istifade edilmiştir.

Bu makalelerden başka Tülay Metin'in "*Selçuklular Zamanında Anadolu'da Türk İskânına Dair Bir İnceleme: Malatya Örneği*", Abdulhalim Oflaz'ın "*Eyyûbî Ailesinin İlk Dönem Tarihleri*", Ali Sevim'in "*Artukluların Soy ve Artuk Bey'in Siyasi Faaliyetleri*", "*Sultan Melikşah Devrinde Ahsa Ve Bahreyn Karmatilerine Karşı Selçuklu Seferleri*", "*Temürtaş'ın Halep Hâkimiyeti*", Faruk Sümer'in "*Ahlat Şehri Ve Ahlatşahlar*", Ramazan Şeşen'in "*İmadeddin el-Katib el-İsfahani'nin Eserlerinde Anadolu Tarihi İle İlgili Bahisler*", A. Usta'nın "*XIII. Yüzyıldaki Moğol İstilasına Kadar Kıpçakların Kafkasya'daki Faaliyetleri*", Recep Yaşa'nın "*Doğu Anadolu'da Bir Türk Kültür Merkezi Ahlat*", Suut Kemal Yetkin'in "*Mama Hâtun Türbesi*" isimli makaleleri de çalışmada kullanılan diğer makalelerdendir.

Ayrıca bu çalışmada, yukarıda bahsedilen makalelerin yanı sıra, özellikle konumuz ile alakalı olarak başta İslam Ansiklopedisi, Diyanet İslam Ansiklopedisi ve Türkler Ansiklopedisi gibi çeşitli ansiklopedilerden, muhtelif süreli yayınlardan ve farklı üniversitelerin yayınlarında kaleme alınan çeşitli tezlerden ve dergilerde bulunan bazı makaleler ile maddelerden de istifade edilmiştir.

GİRİŞ

Eyyûbîler Devleti'nin Kuruluşu:

Orta çağın en büyük devletlerinden biri olan Eyyûbîler Devleti, 1169- 1260 yılları arasında Mısır, Suriye, Filistin, Güneydoğu, Doğu Anadolu, Kuzey Irak, Hicaz, Yemen ve Libya'da hüküm sürmüş bir Türk-İslam devletidir (Şeşen,2018:17; Alın,1996:37). Bu devletin adını kurucusu olan Selâhaddin Yûsuf Eyyûbî'nin babası Necmeddin Eyyûb'den aldığı bilinmektedir. Necmeddin Eyyûb'un Esedüddin Şirkûh adında bir de kardeşi bulunmaktaydı. Bu iki kardeşin babalarına, Şâdi denmekteydi (Aktaş, 2015: VIII/254). Eyyûbîler önceleri Azerbaycan'ın Duvîn bölgesinde yaşamaktaydılar. Duvîn bölgesi ise bugünkü Ermenistan'ın başkenti Erivan'ın güneyinde yer almaktadır (Ofraz, 2016: VII/39). Eyyûbî ailesinin nesebinin ne olduğu hakkında birçok farklı görüş bulunmaktadır. Genel kanaat Kürt olduğu yönündedir. Ancak Zeki Velidi Togan, “*Eyyubîlerin evvelâ Kürtleşmiş sonra da Türkleşmiş bir Cenubî Arap sülâlesinden olduğunu*” aktarmıştır (Togan, 1981: 179). Bunun yanı sıra Türk kökenli olduğu da iddia edilir (Sılay, 2009). Tarihçi İbn Haldun'a göre ise, “*Eyyubîlerin ataları, Yemen'in Himyeri vilayeti eşrafından Hezbâniyye Kürtlerinin Ravvadi aşiretine mensup Araplardandı*” (İbn Haldun, 1996: II/622,). Ramazan Şeşen'in belirttiğine göre ise, “*Eyyûbîlerin neseb olarak Hezbâniye Kürtleri'nin Revâdiye kolundan oldukları, uzak atalarından Revvâd b. Müsennâ el- Ezdî'nin ise Yemen Arapları'ndan olduğu ancak sonradan Kürtleşmiş ve zamanla Türklerle de karışarak melezleşmişlerdir.*” (Şeşen, 2018:18). Eyyûbî ailesinin nesebi ile ilgili görüşlerin doğruluğu ve yanlışlığı kesin olarak bilinmemektedir. Bu bilgilerin doğruluğu ve yanlışlığı hususunda yeteri kadar bilgiye de sahip değiliz. Aslında bu bizim çalışmamızın konusu da değildir.

Kaynakların verdiği bilgilere göre Eyyûbîler, önceleri Duvîn'de Şeddâdîler'in hizmetinde bulunuyorlardı (Şeşen, 2018:18). Bu sırada Selçuklu Devleti ile de irtibatları bulunmaktaydı. Necmeddin Eyyûb b. Şâdi ile Selçuklular'ın Irak şahnesi (subaşılık, emniyet müdürlüğü, garnizon kumandanlığı) Mücahidüddin Bihrûz arasında sıkı bir arkadaşlık ve dostluk bulunmaktaydı (Gürbüz, 2012,48/389). Necmeddin Eyyûb'ün babası Şâdi b. Mervân Erivan yakınındaki Şeddâdîler'in başşehri Duvîn'deki işlerinin bozulması üzerine 1126 yılında Bihrûz'un davetiyle oğulları Necmeddin, Şirkûh ve kendisinin emrinde bulunan askerlerle birlikte Irak'a göç ederek o sırada Selçuklular'ın saray ağası olan Mücahidüddin Bihrûz'un hizmetine girdiler (Şeşen,2018:18). Daha sonra Şâdi'nin, Bihrûz tarafından Tikrît valiliğine getirildiğini görmekteyiz. Burada kısa bir süre görev yapan Şâdi'nin ölümünden sonra oğlu Necmeddin Eyyûb'un aklı ve zekâsı Bihrûz'un dikkatini çekmiştir. Bihrûz el- Hâdim

babasından boşalan göreve Necmeddin Eyyûb'u tayin etti. Kardeşi Esedüddin Şîrkûh da onun yardımcısı oldu (Gürbüz, 2012,48/389-390).

1130 yılında Tikrît'e vali olarak atanan Necmeddin Eyyûb, kardeşi Esedüddin Şîrkûh ile beraber bir süre Tikrît'te Selçukluların hizmetinde bulundu. Burada oldukça başarılı bir valilik yaptılar. Ebû Şâme Şihâbeddin , *“Necmeddin Eyyûb'un, sahip olduğu dini değerlere bağlılık, iyilikseverlik, adil yönetim, misafirperverlik, insanlarla iyi ilişkiler ve ilim ehline oldukça ehemmiyet vererek onları yüceltmek gibi huylarıyla halkın gönlünde taht kurduğu”* yönünde değerli bilgiler vermektedir (Ebû Şâme Şihâbeddin, 2002: II/165). Necmeddin Eyyûb'un liderliğindeki Eyyûbîlerin, kaynaklarda ilk defa 1131 yılında dönemin Abbâsî Halifesi Müsterşid Billâh (1118-1135) ile Irak Zengîlerinin başındaki İmâdeddîn Zengî (1127-1146) arasında vuku bulan bir olay üzerine tarih sahnesinde kendilerinden söz ettirmeye başladıklarını görmekteyiz (İbnü'l- Esir, 2003: IX/262-263). İbnü'l-Esir'in verdiği bilgilere göre, *“Selçuklu Sultanı Mahmûd'un 1131 yılında ölmesi üzerine çıkan taht kavgalarına Abbâsî Halifesi Müsterşid Billâh (1118-1135) da Sultan Sencer'in tarafında olunca Selçuklu Sultanı Mesûd b. Muhammed b. Melikşâh ve İmâdeddîn Zengî (1127-1146) birlikte hareket ederek Bağdat'ı kuşattılar. Bu olay üzerine halife, Karâcâ Sâkî'den yardım istedi. Halifenin yardım çağrısı üzerine Karâcâ Sâkî hemen harekete geçti. Karâcâ Sâkî, 1132 yılında İmâdeddîn Zengî'yi büyük bir bozguna uğrattı. Ağır bir biçimde yenilen İmâdeddîn Zengî yaralı bir şekilde Tikrît Kalesi'ne sığındı”* (İbnü'l- Esir, 2003: IX/262-263). İbnü'l- Esir bu konuyla ilgili olarak farklı görüşleride vardır . *“...O sırada Tikrît valiliği görevini yapan Necmeddin Eyyûb, İmâdeddîn Zengî'yi zor durumdan kurtarmak için askerleri ile birlikte gemiler göndererek onu Dicle Nehri'nden karşıya geçirmiştir”* (İbnü'l- Esir,1963: IX/119).

Necmeddin Eyyûb ve Esedüddin Şîrkûh kardeşler, İmâdeddîn Zengî'nin kalenin dibine kadar ulaştıklarını görünce onlara yukarıdan aşağıya sarkıttıkları bir halat yardımıyla onu ve beraberinde bulunan adamlarını kaleye çıkardılar ve İmâdeddîn Zengî dahil yaralanan birçok kişinin yaralarını tedavi ettirdiler. Necmeddin Eyyûb ve Esedüddin Şîrkûh İmâdeddîn Zengî'ye karşı oldukça yakınlık ve dostluk göstererek ona yardımcı olup ikramda bulundular (Ofraz,2016:13). Kaynaklardan öğrendiğimize göre İmâdeddîn Zengî, Tikrît Kalesi'nde on beş gün kaldı. Yaraları iyileşince de Musul'a döndü. İmâdeddîn Zengî, Halifeyle aralarında meydana gelen savaştan Necmeddin Eyyûb ve Esedüddin Şîrkûh kardeşlerin sayesinde yaralı olarak da olsa kurtulabilmiş ve Eyyûbîlerin kendisine yaptıkları bu iyiliği hiçbir zaman unutmamıştır. Bundan sonraki süreçte ise İmâdeddîn Zengî ile Eyyûbîler kendi aralarındaki ilişkiyi yazışmalar ve hediyeleşmeler suretiyle devam ettirdiler (Ofraz,2016:45).

Karâcâ Sâkî'nin, İmâdeddîn Zengî'yi yenilgiye uğratmasından sonra Türkiye Selçuklu Devleti Sultanı Mesût, halifeye bağlılığını bildirerek onunla barıştı ve sonrasında Bağdat'a döndü. Bu sırada Eyyûbîlerin halifenin düşmanı olan İmâdeddîn Zengî'ye destek vermeleri Bağdat şahnesi olarak görev yapan ve Eyyûbîlerin dostu olan Bihrûz'un zor durumda bırakmış olmalı ki Bihrûz; bu olay üzerine Eyyûbî ailesine karşı tutumunu değiştirdiğini görüyoruz. Bihrûz, düşmanları olan İmâdeddîn Zengî'yi kaleye alarak ona yardım ettikleri ve sonradan da İmâdeddîn Zengî'yi salıverdikleri için Necmeddin Eyyûb ve Şîrkûh kardeşleri azarladı. Bihrûz, eski dostu Şâdî'den dolayı, Necmeddin Eyyûb ve Şîrkûh'u yaptıkları bu hatadan ötürü cezalandırma yoluna gitmedi. Fakat aralarındaki ilişkinin de eskisi gibi olmadığını ve giderek zayıflamaya başladığını görmekteyiz (Oflaz, 2016:15).

Bihrûz, bizzat kendisinin vali olarak atadığı Necmeddin Eyyûb ve Şîrkûh'u Tîkrît'ten tamamen uzaklaştırmaya karar verdi (Beyyûmî,2005:66). Bunu yapabilmek için de Necmeddin Eyyûb ve Şîrkûh kardeşlerin hizmetlerine ihtiyaç duymayacağı uygun bir fırsatın gelmesini bekledi. Sonunda Bihrûz, beklediği fırsatı 1138 yılında yakaladı. Şîrkûh, bir olay sebebiyle şiddet kullandığı önemli bir Selçuklu memurunu öldürünce, Eyyûbîlerin Irak'ta kalmaları zora girmiş oldu. Bihrûz el-Hâdim, bu olay üzerine Necmeddin Eyyûb'a kardeşi Şîrkûh'u tutuklamasını ve kaleyi de gelen temsilcisine teslim etmesini istedi. Necmeddin Eyyûb, Bihrûz'un kendisinden istemiş olduğu bu görevi yerine getirdi. Bu olay üzerine Necmeddin Eyyûb ve Şîrkûh, dostluklarına güvendikleri İmâdeddîn Zengî'ye müracaat ederek ondan yardım istediler. İmâdeddin Zengi de zor durumda kaldığında kendisine yardımdan kaçınmayan Necmeddin Eyyûb ve Şîrkûh'u Tîkrît'ten çıkardı ve kendi yanına aldı (Özer, 2010:30).

İmâdeddîn Zengî, Necmeddin Eyyûb ve Esedüddin Şîrkûh'u resmî törenle karşılayarak onlara Musul ve çevresinde çok değerli iktâlar verdi. Kısa sürede İmâdeddîn Zengî'nin dostluk ve güvenini kazanan Necmeddin Eyyûb ve Esedüddin Şîrkûh Musul'da hızlı bir şekilde yükseldiler. Bu iki kardeşin İmâdeddîn Zengî'nin yanındaki konumlarının yükselmesinin en önemli sebeplerinden biri de Şîrkûh ile Musul veziri Cemâleddîn arasındaki dostluk münasebetlerinin üst düzeyde olmasıydı (İbnü'l Cevzi,1951:250-251). Bu dostluktan dolayı Cemâleddîn, Necmeddin Eyyûb'u ve Şîrkûh'u, İmâdeddîn Zengî'ye daha fazla tanıtmak ve yakınlaştırmak için büyük bir çaba gösteriyordu. Cemâleddîn'in çabası sonucunda Esedüddin Şîrkûh, İmâdeddîn Zengî'nin en önemli komutanlarından biri oldu. Necmeddin Eyyûb ise Zengi Devleti'nde siyasi ve idari konularda kendisine akıl danışılan üst düzey idareciler arasında yerini aldı (Gülbüz,2012:28-29).

R. Şeşen'in verdiği bilgiye göre; “Eyyûbî ailesinin diğer bir üyesi olan ve bu devletin asıl kurucusu olarak tarihe geçen Selâhaddîn Eyyûbî ise Tikrît'ten ayrılıştan hemen önce 1137/38 yılında Necmeddin Eyyûb'un oğlu olarak dünyaya gelmiş ve aynı yıl babası Necmeddin Eyyûb ve amcası Esedüddin Şirkûh da İmâdeddîn Zengî'nin hizmetine girmişlerdi” (Şeşen,1923:28-29). Eyyûbîler bundan sonra İmâdeddîn Zengî'nin ordusunda Haçlılara karşı düzenlenen savaşlara katıldılar (Şeşen,1983:37). İmâdeddîn Zengî'nin, 1140 yılındaki Bikâ vadisindeki stratejik bir öneme sahip olan Ba 'lebek (Baalbek) (Bostan,1992:9-11)'in fethinde Necmeddin Eyyûb ve Şirkûh kardeşlerin çok büyük yararlarını gördüğü bilinmektedir. Hatta bu fetih sırasında Ba 'lebek (Baalbek) ele geçirilince şehrin yönetimi iki kardeşten büyüğü olan Necmeddin Eyyûb'a iktâ olarak verildi. Ayrıca Ba 'lebek (Baalbek) şehrinin valiliğine de Necmeddin Eyyûb İmadeddin Zengi tarafından atandı (Oflaz,2016:16). Onun böyle önemli bir şehre vali tayin edilmesi Türkler arasında ne kadar itibarlı bir emir (bey) olduğunu göstermektedir.

Necmeddin Eyyûb'un kardeşi Esedüddin Şirkûh'un da İmâdeddîn Zengî'nin ileri gelen emirleri arasına yer aldığı bilinmektedir. Esedüddin Şirkûh, İmadeddin Zengi'nin Haçlılardan Urfa'yı fethi sırasında onun yanında yer aldığı görülmektedir (Şeşen, 2002: V/102). Ebu'l-Ferec Gregory'nin ifadesiyle, “Urfa'nın Haçlılardan geri alınması yolunda önemli katkılar sağladı, bu yolda büyük hizmetleri geçti” (Ebu'l-Ferec Gregory, 1999: II/384). R. Şeşen'in bildirdiğine göre, “Musul Atabeyi olan İmâdeddîn Zengî'nin 14 Eylül 1146 yılında Caber Kalesi kuşatması sırasında bazı memlûkleri tarafından şehit edilmesi üzerine devleti oğulları Seyfeddin Gazi ve Nûreddin Mahmud Zengî arasında paylaşıldı. İmâdeddîn Zengî'nin büyük oğlu olan Seyfeddin Gazi, Zeyneddin Ali Küçük'ün desteğiyle Musul'a hâkim oldu. Nûreddin Mahmud Zengî de Esedüddin Şirkûh'un yardımıyla Halep'te idareyi ele aldı. Nûreddin Mahmud Zengî, Halep Atabeyi olduktan sonra Selâhaddin Yağsıyânî'yi ve Esedüddin Şirkûh'u idari işlerde görevlendirdi” (Şeşen,1923:28-29).

İmâdeddîn Zengi'nin 5-6 Rebîülâhir 541 (14-15 Eylül 1146) gecesi Frank asıllı kölelerinden Yarınkuş (Yorunkuş) Zekevî tarafından yatağında uyurken öldürülmesini (Bezer, 2013:258-261) fırsata çevirmek isteyen Dımaşk/Şam Atabeyliği Böriler, Ba 'lebek şehrini şiddetli bir şekilde kuşatma altına aldılar. Şehrin valisi olan Necmeddin Eyyûb, şehri savunamayacağını anlayınca kısa bir süreliğine mecburen Börilerin hizmetine girdi, Dımaşk'a yerleşti ve Dımaşk'ta hatırı sayılır bir emir oldu (Özer,2010:31) Bu tarihten sonra da Dımaşk'ta, Nûreddin Mahmud Zengî taraftarlarının önde gelen liderlerinden biri olarak faaliyet gösterdi (Şeşen,1997:36-37). 24- 28 Temmuz 1148 yılında II. Haçlı ordularının Dımaşk'ı kuşatmaları,

Seyfeddin Gazi ve Nûreddin Mahmud Zengî'nin yardımlarıyla bertaraf edilebildi. Haçlıların Dımaşk'a saldırmalarından sonra bölgede güçlü bir hâkimiyet kurmaya çalışan Nûreddin Mahmud Zengî, Dımaşk'ı almakla İslam birliğini oluşturma yolunda büyük bir adım atacaktır. Nûreddin Mahmud Zengî bütün bunları planlarken onun yanında yer alan ve ona en büyük yardımı yapan kişi Esedüddin Şirküh'du. Nûreddin Mahmud Zengî Dımaşk'ı ele geçirmek ve bölgede üstünlüğünü kabul ettirmek için Şirküh'u Dımaşk'a gönderdi (Şeşen,2018:20-25).

1154 yılında Esedüddin Şirküh'un üstün çabalarıyla savaş yapılmadan Suriye'nin en önemli şehri Dımaşk Nûreddin Mahmud Zengî'nin eline geçti. Bundan sonraki dönemde Necmeddin Eyyûb, Nûreddin Mahmud Zengî tarafından Dımaşk valiliğine atanmış ve bu sayede itibarı oldukça yükselmiştir. Ayrıca Necmeddin Eyyûb, Nûreddin Mahmud Zengî'nin meclisinde özel imtiyaz edindiğini görmekteyiz. Necmeddin Eyyûb'un kardeşi Şirküh ise Nûreddin Mahmud Zengî'nin dostluğunu ve güvenini kazanmakla kalmamış, aynı zamanda Nûreddin Mahmud Zengî'nin yanındaki konumunu iyice güçlendirmişti (Şeşen,1997:38-39). Bu sırada Necmeddin Eyyûb'un oğlu olan Selâhaddin Eyyûbî'nin de şehrin şahneliği (subaşılık, emniyet müdürlüğü, garnizon kumandanlığı) görevini yaptığını ve daha sonra babasının yanından ayrılarak Halep'e, Nûreddin Mahmud Zengî'nin yanına gittiği görülmektedir (Şeşen,1983:34). Selahaddin Eyyubi yetenekleri ve zekâsı sayesinde kısa sürede Nûreddin Mahmud Zengî'nin yanında itibar kazanmış ve Nûreddin Mahmud Zengî'nin en büyük emirleri arasında yerini almıştır. Bu da bize göstermektedir ki, Eyyûbî ailesi tekrardan Zengîlerin hizmetine girerek Zengiler Devleti içerisinde önemli bir yere sahip olacaktır.

Aslına bakılırsa Eyyûbî ailesinin tarih sahnesindeki önemli rolleri 1164- 1169 yıllarında gerçekleşen Mısır seferleri ile başlayacaktır. Bu sırada Mısır'da Şîi Fâtımî halifeliği hâkimiyeti sürmekteydi. Ancak uzun süreden beri Fâtımiler Devleti (909-1171) zayıflamış, halifelerin otoritesi kaybolmuştu. Öyle ki, neredeyse ülkenin idaresi tamamen Fâtımı vezirlerinin yönetimi altında bulunuyordu. Devlet ileri gelenlerinden, ümeradan ve askeri komutanlardan kuvvetli olan idarede ağırlığını koyuyor, halife de ister istemez onu vezir tayin ediyordu. Fâtımı Devleti'nin içinde bulunduğu bu karmaşadan ve kaostan yararlanmak isteyen Nûreddin Mahmud Zengî ve de Haçlıların gözü Mısır gibi zengin bir ülkenin toprakları üzerindeydi. Mısır'ı ele geçirerek stratejik ve ekonomik yönden önemli olan ülkeye hâkim olmaya çalışıyorlardı. Nihayet 1163 yılında Fâtımî Başhâcibi Dirgâm, Vezir Şâver'i devirerek Mısır Fâtımı Devleti'nde hâkimiyeti ele geçirdi (Şeşen,2018:23).

558 (1163) yılında iktidardan uzaklaştırılan Fâtımî Veziri Şâver b. Mücîr'in yardım istemek için Dımaşk'a gelmesi Nûreddin'e Mısır işlerine müdahale yolunu açtı (Şeşen, 2009:

337-340). İki taraf arasında yapılan müzakereler sonunda, ordu kumandanı Esedüddin Şîrkûh'un seçkin bir birliğin başında Şâver ile birlikte Mısır'a gitmesi kararlaştırıldı. Bu anlaşmaya göre Şâver yeniden iktidarı ele geçirecek ve Mısır'da Nûreddin Mahmud Zengî'nin askerlerine iktâlar verecek, ülke gelirinin üçte biri vezir Şâver'e bırakılacak ve Esedüddin Şîrkûh, Nûreddin Mahmud Zengî'nin adına onun kumandanı olarak bir kısım askerlerle Mısır'da bulunacaktı (Bezer, 2013:258-261).

Fâtımilerin devrik veziri Şâver'le yapılan bu anlaşmadan hemen sonra Mısır üzerine Esedüddin Şîrkûh'un kumandasında askeri seferler başlamış oldu. Bu seferler sırasında Esedüddin Şîrkûh'un yanında yeğeni Selâhaddin Eyyubi'nin de yer aldığını görmekteyiz (Bezer, 2013:258-261). 15 Nisan 1164 yılında Esedüddin Şîrkûh kumandasında çoğunluğu Türklerden meydana gelen iki bin civarındaki bir süvari birliği Şâver ile birlikte Mısır'a hareket etti. Bu sırada henüz yirmi yedi yaşında genç bir emîr (bey) olan Selâhaddin de amcası Şîrkûh'un yardımcısı sıfatıyla sefere katıldı. İbni Kesîr'in bildirdiğine göre, “*Şîrkûh'un emrindeki askerler 10 Mayıs 1164 yılında Bilbis'te bekleyen Fatımilerin veziri el-Melikü'l-Mansûr Dirgâm'ı yenerek Kahire'ye girdiler ve savaş sırasında Dirgâm öldürüldü*” (İbni Kesîr, 1995: XII, 247-248). Başı bir mızrağın ucuna geçirilerek Kahire sokaklarında dolaştırıldı; cesedi ise iki üç gün öldürüldüğü yerde kaldı. Daha sonra Birketülfîl'e götürüldü ve burada gömülüp üzerine türbe yapıldı (Şeşen, 1994: 276-277). Şâver ile Şîrkûh bundan sonra Fustat'ı aldılar (Şeşen, 1994: 276-277). Nureddin Mahmud Zengi sayesinde 25 Mayıs 1164 yılında Şâver yeniden Fatımilerin vezirlik makamına oturmuşsa da Nûreddin Mahmud Zengi ile yapmış oldukları anlaşmaya uymayıp ona ihanet etti. Hatta daha da ileri giderek Nureddin Mahmud Zengi'nin komutanı Şîrkûh'tan Mısır'ı terk etmesini istedi (Tomar, 2010:382-383). Kaynakların bildirdiğine göre, “*Şîrkûh Mısır'dan ayrılmayıp kalmakta ısrar edince Şâver; Kudüs Haçlı Kralı I. Amaury'ye müracaat ederek ondan yardım istedi ve karşılığında da Haçlılar'a büyük miktarda para ödemeyi vaad etti. Haçlılarla birleşen Şâver'in ordusu Bilbîs'te bulunan Şîrkûh'u kuşattı. Ancak Nûreddin, Şâver'e yardıma giden Haçlıları Mısır'dan çekmek için Suriye'de Hârim Kalesi'ni fethedip (Ramazan 559 / Ağustos 1164) on beş yıldır Haçlılar'ın elinde bulunan Banyas'ı geri aldı. Bunun üzerine Haçlılar kuşatmayı kaldırdılar; Şîrkûh da Dimaşk'a döndü*” (İbnü'l-Esîr, 1987: XI/290-291; Şeşen, 2018:24-25; Tomar, 2010:382-383).

Fatımi veziri Şâver'in Nureddin Mahmud Zengi'den kurtulmak için Haçlıların Kudüs Kralı Amaury ile yapmış olduğu gizli anlaşmanın öğrenilmesi üzerine, Nûreddin Mahmud Zengî ve Şîrkûh, iki bin kişilik seçkin bir birlikle Mısır üzerine yeniden bir sefer düzenlemeye

karar verdiler (Kılıç, 2010:203-204). Nureddin Mahmud Zengî'yi Mısır'a sefer yapmak için sürekli teşvik eden Şirkûh 9 Ocak 1167 yılında askerleri ile birlikte Mısır'a doğru hareket etti (Wiet, XI, 570-571; İbnü'l-Esîr, 1987: XI/ 324-327). Selâhaddin yine amcası Şirkûh'un yardımcısıydı. Şirkûh'tan başka orduda Şehâbeddin el- Hârimî, Şerefeddin Bozkuş, Çavlı, Kutluğ-aba gibi önemli Türk kumandanları da yer alıyordu (Runciman, 1987: II/272-273). Esedüddin Şirkûh birinci seferde olduğu gibi Ürdün- Sinâ topraklarından geçerek 30 Ocak 1167 yılında Nil'in karşı kıyısında Cîze'de karargâh kurdu (Kılıç, 2010:203-204). Kaynakların bildirdiğine göre, *“Yanında yeterli sayıda asker bulamadığı için Şirkûh, Kahire 'ye saldırmaktan çekinerek İskenderiye 'ye yöneldi ve şehri teslim aldı. Bu sırada ordularını tekrar toparlayan Şâver ile I. Amaury, İskenderiye önlerine gelip şehri kuşattılar. Üç ay süren kuşatma esnasında Nûreddin'in Haçlılar 'a ait pek çok kaleyi fethetmesi üzerine Haçlılar anlaşma yoluna gitti. Şirkûh ile I. Amaury, Şâver 'den alacakları savaş tazminatı karşılığında aynı anda Mısır 'ı terk ettiler”* (562/1167) (Kılıç, 2010:203-204; Şeşen,2018:24-25)

Mısır'ı ele geçirmek için yeniden harekete geçen Haçlıların 4 Kasım 1168 yılında Bilbîs bölgesini aldı. Direnenleri kılıçtan geçirdi. Akabinde Haçlıların Kahire'yi kuşatması üzerine Şâver ve Fâtımî Halifesi Âdîd- Lidînillâh birbiri ardına Dımaşk şehrine adamlar gönderip imdat istediler. 1164 yılında yapılan anlaşmayı yerine getirmeye söz verdiler. Şirkûh durumun ne kadar önemli olduğunu kavramıştı. Nûreddin Mahmud Zengî'yi yardım konusunda ikna etti. Böylece Şirkûh'un yedi bin civarında seçkin bir süvari birliğinin başında üçüncü defa Mısır'a gitmesi kararlaştırıldı. 17 Aralık 1168 yılında ordu Nûreddin Mahmud Zengî tarafından Mısır'a doğru uğurlandı. Selâhaddin yine amcasının yardımcısıydı (Şeşen,2018:25-26).

Amaury, Şirkûh'un gelmekte olduğunu öğrenince Kahire kuşatmasını kaldırıp 2 Ocak 1169 yılında Mısır'dan ayrıldı (Şeşen,2018:26). 1169 yılındaki bu sefere amcası Şirkûh'un ve ağabeyi Selâhaddin'in yanında genç yaştaki Melik Âdil de katıldı. Şirkûh, Selâhaddin ve Melik Âdil 8 Ocak 1169'da Kahire'ye vardı. Kahire'ye vardıklarında Haçlılar, Şirkûh'un güçlü bir ordu ile harekete geçtiğini öğrendiklerinde Mısır önlerinden ayrıldılar. Böylece Şirkûh, sorunsuz bir şekilde Mısır'a girdi ve Halîfe el-Âdîd- Lidînillâh tarafından hil'atle taltif edildi. Fakat Şâver, yine ikili oynamaya başladı. Ayrıca Şirkûh ve beraberindekiler de Mısır'a hâkim olabilmek için Şâver'in varlığının tehlike arz ettiğinin farkındaydılar. Bu sebeple Eyyübî ailesinden genç bir komutan olan Selâhaddîn, diğer bazı Dımaşk'lı genç komutanlarla birlikte bir fırsatını bulup Şâver'i yakalayıp tutukladılar. Fakat Şirkûh, Şâver'i öldürmek istemiyordu; ancak halife ısrarla onun başını istiyordu.

Halîfenin ısrarları üzerine Şâver öldürüldü ve başı halifeye gönderildi (Oflaz,2016:19-20). Mısır veziri Şâver öldürülünce Halîfe el-Âdîd- Lidînillâh, Eyyûbî ailesinden Şîrkûh'u saraya davet etti. Ona el-Melikü'l-Mansûr lakabını vererek hil'at giydirip vezirlik makamına atadı ve Şâver'in yerine onu vezâret makamına getirdi. Ancak Şîrkûh hasta olduğu için fazla yaşamadı ve iki ay sonra 23 Mart 1169 yılında öldü. Esedüddin Şîrkûh'un vefatından sonra Mısır vezirliğine yeğeni Selâhaddin Eyyûbî getirildi. Böylece 26 Mart 1169 yılında Selâhaddin Eyyûbî Mısır veziri oldu. Selâhaddin Eyyûbî artık hem Nûreddin Mahmud Zengî'nin ordu kumandanı hem de Fâtımî Halifesi Âdîd- Lidînillah'ın veziri idi (Şeşen,2018:27). Fatımî halifesinin, Selâhaddin Eyyûbî üzerinde bir etkisi yoktu. Selâhaddin Eyyûbî Nûreddin Mahmud Zengî'den emir almaktaydı (Şeşen,2002, V/104).

Selâhaddin Eyyûbî, Mısır'da idareyi ele geçirdiği sırada henüz otuz iki yaşında genç ve dinamik bir kumandandı. Emrindeki daha kıdemli bazı kumandanlar Selâhaddin Eyyûbî'yi terk edip Şam'a döndüler (Şeşen, 2018:27). Selâhaddin Eyyûbî, vezir olduktan sonra ilk olarak Zenci ve Ermenilerin isyanı ile uğraşmak zorunda kaldı (İbn el-Esîr, 1987: XI/280; Şeşen, 2018: 54). Mısır'da elli bin civarında zenci ve Ermeni asker vardı, ülkenin zenginlikleri ve kaynakları bunların elindeydi. Fatımî sarayında sözü geçen saray ağalarından Mu'temin el- Hilâfe, Selâhaddin Eyyûbî'nin Mısırda bulunmasının kendi çıkarlarına aykırı olduğunu gördüğünden, O'nu Mısır'dan çıkarmak için Haçlılara müracaat ederek askeri yardım istedi. Plana göre, Haçlılar gelince Selâhaddin Eyyûbî Haçlıları karşılamaya çıkacak, bu arada Mu'temin el- Hilâfe, geride kalan askerleri öldürüp Selâhaddin Eyyûbî'ye saldırarak ve iki ateş arasında kalan Selâhaddin Eyyûbî yok edilecekti (İbn el-Esîr, 1987: XI/280). Fakat bu plan ortaya çıktı ve Mu'temin el- Hilâfe öldürülüp saray ağalığına Bahaeddin Karakuş getirildi. Bu olay üzerine zenci ve Ermeniler, Selâhaddin Eyyûbî'ye karşı ayaklandılar. Vezirlik sarayı ile hilafet sarayı arasında çıkan çatışmada pek çok kişi öldürüldü (Özer, 2010:33). Çatışmayı saraydan izleyen el-Âdîd, Selâhaddin Eyyûbî'nin askerleri üzerine ok atılmasını emretti. Bunun üzerine Turan Şah, hilafet sarayının yakılmasını istedi. Durumun, aleyhine işlediğini gören el-Âdîd, tavrından vazgeçti ve isyancılar Nil nehrinin batı tarafında bulunan Cîze'ye (Firavunlar döneminden kalma piramitleriyle meşhur olan bir yerdir.) sürüldüler (İbn el-Esîr, 1987: XI/ 280-281; Şeşen, 2018, 55).

Selâhaddin Eyyûbî, bu isyanı bastırdıktan ve Haçlıları Dimyat'ta mağlup ettikten sonra Selâhaddin'in itibarı iyice arttı (Şeşen, 1988:374-375). Nûreddin Mahmud Zengî'nin de teşvikiyle 1170 yılı başlarında Mısır ülkesinde bir takım reform hareketlerine girişti. Şîî kadılar yerlerine Sünnî kadıları atadı ve Câmîu'l-Ezher' deki (Kahire'de, İslâm dünyasının halen

yaşamakta olan en eski dinî eğitim kurumu durumundaki cami ve etrafındaki külliye.) Fâtımîlerin propaganda merkezlerini kapatıp Sünnî akideleri yaymak için medreseler açtı (Şeşen,2018:28). Baş kadılık makamına fıkıh âlimi Sadreddin el-Hezbânî'yi, halifeye bağlı mahkemenin başına da Kadı el-Fâdıl (Ebû Ali Abdurrahim)'ı getirdi Daha sonra el-Âdîd'ın alayla Cuma ve bayram namazlarına çıkması yasaklandı (Şeşen, 1988: 374-375; Özer, 2010:33). Ramazan Şeşen'e göre, "*Fâtımî hilâfetine son vermek için bu tarz hazırlıklar yapıldı. Nihayet, Haziran 1171'de Nûreddin Zengî'nin Fâtımî hilâfetine son vermesi üzerine Selâhaddin ve arkadaşları Fâtımî halifeliğinin kaldırılmasına karar verdiler. 7 Muharrem 567 (10 Eylül 1171) cuma günü Mısır'da Abbâsîler adına hutbe okunmaya başladı. 10 Muharrem 567 (13 Eylül 1171) pazartesi günü Âdîd'ın ölümüyle Fâtımî hilâfeti ve devleti resmen sona ermiş oldu*" (Şeşen, 1988:374-375). Hilafet sarayına ve içindeki mallara el kondu. Fâtımî taraftarları bundan sonra birkaç isyan teşebbüsünde bulundular. Bu isyanlar; 1172'de Yukarı Mısır'da en-Nûbe kralının desteğiyle; 1174'te de Umâret el-Yemenî idaresinde Kudüs Haçlıları, Sicilya Normanları ve Haşhaşîler desteğiyle çıkan isyanlardı. Bu isyanların en önemlisi 1174 yılında Umâre el-Yemenî ve arkadaşlarının gerçekleştirdiği isyandır (Özer, 2010:33; Şeşen,2018:28-29).

Haçlı- Bizans donanmasının Dimyat önünde başarısızlığa uğramasından sonra taarruz sırası kendine gelen Selâhaddin Eyyûbî Aralık 1170 yılında Arîş istikametinden Kudüs Haçlı Krallığı topraklarına bir saldırı düzenledi. 8- 13 Aralık günleri arasında Dârum ve Gazze şehirlerini, ardından da Remle'yi yağmalayıp hızla geri çekildi. Daha sonra birleştirilebilir parçalar halinde prefabrik gemiler inşa ettirip, bunları Süveyş'te faaliyete geçirerek Haçlıların Kızıldeniz'deki tek kapıları olan Eyle Kalesi'ni ele geçirdi. Buraya kuvvet yerleştirdi. 6 Mart 1171 yılında Kahire'ye döndükten sonra da Nûreddin Mahmud Zengî'nin, Mısır'dan, kendisinin Şam'dan Kerek- Şevbek Prinkepsliği'ne ortak bir sefer yapmaları için anlaştılar. Eylül- Kasım aylarında Selâhaddin Eyyûbî Şevbek'e, Nûreddin Mahmud Zengî Kerek'e hücum ederek bunu gerçekleştirdiler. Ancak Amaury'nin Mısır'a doğru yürümesi üzerine Selâhaddin Eyyûbî, Nûreddin Mahmud Zengî ile buluşmadan Kahire'ye döndü (İbnü'l Esir, 1966:352-394).

Selâhaddin Eyyûbî Fâtımî hilafetini kaldırdıktan sonra 1 Nisan 1173 yılında Nûreddin Mahmud Zengî'ye götürülecek hediyelerle birlikte yeni bir Kerek- Şevbek seferine çıktı. Bu sırada Nûreddin Mahmud Zengî kuzeydeydi. Selâhaddin Eyyûbî Kerek- Şevbek bölgesinde Frenkler'e yardım eden Araplar'ı düzene koyduktan sonra hediyeleri Dimaşk'a gönderdi. Babası Necmeddin Eyyûb'un ölümü sebebiyle de Kahire'ye döndü. Bu olay sebebiyle

Nûreddin Mahmud Zengî ile Selâhaddin Eyyûbî'nin arasının açıldığı söylenir. Kerek- Şevbek Prinkepsliği üzerine iki defa ortak sefer düzenlenmiş ancak Selâhaddin Eyyûbî kuşatmadan geri çekilmişti. Selâhaddin Eyyûbî'ye kızan Nûreddin Mahmud Zengî Mısır üzerine bir sefer hazırlığındayken 6 Mayıs 1174 günü hastalandı ve 15 Mayıs 1174'te de Dımaşk Kalesi'ndeki evinde öldü. Nûreddin Mahmud Zengî'nin ölümü üzerine onun yerine henüz on bir yaşındaki oğlu el- Melikü's- Sâlih İsmâil geçti. Selâhaddin Eyyûbî, onun adına para bastırıp hutbe okuttu (Şeşen,2018:30-31).

El- Melikü's- Sâlih İsmâil etrafındaki emirlerin hegemonyasından kurtulamadı. Bu emirler, el- Melikü's- Sâlih İsmâil'in atabeyliğini elde etmek için türlü türlü entrikalar çevirmekteydiler ve bu sebeple aralarında kıyasıya bir mücadele vardı. Selâhaddin Eyyûbî, Nûreddin Mahmud Zengî'nin devletinin tehlike altında olduğunu görünce hem el- Melikü's- Sâlih İsmâil'i korumak hem de Nûreddin Mahmud Zengî'nin devletinin dağılmasını önlemek için Dımaşk'a gitmeye karar verdi. Yedi yüz kişilik seçkin bir süvari birliğinin başında bölgeye gelen Selâhaddin Eyyûbî Dımaşk'a yerleşti. Çünkü Dımaşk ve Busrâ, Selâhaddin Eyyûbî'nin hakimiyetini hemen kabul etmişlerdi. Selâhaddin Eyyûbî halka çok iyi davrandı. El- Melikü's- Sâlih İsmâil adına hutbe okutmaya, para bastırmaya devam etti (Şeşen,2018:31-32).

El- Melikü's- Sâlih İsmâil'e bağlılığını bildirmek için Halep'e bir elçi vasıtası ile mektup göndererek Dımaşk'a gelişindeki amacın el- Melikü's- Sâlih İsmâil'in ülkesini korumak, birliğini tekrar sağlamak olduğunu bildirdi. Bu konuda etrafındaki muhteris emirleri kesinlikle dinlememesini istedi. Ancak el- Melikü's- Sâlih İsmâil, onun bu mektubuna etrafındaki muhteris emirlerin özellikle de Musulluların teşvikiyle sert bir cevap verince Selâhaddin Eyyûbî onların anlaşma taraftarı olmadıklarını anladı. Bunun üzerine Selâhaddin Eyyûbî harekete geçerek Humus, Hamâ, Balebek ve Bârîn kalelerini güçlü bir direnişle karşılaşmadan zapt etti. Selâhaddin Eyyûbî'nin ilerleyişini durdurmak için Halepliler ve Musullular, birleşik büyük bir ordu meydana getirdiler. Selâhaddin Eyyûbî, Balebek'teyken Halep- Musul kuvvetlerinin Hama'yı kuşattıklarını öğrendi (Şeşen,2018:32). Bunu öğrenir öğrenmez vakit kaybetmeden Hama'ya hareket etti. Hama'nın kuzeyinde Kurûn-ı Hama denilen yerde 23 Nisan 1175 yılında Selâhaddin Eyyûbî'nin ordusuyla karşılaştı; fakat Mısır ordusunun karşısında çok ağır bir yenilgi aldı.

Bu olay üzerine Selâhaddin Eyyûbî ile ağır şartlar taşıyan bir barış anlaşması yapmak zorunda kaldı. Yapılan bu anlaşmaya göre Selâhaddin Eyyûbî'nin Suriye ve el- Cezire bölgesinde aldığı yerler kendisinde kalacak, yalnızca Halep el- Melikü's- Sâlih İsmâil'in idaresinde bırakılacaktı. Haleplilerin anlaşmaya yanaşmaması üzerine Selâhaddin Eyyûbî,

Kurûn-ı Hama Savaşı'ndan sonra Abbasî Halifesi el-Mustazî'ye başvurarak Mısır, Şam, el-Cezire üzerindeki hakimiyetinin tanınmasını istemişti. 6 Mayıs 1175 yılında halife tarafından verilen sultanlık alametlerini Hama'da bulunan Selâhaddin Eyyûbî'ye, halifenin elçisi tarafından getirildi (Şeşen,2002:105). Selâhaddin Eyyûbî sultanlık alametlerini aldı ve sultanlığını ilan ederek kendi adına para bastırıp hutbe okutmaya başladı. Böylece bağımsız Eyyûbî Devleti resmen kurulmuş oldu (Oflaz,2016:23-24).

BİRİNCİ BÖLÜM

EYYÛBÎLERİN DOĞU ANADOLU BEYLİKLERİYLE MÜNASEBETLERİ

SALTUKLU BEYLİĞİ'NİN EYYÛBÎLERLE MÜNASEBETLERİ

(1071- 1202)

1.1. Saltuklu *Beyliği'nin Kuruluşu:*

Erzurum ve civarında, Ebu'l- Kasım tarafından kurulan Saltuklular, Anadolu'da kurulan ilk Türk beyliğidir (Türkistan,2020: VII/18). Adını kurucusu Saltuk Bey'den alan Saltuklular, Sultan Alp Arslan'ın 1071 yılında Malazgirt Savaşı'nda, Bizans İmparatoru Romen Diyojen'i yenilgiye uğratmasından sonra kurulan bir beyliktir (Söylemez,2019:13). Saltuk, Anadolu'nun fethinde önemli hizmetlerde bulunmuştur ve Malazgirt Savaşı'nda da Bizans öncü kuvvetlerini yenilgiye uğratmıştır. Dolayısıyla Sultan Alp Arslan nazarında önemli bir yere sahip olan Emir Saltuk'a; Kars'tan Bayburt'a, Bingöl'den Barkal Dağlarına kadar uzanan sahada yer alan Kars, Pasinler, Oltu, Erzurum, Tortum, İspir, Bayburt ikta olarak verildi ve böylece Saltukluların temeli atılmış oldu (Bedirhan,2022:72). 1071- 1202 yılları arasında hüküm süren Saltukluların başkenti Erzurum'du (Öngül,2002: VI/792). Roma zamanında *Erzen* isimli Erzurum, ticari yolların üzerinde bulunan etrafı sursuz bir şehirdi. Bizanslılar, Sasanilere karşı Theodosiopolis isminde ve müstahkem surlarla çevrili bir şehri bu Erzen'in yakınlarında inşa etmiş fakat bu şehir sadece askeri bir üs olmakla kalmıştır. İbrahim Yınal 1048 yılında Erzen'i işgal edince halk bu Theodosiopolis'e sığındı. Zamanla bir harabe olan Erzen'in ismi Theodosiopolis'e aktarıldı ve Türkler tarafından *Erzen- i Rum* olarak adlandırıldı. Bu iki şehir Ermenilerce *Karin* ve *Karnakulak* diye isimlendirildiği için Müslüman Arap coğrafyacılar buraya *Kalikala* ismini vermişlerdir. Müslümanlar ile sıkı ticari ilişkiler içinde olan Erzen halkı ticaret ile uğraşmaları neticesinde diğer Bizans şehirlerine nispetle çok gelişmiş ve zenginleşmiştir (Burgu,2011:55). Önemli yolların bittiği bir noktada bulunan şehir, Emir Saltuk tarafından fethedilmiştir (Burgu,2011:55). Saltuklular zamanında Erzurum iktisadî ve ticari bakımdan oldukça gelişmiştir. Akdeniz limanlarından ve Suriye'den hareket edip Konya, Kayseri, Sivas ve Erzincan yoluyla Azerbaycan'a, İran'a giden yahut Türkistan'dan Erzurum'a gelip aynı yoldan Akdeniz veya Trabzon limanlarına ulaşan büyük bir kervan yolunun üzerinde bulunduğu için ticari hayat çok canlıydı. Ayrıca sahip olduğu geniş otlaklarıyla zengin bir hayvancılık potansiyeline sahiptir (Özaydın,2009,36/55).

Ailenin adı, kitabe ve paralarda “Salduk”, İslâm müelliflerinin eserlerinde ise çoğunlukla “Saltuk” şeklinde görülmektedir. Kelimenin “*bırakmak, koyuvermek*” manasında olan “*salmak*” fiilinden geldiği anlaşılmaktadır. Böylece Saltuk, “*bıraktık, koyuverdik*” manasındadır. (Söylemez,2019:13). Saltuklu hanedanı 1122 yılından itibaren Saltukoğulları (Benî Saltuk) adıyla tanınmıştır (Merçil,2013:250). Bu beylik başlangıçta Büyük Selçuklu Devleti’ne tabi idi (Merçil,2013:250). Sonrasında Azerbaycan atabeylerine, Irak Selçuklularına ve Anadolu Selçuklularına tabi olmuşlardır (Öngül,2002: VII/801).

Saltukluların ikinci beyi kurucuları Ebu’l- Kâsım Saltuk’un oğlu olan Ali’dir. Saltuk Oğullarının Emir Ali’den sonraki üçüncü beyi Ali’nin kardeşi Ziyâeddin Gazi b. Saltuk’tur. Saltuk beylerinin dördüncüsü İzzeddin Saltuk’tur. İzzeddin Saltuk’un 1168 yılında ölmesiyle yerine oğlu Nasîrud Din Muhammed geçmiştir (Gülbüz,2002:70-87). Nasîrud Din Muhammed’den sonra ise Saltukluların başına Mama Hâtun geçmiştir. Mama Hâtun’dan sonra da Saltuklu tahtına kardeşi Nasîrud Din Muhammed’in oğlu Alâeddin Melik Şâh geçti (Bedirhan,2022:80-81). Saltuklu beyliğinin Eyyûbî Devleti ile ilişkileri ise Mama Hâtun döneminde başladı. Sonrasında ise Alâeddin Melik Şâh döneminde de devam etmiştir.

1.2. Mama Hâtun Dönemi Eyyûbîlerle Münasebetler (1191- 1201):

Mama Hâtun, Malazgirt Savaşı’ndan sonra Anadolu’da kurulan Türk beyliklerinden biri olan Saltuklular’dan II. İzzeddin Saltuk’un kızı ve Nasîrud Din Muhammed’in kız kardeşidir. Uzun süre idareyi elinde bulunduran ağabeyi Nasîrud Din Muhammed’in ardından H.587’de (1191) Saltuklu Beyliği’nin başına geçti (Şeker,2003, 27/548). Mama Hâtun’un ağabeyi ve yeğenleri dururken nasıl olup da beyliğin başına geçtiğini izah etmek mümkün olmuyor (Sümer,2015:48). Lakin, Mama Hâtun’un bir kadın olarak başa geçmesi, eski Türk devlet hayatında kadının toplumdaki yerini Müslüman olduktan sonra da koruduğunu göstermektedir. Mama Hâtun, Fars ve Arap kaynaklarında *Erzurum sâhibesi* olarak gösterilmektedir (Şeker,2003,27/548). Cinsiyetiyle değil şahsiyetiyle ehliyet, liyâkat, irâde ve siyasi kabiliyetleriyle öne çıkmış olan Mama Hâtun, 1191 yılında idareyi ele alarak on sene boyunca başarı ve adaletle hüküm sürmüştür. Erzurum- Erzincan yolu üzerinde Tercan kaza merkezinde yaptırmış olduğu kervansaray ve türbe onun adını taşıdığı gibi yakın dönemlere kadar Tercan ilçesinin Mama Hâtun ismini taşıması da onun kudret ve ihtişamının asırlar ötesinden gelen canlı bir tanığıdır. (Gülbüz, 2002: 93). Bir taraftan ahali arasında dirlik ve düzeni sağlarken bir taraftan da beyliğin sınırlarını genişletmeye çalışan Mama Hâtun, Gürcülerle savaşmış, Haçlılara karşı mücadele etmiştir. Askerlerinin başında, elinde kılıç, at sırtında nice gazâ eden fırtına gibi bir kadındır (Güleç,2021: 201/46-48). Mama Hâtun’un tarihi kimliği, Suut Kemal

Yetkin'in İmâduddin İsfahânî'nin *Kitâbu'l-Fethi'l-Kussî*'sindeki ifadesine göre Yetkin, “*Selâhaddin Eyyûbî'nin yeğeni Emir Takiyuddin Ömer, Emir Seyfeddin Bektimur'un idaresi altında bulunan Ahlat bölgesini istilaya geldiği zaman, Erzurum meliki bulunan Saltuklular'dan Nasîrud Din Muhammed'den yardım gördüğünü, bu yardımında bilhassa Melike Mama Hâtun bint-i Saltuk'un önemli bir rol oynadığını*” belirtmektedir (Yetkin,1956, I/76). Dikkat edecek olur isek; burada Saltuklu Beyliği meliki Nasîrud Din Muhammed olup, Mama Hâtun'un sadece önemli bir rol üstlendiğinden bahsedilmektedir. Bu bahsi geçen önemli rol ise kayıтта Saltuk kızı Melike Mama Hâtun'un Erzenu'r-Rûm askerlerinin komutanı olarak Takıyyüddin Ömer'e yardıma gelmesidir. Halbuki metinde geçen bu kayda dayanarak hem Osman Turan hem de Faruk Sümer H.587 (1191) yılında beyliğin başında Nasîrud Din Muhammed'in değil Melike Mama Hâtun'un bulunduğunu kabul etmektedirler (Turan, 1987:17; Sümer,1990:16-18). Bu kabul sebebiyle, Nasîrud Din Muhammed 1191 yılında vefat etmiş gösterilirken, Mama Hâtun'un Erzurum'da 10 yıl melikelik ettiği zannedilmiştir (Sümer, 1990:35). Osman Turan ise, 1193 yılında Gürcü birliklerinin Tamara'nın eşi Davit komutasında Erzurum şehrine ilerlediklerini ifade etmektedir. Bu hareket girişiminde Nasîrud Din Muhammed'in Erzurum'u savunduğunu bildirerek (Turan,1987:18), onun hayatta olduğunu kabul etmektedir. Güvenilir başka bir kaynak olan İmâduddin İsfahânî'nin yazdığına göre, bundan iki yıl önce 1191 yılında Mama Hâtun'un beyliğin başında bulunmasını “*Fakat Nasîrud Din Muhammed dururken hemşiresinin devletin başında bulunmasının sebebini anlamak zordur*” diyerek durumu kavramakta zorlandığını açık bir şekilde ifade etmektedir.

Gülbüz'ün belirttiğine göre, birçok farklı araştırmacıları bu konu hususunda yanılgıya düşüren başlıca etken, yazılı kayıтта Mama Hâtun için kullanılan “*Melike*” unvanıdır. Bu zikredilen unvan sebebiyle Mama Hâtun'un Erzurum'da kardeşinin sıhhatinde Saltuklu Beyliği'nin başında olduğu kabul edilmiş ve bir dizi hataya düşülmüştür. Şöyle ki; Mama Hâtun'un *Kitâbu'l-Fethi'l-Kussî*'deki unvanı “*Melike*” olunca, Mama Hâtun'un mutlaka beyliğin başında bulunduğu düşünülmüş, kelimenin XII. ve XIII. asırlarda kullanılış anlamı gözden kaçırılmıştır. Belki Mama Hâtun'un evli olmayışı, bu kabulü güçlendirmiştir. Şu hususu da hatırlatmakta fayda vardır ki, kaydın hiçbir yerinde “*Erzurum Melike'si*” şeklinde bir tanımlama bulunmamaktadır. (Gülbüz,2002:95)

Saltuklu Beyliği'nin mensubu bulunduğu Türkmen kabileleri, kadın yönetici ve komutanlara yabancı değillerdi. Yani Mama Hâtun beyliğin başına geçtiğinde durum yadırganmadı. Lakin, niçin o dönemde Saltuklu beyi olan Nasîrud Din Muhammed, ordularının başında Eyyûbîlere yardıma gitmeyip, Mama Hâtun'u göndermiştir? Doğu Anadolu bölgesinde bulunan beyliklerin iyice zayıflaması, Gürcülere karşı bölgeyi savunmasız bırakmış; Kıpçaklar

ile oldukça güç kazanan Gürcü tehlikesi bölgeyi tehdit eder duruma gelmişti. Bundan bir müddet sonra Tamar'ın eşi Davit'in Erzurum surları önüne kadar ilerlemesi, tehlikenin boyutlarını apaçık ortaya koyacaktır (Gürbüz,2002:97). Böyle bir durumda Nasîrud Din Muhammed'in Saltuklu yurdunu terk etmesi hiç de akıllıca bir davranış olmazdı. Buraya kadar anlattıklarımızı özetleyecek olur isek; 1191 yılında Erzurum askerlerinin başında Eyyûbîlerin yardımına koşan Melike Mama Hâtun, beyliğin başında bir yönetici olmayıp, erkek kardeşi ve Saltuklu Beyliği beyi Nasîrud Din Muhammed tarafından görevlendirilmiş bir yetkiliydi (Gürbüz, 2002:97).

Bu dönemde Selâhaddin Eyyûbî Suriye'den kuzeye doğru yayılma politikası takip ediyor, Türkmen beylerini itaat altına almaya çalışıyordu. Bu maksatla Selâhaddin Eyyûbî, yeğeni olan Meyyafârikin hâkimi Takıyyüddin Ömer'e görev verdi. Bunun üzerine Takıyyüddin Ömer, Ahlatşâhlar'a ait olan topraklardan Hani'yi H.587 (1191) yılında fethetti ve Ahlatşâh Seyfeddin Bektimur'u yenilgiye uğrattı (Bedirhan,2022:80). Bundan cesaret alarak Ahlat üzerine yürüyüp şehri kuşattıysa da başarılı olamadı. Geri dönüp yine Bektimur'a bağlı Malazgirt (Şeker,200327/548) kalesini kuşatmıştır (Öngül,2014:283). Meyyafârikin hâkimi Takıyyüddin Ömer, Malazgirt kalesini kuşattığı esnada Erzurum melikesi Saltuk kızı Mama Hâtun da Eyyûbî meliki Takıyyüddin Ömer'e yardım etmek için askeri ile gelmiştir (Sümer,2001:49). Kuşatma uzun süre devam etmiş, fakat Takıyyüddin Ömer'in 19 Ramazan 587 (10 Ekim 1191) yılında ölümü üzerine Eyyûbîler bir netice elde edemedi geri çekilmişlerdir (Öngül,2014:283).

Mama Hâtun'un Eyyûbî meliki Takıyyüddin Ömer'in yardımına gelmesi Bektimur'un metbuluğunu kabul ettirmek için ona baskıda bulunması ile ilgili olmalıdır (Sümer,1990:35-36). Mama Hâtun on yıl sonra da yani 597 (1200- 1201) de hayatta olup yine "*Erzurum melikesi idi*" (Sümer,2001:49). Bundan mütevellit Mama Hâtun'un 1191 yılından 1201 yılına kadar Erzurum bölgesini yönettiği anlaşılmaktadır. Aynı zamanda Mama Hâtun'un son dönemlerde yeğenleriyle de iktidar mücadelesi içinde olduğu anlaşılmaktadır. Mama Hâtun muhtemelen başına gelecekleri tahmin edip korkuya kapıldığı için H. 597 (1200-1201) senesinde Mısır Eyyubi hükümdarı el- Melikü'l- Âdil'e mektup yazarak ülkesinin işlerini yürütecek, ileri gelen, büyük bir adamla evlenmek istediğini bildirdi.

Bu durum üzerine el- Melikü'l- Âdil, Emirlerinden Nablus valisi Fârisuddin Meymûnü'l-Kasrî'ye (Sümer,1990:36) durumu bildirerek Erzurum'a gitmesini ve Mama Hâtun ile evlenmesini söyledi. Nablus valisi Fâriseddin Meymûn el- Kasri, Mama Hâtun ile evlenmek üzere kadının durumunun araştırılmasını istedi (Bedirhan,2022:81). Araştırma yapan elçiler,

Mama Hâtun'un Saltuklu tahtından uzaklaştırılıp gözaltına alınıp mahkûm edildiğini bildirdiler (Bedirhan,2022:81). Bu nedenle Fâriseddin Meymûn el- Kasri Erzurum'a gitmedi ve evlilik de gerçekleşmedi (Öngül,2014:283).

Güçlü, yetenekli ve ihtiraslı bir kadın olan Erzurum Melike'si Mama Hâtun, tahttan uzaklaştırılıp hapsedilmiş ve yerine yeğeni olan Alâeddin Melik Şâh geçmiştir. İncelediğimiz kaynaklarda Mama Hâtun'un bundan sonraki hayatına dair herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Mama Hâtun siyasi faaliyetleri yanında önemli tarihi eserler de bırakmıştır (Bedirhan,2022:81). Erzurum-Erzincan yolu üzerinde, Tercan'da bir kervansaray ve türbe yaptırmıştır (Öngül,2014:283). Tercan'da bulunan kervansaray ve türbenin görkemi bize o dönemde Mama Hâtun'un yönetimindeki Erzurum Saltuklularının kudretini göstermesi açısından oldukça önemlidir.

1.3. Alâeddin Melik Şâh Dönemi Eyyûbîlerle Münasebetler (1201- 1202):

Mama Hâtun'un Saltuklu tahtından uzaklaştırılmasından sonra meliklik devri çok da uzun sürmeyecek olan kardeşi Nasîru'd-Din Muhammed'in oğlu Alâeddin Melik Şâh tahta geçmişti. (Öngül,2014:283). Bu dönemde bir takım siyasi ve ekonomik problemlerden dolayı Doğu ve Güneydoğu Anadolu'daki beyliklerin bağımsızlıkları ve varlıkları, özellikle de XII. asrın ortalarından itibaren gerek Anadolu Selçuklu sultanları ve gerekse de Eyyûbî Devleti hükümdarları tarafından tehdit edilmeye başlanmıştı (Öngül,2014:283). Adları geçen bu iki büyük devlet, yani Anadolu Selçuklu Devleti ile Eyyûbî Devleti arasında bulunan Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgesinde yer alan Türkmen beylikleri üzerindeki hâkimiyet kurma çabaları ve bu yöndeki rekabetleri, beyliklere hâkimiyetlerini kabul ettirmek veya ülkelerini ele geçirmek yönünde olmuştur (Sümer, 2015:51). İbnü'l-Esir ve Ebu'l- Ferec'in bildirdiklerine göre, *"Saltuklu Beyliği'ne son verilerek topraklarının Türkiye Selçuklu Devleti'ne katıldığı sırada Saltuklu Beyliği'nin başında Nasîru'd- Din Muhammed'in oğlu Alâeddin Melik Şâh bulunmakta idi"* (İbnü'l- Esîr,1987: XII/169;Ebu'l Ferec İbnü'l-Cevzî, 2014:474). İbni Bibî ve Aksarayî'nin eserlerinde ise, *"Erzurum'un Rükneddin Süleyman tarafından ele geçirildiği kaydetmekle birlikte, o sırada iktidarda bulunan emirin kim olduğundan bahsedilmemektedir"* İbni Bibi, Saltuklu Beyliğine son verilmesiyle ilgili olarak; *"Saltuklu hükümdarı Alâeddin Saltuk'un asker toplamada ve fermanın hükümlerini yerine getirmede ihmal davrandığını belirterek duruma bir bahane bulmaya çalışmıştır"* (İbni Bibi, 1996: I/93). Ancak tarihi gerçekler bunun aksini göstermektedir. Zira Saltuklu hükümdarı Selçuklu Sultanı II. Rükneddin Süleyman Şah'ın Gürcistan seferi ile ilgili davetine icabet etmiş ve onu karşılamıştır. Fakat Selçuklu Sultanı onu yakalatarak önce hapsedirmiş ve daha sonra da ortadan kaldırmıştır

(İbnü'l-Esir, 1987: XII/147). İbni Bibi'den şunu anlamamız mümkündür ki, Rükneddin Süleyman Şah'ın Saltuklu Beyliğini kendine bağlamasının asıl sebebinin “*aslında Saltukluların Gürcülere karşı mücadelede yetersiz kalmaları olduğunu*” ifadelerinden öğreniyoruz (İbni Bîbî,1996:14; Aksarayı, 200:128). Bir Gürcü vakayinamesinde Erzurum'un fethi ile ilgilide şu ifadelerin geçtiği görülmektedir: “*Sultan, aynı zamanda zor ve korku ile Ezinga (Erzincan), Halferdlileri (Harputluları) ve Karnakulak (Erzurum) sahibi Saltuk'un oğlunu da zorla refakatine aldı*” (Brosset, 2003: 405-406). O dönemde Türkiye Selçuklu sultanı olan II. Rükneddin Süleyman Şah, Saltuklu ülkesini H. 598 (1202) yılı topraklarına dahil ettiğine göre Alaeddin Melik Şah'ın Emîrlik süresinin uzun olmadığı anlaşılmaktadır (Gaffârî,2023:134).

Doğu ve Güneydoğu Türk beylikleri üzerindeki baskıları artıran Türkiye Selçuklu Devleti 1178 yılında Dânişmendliler'i ortadan kaldırdıktan sonra (Öngül,2014:284), Erzincan, Kemah, Kögonya (Şebin Karahisar), Divriği'nin hakimleri olan Mengüçüklüler ile Artuklular'ın Harput kolunu da tabiiyeti altına aldı. Gürcü vakayinamesinde bununla ilgili olarak şu bilgiler verilmektedir: “*O, çok geçmeden seksen bin kişilik bir ordu topladı, baba ve atalarının hazinelerini açarak muazzam meblağlar çıkardı. Bu adamlar bütün ülkeleri, Mezopotamya'yı, Kalonero'yu, Galati'yi, Gangra (Çankırı)'yı, Ankuria (Ankara)'yı, Isavria'yı, Kapadokya'yı, Büyük Ermenistan'ı, Bitinya'yı, Paflagonya sınırlarını dolaştılar ve şehirlerde yalnız kadınları bırakarak bütün erkekleri silahlaltına aldılar. Kendisi (sultan) de acilen, çekirge ve karınca sürüleri gibi sayısız ve savaşlarda gösterdikleri cesaretleri ile meşhur olan Türk-Uçlar'ın memleketine gitti ve onlara pek çok altın ve hediyeler vererek tam teçhizatlı 100,000 atlı aldı. Sultan, aynı zamanda zor ve korku ile Ezinga (Erzincan), Halferdlileri (Harputluları) ve Karnakulak (Erzurum) sahibi Saltuk'un oğlunu da zorla refakatine aldı*” (Brosset, 2003:405-406).

Faruk Sümer'in eserinde verdiği bilgiye göre; “*aynı zamanda Eyyûbîlerin meşhur sultanı Selahaddin Eyyûbî H. 579 (1183) yılında Amid'de Yıvaloğullarının hâkimiyetine son vererek şehri kendisine tâbi kalmak şartı ile Hısn-ı Keyfa beyi Artuklu Nureddin Muhammed'in idaresine bırakmıştı. Fakat aynı hükümdarın H.581 (1185) yılında Artuklular'ın elindeki Meyyâfârikîn'i alıp burayı doğrudan doğruya kendi topraklarına katmış olması, bu beyliklerin tarihinde bir dönüm noktası olmuştur*” (Sümer, 2015:51). Bu bilgilerden de anlaşılacağı üzere Türkiye Selçuklu Devleti ve Eyyubiler Devleti Doğu ve Güneydoğu Anadolu beyliklerini kendilerine tabii kılmak için hem birbirleri ile hem de Türkmen beylikleri ile mücadele ediyorlardı. Anadolu'nun Doğu ve Güneydoğusunda yer alan bu beyliklerin en büyüklerinden olan Saltuklu Beyliği de bunlardan birisi idi. Coğrafi yönden stratejik bir mevkide konumlanan

Saltuklular, ekonomik olarak da zamanının önemli beyliklerinden birisi idi. İslam dünyasında iki yeni güç olarak ortaya çıkan Türkiye Selçuklu Devleti ve Eyyubi Devleti tarafından tehdit edilen Saltuklu Beyliği'ni bekleyen bir üçüncü tehlike ise Kıpçakların katılımıyla iyice güçlenen ve hem Azerbaycan hem de Doğu Anadolu istikametinde saldırı ve genişleme emellerini hızlandıran Hristiyan Gürcüler idi (İbnü'l-Esîr, 1987: X/450; Azîmî, 2006: 53; İbnü'l-Ezrâk, 1992:36; İbnü'l-Kalânîsî, 2015: 85; Ömerî, 2014: 249; Brosset, 2003: 324). Kılıç Arslan'ın oğlu Rükneddin Süleyman Şah ve Gürcü kraliçesi Tamara arasında karşılıklı barış elçileri ve hediyeler, dostlukla peçelenmiş bir sinsilikten başka bir şey değildi (İbn Bibi, 1996: I/91-95; Aksarayî, 2000: 24; Kırzioğlu, 1953: I/413-414; Sümer, 1990: 39; Turan, 1979: XI/227-228; Karamanlı, 1996:VI/ 312- 313. Gürbüz,2002:101).

Anadolu Selçuklu Sultanı II. Kılıç Arslan'ın oğlu II. Rükneddin Süleyman Şah (1196-1204), ülkesini yeniden siyasi birliğe kavuşturduktan sonra gönlündeki cihangirlik sevdasını gerçekleştirmek üzere Gürcistan'a karşı bir sefer düzenlemeye karar verdi (Bedirhan,2022:82). II. Rükneddin Süleyman Şah, "*Gürcüleri bertaraf etmek için büyük bir orduya ihtiyaç duymuştur. Bunun için Anadolu'da bulunan diğer Türk beyliklerinden de kuvvet istemiştir*" (İbn Bibi, 1996:36). Tarihi kaynaklarda bununla ilgili olarak şu bilgiler verilmektedir: "*O, çok geçmeden seksen bin kişilik bir ordu topladı, baba ve atalarının hazinelerini açarak muazzam meblağlar çıkardı*" (Turan, 2014: 257. Aksarayî, 2000: 24). Rükneddin Süleyman Şah düzenlemiş olduğu bu Gürcistan seferiyle bir değil birçok arzuyu gerçekleştirerek hakikaten cihangirlik yolunda çok önemli bir merhaleyi geride bırakmış olacaktı. Buna göre, önce Kuzeydoğu Anadolu'da Gürcü ve Eyyûbî emelleri engellenecek, ekonomi, ticaret ve göç yolları için büyük önem taşıyan kervan yolu güvence altına alınacak; son zamanlarda zayıflayarak Erzurum bölgesinde Doğu Anadolu'nun muhafızlığını yapan ve bir süredir bu görevini yapmakta başarılı olamayan, hatta bir takım siyasi değişikliklere girerek ileride kendisine tehlike oluşturabilme ihtimali belirebilecek Saltuk Oğulları Beyliği'ni kendi topraklarına katacaktı (Gürbüz,2002:10). İbni Bibi, bu seferin sebebi olarak, sonraki ifadelerinden de anlaşılacağı üzere, "*Rükneddin Süleyman Şâh'a gençliğinde yapılan ve kendisini küçük düşüren bir evlenme teklifini*" (İbni Bîbî:1996:36) gösterse de düzenlemiş olduğu Gürcistan seferi, duygu ve öfkeden ziyade birçok hedefi birden gerçekleştirmek üzere akıllıca planlanmış askeri bir harekât idi (Bedirhan:2022:83). "*Bu amaçla kısa zaman zarfında büyük paralar harcanarak Bitinya (İzmit), Galatya, Kapadokya, Büyük Ermeniye, Ankurya, İzaurya ve Paflagonya'dan sekiz yüz bin kişilik bir ordu oluşturuldu*" (Aksarayi, 2000:24; Bedirhan,2022:83). Ancak

Osman Turan “*kaynaklardaki bu 800 000 sayısının on misli fazla mübalağa yapıldığını*” belirtmektedir (Turan, 2014:257).

Rükneddin Süleyman b. Kılıç Arslan, önce Malatya’ya yönelerek kardeşi Muîzuddin Kayser Şâh’a ait olan şehri birkaç gün muhasara ettikten sonra ele geçirdi. Muîzuddin Kayser Şâh, kardeşinden kaçarak kayın babası Eyyûbîlerden Melik Adil’in yanına sığındı (Gürbüz,2002:103). Rükneddin Süleyman Şâh H.598 (1202) yılının bahar aylarında Konya’dan hareket etti (Sümer,2015:52). Malatya’yı topraklarına kattıktan sonra kuzeye doğru yönelerek Erzincan’a vardı (Bedirhan,2022:83). Rükneddin Süleyman Şah Erzincan’a geldiğinde eniştesi Mengüçük oğlu Fahreddin Behram Şâh, (Sümer,2015:52) daha önce Selçuklu sultanının emrine harfiyen uyarak çevreden asker toplamış, onları araç ve gereçlerle donatarak Rükneddin Süleyman Şah’ı karşılamaya çıkmıştı. Erzincan’a ulaşan sultana ziyafetler çekip ağırlayan Fahreddin Behram Şâh, kutlu saltanat kafilesine katılarak Erzurum yolunu tutmuştu (Bedirhan,2022:83). Her ne kadar Rükneddin Süleyman Şah Erzurum’a yaklaştığında Saltuk oğlu Alâeddin Melik Şah gerektiği şekilde kendisini karşılamış ise de 2 Şevval H.598 (25 Mayıs 1202) yılında Saltuklu beyi Alâeddin Melik Şâh’ı tutuklatarak hapsedirdi (Gürbüz,2002:103; Bedirhan,2022:83). Faruk Sümer’in bildirdiğine göre, “*Rükneddin Süleyman Şah Saltuklu beyi Alâeddin Melik Şâh’ı hapsedirmekle kalmayıp bütün ülkesini de elinden aldı ve yanında bulunan ve kendisiyle doğu seferine çıkan kardeşi Elbistan meliki Muğisüddin Tuğrul Şah’a verdi*” (Sümer,2015:52). Böylelikle Saltuklu Beyliği tarih sahnesinden çekilmiş oldu.

Yoluna devam eden Rükneddin Süleyman Şah Erzurum’un doğusundaki Micingerd ovasında Gürcülerin kendisini beklemekte olduğunu gördü. Gürcüler oldukça cüretkâr ve kendilerine o kadar güveniyorlardı ki, Selçukluları Gürcistan topraklarında karşılamak yerine Anadolu içlerine kadar gelmişlerdi. Burada Zilkade ayının başlarında (Temmuz) şiddetli bir savaş meydana geldi ve bu savaş Gürcülerin parlak bir zaferi ile neticelendi. Türk ordusu ne eski milli savaş taktiklerini uygulayabilmiş, ne de düşmanla göğüs göğse mücadele edebilmişti Osman Turan’ın da eserinde belirttiği gibi, “*Rükneddin Süleyman Şâh’ın idare hâkimiyeti altında bulunan kendi ırktaşlarına karşı gösterdiği hiddet ve şiddet Gürcüler karşısında hiçbir işe yaramadı. Gürcüler zengin bir ganimet ele geçirdikleri gibi, epeyce de tutsak almışlardı ki, bu tutsaklar arasında Rükneddin Süleyman Şâh’ın eniştesi Mengüçük oğlu Fahreddin Behram Şâh da vardı*” (Turan, 1993:37). Fazileti, yüksek şahsiyeti ve ahlakî meziyetleri Gürcüler tarafından da yakinen bilinen Erzincan Meliki Fahreddin Behram Şâh, Gürcü Kraliçesi Tamara tarafından serbest bırakıldı (Bedirhan, 2022:83-84). Bununla birlikte bu Gürcülerin Selçuklular karşısında göstermiş olduğu zaferin Erzurum bölgesinin kaderi üzerinde Gürcüler lehine kayda

değer bir tesiri olmadı ve Muğisüddin Tuğrul Şah Erzurum meliki olarak yerinde kaldı (Sümer,2015:53-54; Bedirhan, 2022:84).

Elbistan'daki mülküne karşılık olarak Saltuklu toprakları kendisine verilen Muğisüddin Tuğrul Şah, 1225 yılına kadar Erzurum'da bağımsız bir melik olarak hüküm sürdü. Muğisüddin Tuğrul Şah'ın bu bağımsızlığını Erzurum'da 613 (1216/ 1217) tarihinde bastırdığı dinarlar üzerinde “*Muğisüddin Ebu'l- Feth Tuğrul b. Kılıç Arslan*” ve Halifenin ismi yazılı olup bu sırada Selçuklu tahtında oturan yeğeni I. İzzeddin Keykâvus'un adının bulunmaması da teyit etmektedir. Bununla birlikte Tuğrulşah sultan unvanını kullanmamıştır (Bedirhan-Aksoy, 2020:VI/3036-3045). Tuğrulşah, Erzurum'da 23 yıl hüküm sürdü ve II. Kılıç Arslan'ın hayatta kalan son evladı olarak 1225 yılında öldü (Öngül,2014:285). Rükneddin Süleyman Şah'ın Saltuklu ülkesini kardeşi Muğisüddin Tuğrul Şah'a vermesi, onu Elbistan'dan uzaklaştırmak amacıyla gerçekleştirilmiştir. Ayrıca Muğisüddin Tuğrul Şah'ın Elbistan'a göre daha geniş ve geliri çok daha fazla bir ülkeye sahip olduğu için bundan memnun kaldığı kesindir. Böylece Erzurum Beyliği sükût etmiş oldu (Abu'l-Farac,1999:474; Müneccimbaşı,2001:30-210).

Muğisüddin Tuğrul Şah'ın 1225 yılında vefat etmesinden sonra yerine oğlu Rükneddin Cihan Şâh geçti. Ancak Rükneddin Cihan Şâh'ın hükümdarlığı fazla sürmedi. Çünkü Cihan Şâh, Celaledin Hârezmşâh'a itaat etmiş ve Ahlat kuşatmasında ona yardımcı olmuştu. Aksarayi'nin de belirttiği gibi, “*10 Ağustos 1230 yılındaki Yassı çimen savaşında Celaledin Hârezmşâh'ın yanında yer alan Rükneddin Cihan Şâh, onun mağlup olup savaş alanından kaçması üzerine Alâeddin Keykubâd'a esir düştü*” (Aksarayi, 2000:128-130). Alâeddin Keykubâd onu affetti ise de elinden Erzurum'u aldı ve kendisine Aksaray'ı iktâ olarak verdi. “*Ancak bununla beraber daha sonra onun gözden düşerek öldürüldüğü*” İbni Bibi tarafından rivayet edilmektedir (İbni Bibi, 1996:93). Nitekim kaynaklarda kendisinden bir daha bahsedilmemektedir.

İbnü'l Esir, “*Erzurum hâkimi kendi istediği şartlarda bir anlaşma yapmaktan yana olduğu için Saltuklu yönetimine son verildiğini, Saltuklu hanedanının son temsilcilerinin sadece Çemişgezek'te Yavuz Sultan Selim zamanına kadar varlıklarını koruyabildiklerini*” yazmaktadır. (İbnü'l Esir, 1991, IX/ 422).

Şeref Name ise, Saltuklu beyliğinin Melikşah'ın bağımsızlık isteğinden dolayı ortadan kaldırıldığını yazmaktadır (Nası-ı Hüsrev, 1950:36).

Bundan sonra Saltuk ilinin bütün kale ve şehirlerinin bir tahriri yapıp Selçuklu ülkesine katıldı (Öngül,2014:285). Saltuklulardan bize kadar gelmiş olan eserlere gelince, bunlar başlıca

Kale Mescidi, Tepsi Minare, Ulu Câmi ile bazı t rbelerdir (Sümer,1990:43). Bu eserler günümüzde de varlığını sürdürmektedir.

MENGÜCÜKLER BEYLİĞİ'NİN EYYÛBÎLERLE M NASEBETLERİ (1071- 1277)

1.4.Meng c k Beyliği'nin Kuruluşu:

Meng c k Beyliği, 1071 yılında Alp Arslan ile Bizans İmparatoru Romen Diyojen arasında yapılan Malazgirt Savaşı'ndan sonra, Büyük Selçuklu Hükümdarı Sultan Alp Arslan'ın komutanlarından olan ve kaynaklarda hakkında pek de fazla bilgi bulunmayan Meng c k Gazi tarafından Erzincan, Kemah, Divriği ve Şebinkarahisar (K gonya/ Őark karahisar) il ve ilçelerini içine alan bölgede 1080 yılında kurulan ve hüküm süren bir Türkmen beyliğidir (Sevim-Yücel, 1989:211; Turan, 1998:55-60; Sümer, 1957: VII/ 713-718; Sevim-Yücel, Ankara, 1995: I/ 152). Arap harfleriyle yazılıŐı “*Mengücek*”, “*Meng c k*”, “*Meng c k*” okunabilen, fakat yaygın olarak Meng c k imlasıyla yerleşen adın kökü ve eki (Mengü + cik) bu kurucunun Türk/ OĞuz kökenli olduğunun ilk kanıtıdır (Bedirhan: 2022:84). Sakaoğlu'nun dediğine göre, “*Meng c k soyundan gelenlerin kimi lakapları, Meng c k Hanedanı'na Selçuklu sultanlarının gösterdiği sayĐı, iki hanedanın akrabalık bağları da onun bir oğuz soylusu olduğunu düşündürmektedir*” (Sakaoğlu,2005:44). Meng c k Beyliği'nin kurucusu olan Meng c k Gazi, Malazgirt Savaşı'na katılmış ve zaferden sonra Sultan Alp Arslan tarafından Karasu (Yukarı Fırat) ve  altı nehirleri vadilerinin fethiyle görevlendirilmiştir. Bu yöreyi fetheden Meng c k Gazi, Erzincan, Kemah, Divriği ve Şebinkarahisar (K gonya/ Őark karahisar)'ı hakimiyeti altına alarak kendi adıyla anılan beyliği kurmuştur ( ng l,2002, VI/775). Beyliğin kurucusu olarak kabul edilen Meng c k Gazi'nin bölgeye gelişi hakkında farklı görüşler vardır. Zahiraddin NiŐabur , Reşideddin ve Müneccimbaşı, “*Meng c k Gazi'nin Malazgirt Savaşı'na katılan beylerden olduğunu, zaferden sonra Sultan Alp Arslan tarafından Anadolu'nun fethiyle görevlendirildiğini ve yukarıda adı geçen toprakların Meng c k Gazi'ye ikta olarak tayin edildiğini belirtmektedir*” (Müneccimbaşı, 2001:211; Reşidüddin, 1960:33-39; Bedirhan,2022:85). İbni Bibi ise, “*Meng c k Gazi'nin Anadolu Selçuklu Devleti'nin kurucusu Süleyman b. KutalmıŐ'ın beylerinden biri olduğunu*” belirtir (İbni Bibi,1996:29). Hüseyin Kayhan'ın kaynaklara dayanarak vermiş olduğu bilgilere göre ise, “*Meng c k Gazi'nin Karahanlı hanedanlarına mensup prenslerden biri olduğu iddia edilmektedir*” (Kayhan,2012:106-116). Buna delil olarak da “*Meng c k Gazi'nin Tigin unvanını kullandığını ve bu unvanın Türkmenler tarafından kullanılmadığını, sadece Karahanlı melikleri tarafından kullanıldığını dolayısıyla Meng c k*

Gazi'nin Karahanlı hanedan mensubu bir melik olması ihtimalini arttırdığını” belirtmektedir (Kayhan, 2012: VII/109). Osmanlı devri kaynaklarından birinde Mengüçük Gazi'nin mensup olduğu hanedanın Çin diyarından (Türkistan) geldiği belirtilmektedir (Bayburtlu Osman, 1961:11-12; Kırzioğlu, 1992: 26). Hüseyin Kayhan'ın vermiş olduğu bir başka örnek de “1151 tarihinde Erzincan Meliki'nin karısı tarafından yayının kirişi ile boğdurtularak öldürülmesidir.” (Kayhan, 2012: VII/109) verilmiştir. Zira Türk hâkimiyet anlayışına göre, hanedana mensup kişilerin kanlarının toprağa akıtılması yasak olduğundan hanedan üyelerinin öldürülmesi kesinleştiğinde yaylarının kirişi ile boğdurulmak suretiyle öldürülüyorlardı. Bu olay bize Mengüçüklerin soyunun Türk hanedan ailesinden birine mensup olduğunu da ispat etmektedir. Bazı kaynaklarda her ne kadar Mengüçük Gazi'nin ailesinin Selçuklulara akraba oldukları bilgisi verilmişse de bunun doğruluğu tartışmalıdır. Çünkü bu tez doğru olmuş olsaydı devrin tarihi kaynakları tarafından mutlaka dile getirilirdi. Ancak bazı kaynaklar Mengüçüklerin Oğuzların Kayı, Bayat, Karaevli ve Alkaevli boylarından birine mensup oldukları bilgisini vermektedir. Zira, kitabelerdeki bilgi ve motiflere bakılırsa Mengüçükler'in Türkler'in asil bir ailesine mensup oldukları ve bu sebeple Selçuklu hanedanı yanında daima itibar gördükleri anlaşılmaktadır (Nâsireddin Hüseyin b. Mecdeddin Muhammed, 1956:29; Sümer, 2004:713; Sakaoğlu, 2005:30-31).

Mengüçük Gazi'nin hanedan ailesinin Türk boylarından birine mensup olduğunu gösteren delillerden biri de Divriği'de Ahmed Şah'ın 626/1228-29 tarihinde yaptırmış olduğu Ulu Câmi'de nakşedilmiş olan tek ayağı üstünde, başı eğik doğan kuşu figürlü bir hükümdarlık armasıdır. Kaynakların belirttiğine göre, “*Türk hanedanlarının kuş ongunları vardı ve doğan kuşu Karahanlı hanedanını temsil eden ongunlardan birisi idi. Bu kuşun dışında arslan, buğra, togrıl ve baygu da bu hanedanın ongunlarından idiler ve bunlar İslâm öncesinde olduğu gibi, sonrasında da tasvir edilmişlerdi* (Esin, 1978: II/92, 169; Anat, 2003: 81).

Kaynakların aktarmış oldukları bilgilerden hareketle “*Mengüçük Gâzi, olayların takibine göre, 1020'li yıllarda doğmuş ve 1050'lerden itibaren Selçuklularla yakın ilişkilere girerek batıdaki fetih bölgelerinde roller oynamış, 1060'lı yıllarda Anadolu'da askeri faaliyetlerde bulunmuştu. O, Malazgirt Savaşı'nda bulunmuş, az sonra da akrabası Dânişmend Gâzi'nin hâkimiyet alanının hemen yanı başında bulunan Erzincan ve çevresini eline geçirerek yeni bir siyasi oluşumun temellerini atmıştı*” (Zahîreddîn Nişâbü'rî, 1332: 27-28; Reşîdeddîn Fazlullah, 1999: II/38; Şeref Han, 1990:188). “*Zamanla hâkimiyet alanını genişletmiş Sivas'ın bir kısmı ve Dersim'e kadar uzanmıştı. O, 1090'lı yıllarda vefat etmiş ve yerini oğullarından İshak'a bırakmıştı. Olayların gelişine bakılırsa, devletini kurduktan sonra yaklaşık çeyrek yüzyıl yaşamıştır*” (Kayhan, 2012: VII/112).

Mengüçük Gazi, Anadolu’da Ermeni ve Rumlara karşı cihat ettiği gibi “*Kafkaslarda Gürcü ve Abhazlara karşı bazen Danişmendlilerle, bazen de Saltuklularla ittifak yaparak birlikte, kimi zamanlar da tek başına mücadele ettiği bilinmektedir*” (Müneccimbaşı, 2011:212; Kayhan, 2012: VII/112). Münecimbaşı eserinde Mengüçük Gazi ile ilgili öven ifadeler kullanmakta ve şöyle demektedir; “*O, savaşlarda isabetli kararlar verebilen, akıllı, ihtiyatlı, cesur ve yiğit bir komutandı*” (Müneccimbaşı, 2011:212). Hüseyin Kayhan’ın da dediği gibi; “*O, yaşadığı devir göz önüne alındığında, Anadolu’da bölgesel hâkimiyet kurabilecek beceri ve güce sahip olması onun hiç de küçümsenmeyecek bir lider olduğunu ortaya koymaktadır. En önemlisi de o bir devlet kurucu, yani kendisinden sonra birkaç nesil devam eden kendi adı ile anılan hanedanın ilk halkası idi. Yaşadığı bölgeyi fethederek ve Türkmenleri buraya yerleştirip Anadolu’nun Türkleşmesini sağlamış ve bu coğrafyanın bir Türk yurdu haline gelmesine katkıda bulunmuştur*” (Kayhan, 2012: VII/114).

Müneccimbaşı’nın eserinde verdiği bilgiye göre, “*Mengüçük Gâzi, kesin tarihi tam olarak bilinmemekle birlikte, muhtemelen 1100’lerden önce vefat etmiş olmalıdır. O, savaşlarda isabetli kararlar verebilen, akıllı, ihtiyatlı, cesur ve yiğit bir komutandı*” (Müneccimbaşı, 2001: II/212).

Kemah’ın kuzeybatısında Karasu kıyısında Melik Gazi’ye ait olduğu söylenen bir kümbetin Farsça kitabesinde Mengüçük Gazi hakkında şu ibareler yer almaktadır: “*Âlim, âdil, ülkeler fetheden, halkın sığınağı; Erzurum, Erzincan, Kemah ile Diyarbakır vilayetlerini ve kalelerini alan, dinsizlerin ciğerlerini dağılayan, boyunlarını kılıçla vuran, Arslan yaradılışlı padişah, ya da böyle bir padişah (Alp Arslan)’a mensup Mengüçük Gazi. Allah ruhunu şad eylesin, kabrini nurlandırsın, günahlarını bağışlasın ve Na’im cennetlerinde konuklasın*” (Sümer, 1988: VII/713, Kemali, 1932: 330-331, Öngül,2014:288-289; Sakaoğlu,2005:713; Bedirhan, 2022:85-86).

Mengüçük Gazi’nin Danişmend Gazi ile münasebetleri hakkında bir bilginiz yoksa da bu büyük mücahidin komşusu ile birlikte sefer yaptığına ve aynı cephede Rumlara karşı gaza neticesinde Şebinkarahisar (Köğonya)’a sahip olduğuna hükmetmek mümkündür. Ancak ne bu seferlere ne de Danişmandlilerle ilişkilerine dair herhangi bir kayıt yoktur. Danişmendlilerin zayıf bir zamanında Bayburt’un Saltuklular idaresine geçmesi Mengüçüklerin de kuvvetli bulunmadığına delalet eder. Münecimbaşı’nın, Mengüçük Gazi’nin Rumlardan başka Abhazlara karşı gaza yaptığına dair kaydı bir kaynağa dayanmış ise de bunun Malazgirt savaşından önceki zamana ait olması gerekir. Divriği Ulu Camii kitabesinde Mengüçük Gazi ve şehit sıfatlarını taşımakla birlikte bu Mengüçük Gazi’nin mutlaka bir savaşta öldüğü

anlamına gelmez (Turan,2001:74). Mengüçük Gazi ve evlatlarına ait türbelerin Kemah'ta bulunması Mengüçüklerin ilk başkentlerinin burası olduğunu göstermektedir (Öngül,2014:289). Bu durumda Kemah'ın müstahkem ve ticaret yolları kavşağında bulunmasıyla alakalıdır (Turan,2001:74). Fakat Mengüçük Gazi'nin türbesinde mevcut Farsça kitabe çok muahhar olup ölüm tarihi de yoktur. Ancak Divriği Sitte Melek türbesindeki bir kitabede Mengüçük Gazi için: “*el- Merhum, es- Sa'id, eş- Şehîd, el- Gazi*” ibareleri bulunmaktadır.

Emir Mengüçük Gazi'nin Malazgirt Savaşı'ndan (1071) sonra Anadolu'yu fetheden ve hayatını Ermeniler ve Rumlara karşı savaşmakla geçiren beyliklerin komutanlarından birisi olması nedeniyle (Houtsma, 2021-14(1)- 244-248) İbni Bîbî kroniğinde, “*Mengüçük Gazi'nin “el Gazi” unvanıyla anılmasının sebebinin tam da bu yüzden olduğunu bildirmektedir*” (İbni Bibi, 1996:57). İlk Anadolu fatihleri gibi Mengüçük Gazi de halk arasında evliya mertebesine yükseltilmiş ve türbesi asırlardır halkın ziyaret ettiği yer olmuştur (Öngül,2014:289; Turan,2001:74).

Asya'dan beri ticareti bilen Türkler, Malazgirt Savaşı'ndan sonra Anadolu coğrafyasını fethedilmesi ile birlikte farklı coğrafi bölgelere yerleştiler. Önemle bahsedilen İpek Ticaret Yolu üzerinde kurulan Erzincan'a, yerleşen Mengüçük beyliği buraya birçok farklı yatırımlar yaparak şehri iskân etmiş ve ticaret merkezi haline getirmeye çalışmıştır. Bu dönemde Erzincan'da günlük yaşam normalleşmeye başlamış, şehirleşme düzeni gelişme göstermiş ve tarım yapılan araziler sistemli bir şekilde işlenmeye başlamıştır (Şahin,2018:35).

Mengüçük Beyliği'nin ticaret yolu üzerinde bulunan ve Anadolu'nun önemli kentlerinden olan Erzincan'da yaptığı yatırımlar ve hoşgörülü yaklaşımı neticesinde ekonominin yanında kültürel olarak bir canlanma başlamıştır. Şehrin refah seviyesinin artması, sosyal hayata ve eğitim çalışmalarına olumlu yansımıştır. Burada yetişen bilim insanları Selçuklularda önemli devlet görevlerinde bulunmuşlardır (İnbaşı,2009,41/193-194). Özellikle Mengüçük Beyliği Hükümdarlarından biri olan Behram Şah döneminde Mengüçük ülkesinin bayındır hale geldiği ve halkın refah düzeyinin yükseldiği bilinmektedir. Bu duruma müteakibil Erzincan iktisadi olarak toparlanmış ve ticarete önemli ilerleme kaydetmiştir (Sümer,1990:6-7). Bu dönemde Erzincan'da ekonomi ve sosyal hayatın önemli aktörlerinden biri olan ahilerin de yoğun olarak üretim faaliyetlerinde bulundukları bilinmektedir (Turan,2001:79-87).

Emir Mengüçük Gazi'nin ölümünden sonra Mengüçük Beyliği'nin başına oğlu Emir İshak geçmiştir. Melik Emir İshak, 25 yıl kadar hüküm sürdükten sonra 1142'de vefat etmiştir.

Emir İshak'ın ölümünden sonra Mengüçük Beyliği'nin iki kola ayrıldığını görüyoruz. Bu kolların isimleri şunlardır; Kemah- Erzincan Mengüçükleri ve Divriği Mengüçükleridir. Kemah- Erzincan kolunun başına Emir İshak'ın oğullarından biri olan I. Alâeddin Davud Şâh, Divriği kolunun başına ise I. Süleyman geçmiştir (Bosworth,1980:280). Kemah- Erzincan Mengüçüklerinden Alâeddin Davud Şâh'tan sonra Mengüçük Beyliği'nin başına Fahreddin Behram Şâh geçmiştir. Fahreddin Behram Şâh'dan sonra yerine Melik II. Alâeddin Davud Şâh geçti. Sonrasında Mengüçüklerin Divriği kolu kuruldu. Divriği Mengüçüklülerin ilk meliki İshak'ın oğlu ve Mengüçük Gazi'nin torunu Melik I. Süleyman'dır. Süleyman'dan sonra yerine oğlu olan Seyfeddin Şâhinşâh geçmiştir. Seyfeddin Şâhinşâh'tan sonra ise yerine oğlu Melik II. Süleyman Şâh geçti. Melik II. Süleyman Şâh'tan sonra yerine oğlu Melik Hüsâmeddin Ahmedşâh geçti. Hüsâmeddin Ahmedşâh'tan sonra yerine onun da oğlu olan Melik Müeyyed Salih geçti. Mengüçüklü Beyliği ile Eyyûbîlerin münasebetleri ise sadece Erzincan Mengüçüklü hanedanlarından biri olan Melik II. Alâeddin Davud Şâh (1225-1228) döneminde gerçekleşmiştir.

1.5. Melik II. Alâeddin Davud Şâh Dönemi Eyyûbîlerle Münasebetler (1225- 1228):

Türkiye Selçukluları ile Eyyûbîler dostluk ve hısımlık bağlarını tesis ederken; II. Kılıç Arslan'dan beri Türkiye sultanlarının emri, itaati altında dostluk ve kız alıp vermek suretiyle pekiştirilen iyi münasebetler sayesinde Mengüçük hükümdarı Fahreddin Behram Şâh da altmış seneden beri Erzincan'da hüküm sürmekteydi. Fahreddin Behram Şâh'ın 1225 yılında ölmesiyle yerine oğlu Alâeddin Davud Şâh geçti (Üremiş,2005:229). İbni Bibi, Müneccimbaşı ve diğer temel kaynakların da ittifakla belirttiğine göre; “...diğer oğlu Muzafferüddin Muhammed de ülkenin batısındaki Şebinkarahisar (Köğonya) meliki oldu. Fahreddin Behram Şâh'ın başka bir oğlu olan Selçuk Şah ise otuz beş yıldır Kemah bölgesinde hüküm sürmekteydi ve babasından önce vefat etmişti. Davud Şâh'ın Erzincan ile beraber Kemah'a da hâkim olması bunu teyit etmektedir” (İbni Bîbî, 1996: I/ 355-371; Müneccimbaşı, 2001: II/213-216;Turan, 1982: 64; Sakaoğlu, 1971:58).

Ayrıca kaynaklar, “bu tarihte Fahreddin Behram Şâh'ın sadece Davud ve Muhammed adlı çocuklarından bahsederler. Aydın bir hükümdar olan Fahreddin Behram Şâh, her iki oğlunu da gayet iyi bir şekilde eğitip yetiştirmişti. Alâeddin Davud Şâh da babası gibi mantık, matematik, ilahiyat, ilm- i nücûm (astroloji), edebiyat ve felsefeye vakıftı ve Farsça çok güzel şiirler yazdığı zikredilmektedir” (İbni Bîbî, 1996: I/ 367; Müneccimbaşı, 2001: II/69-70, 213-214. Kemâlî, 1932: 56-57; Turan, 1982: 64; Sakaoğlu, 1971:58). İlme karşı yakın ilgisinin olduğu bilinen Alâeddin Davud Şâh, meşhur tıp alimi Muvaffakuddin Abdüllatif- i Bağdâdi'yi

sarayına davet edip kendisine maaş bağlamış ve (Öngül,2014:294) Muvaffakuddin Abdüllatif-i Bağdâdi de Alâeddin Davud Şâh adına eserler yazmıştır (Turan, 1982:64.). Alâeddin Davud Şâh'ın ilim adamlarını himaye etmesi Erzincan'da ilim ve kültür düzeyinin yükselmesine ve kendi alanlarında meşhur uzmanların yetişmesine vesile olmuştur. Eflaki'nin bildirdiğine göre; “devrin önde gelen tabiplerinden olan Alâeddin Enzincanî, Rükneddin Kılıç Arslan'ı tedavi etmişti” (Ahmed Eflâkî, 2006: I/347; Turan,2001:64).

Melik Alâeddin Davud Şâh, ilim alanındaki başarısını ülke yönetiminde gösterememiş, halka zulme varan davranışlarda bulunmuş, gurur ve kibre kapılmış, hatalarını anlatmaya ve doğruyu göstermeye çalışan emirlerinden bir kısmını öldürtmüş, emirlerinin birçoğunu da hapsedip mallarına el koydurmuştur. Bu durum diğer emirleri de endişeye düşürdüğü için onlar da aynı akıbete uğramaktan korkarak kaçıp Türkiye Selçuklu Sultanı I. Alâeddin Keykubâd'a sığınmışlardır. Kimseyi dinlemez hale gelen Mengüçük Meliki Alâeddin Davud Şâh'ı şikâyet etmişlerdir (İbnü'l-Esîr, 1987: XII/441; Müneccimbaşı, 2001: II/69-70, 213-215; Yinanç, 1944:75; Yazıcızâde Ali, 2009:492.). Kaynakların da ifade ettiği gibi; “Sultan Alâeddin Keykubâd, Harezmsah Celâleddin'in hareketleri ve Moğol istilası dolayısıyla sınırlarını koruyamayacaklarını, hatta onlarla iş birliği yapabileceklerini düşünerek Mengüçükleri ve benzeri beylikleri hakimiyeti altına almak gereğini hissetmiş ve bu da Alâeddin Davud Şâh ile Anadolu Selçuklu hükümdarının arasının açılmasına sebep olmuştu” (İbni Bibi, 2000: 357; Yazıcızâde Ali, 2009: 499; Uyumaz, 2003: 43).

İbni Bibi'nin bildirdiğine göre; “I. Alâeddin Keykubâd, kendisine sığınan emirleri himayesi altına aldığı söyleyerek bunların mallarını iade etmesini ve hapsedtiği emirleri de serbest bırakmasını istedi. Alâeddin Davud Şâh önce bu teklifi reddettiye de daha sonra bu davranışının sonucundan korkarak sultanın emrini yerine getirmeyi uygun buldu” (İbni Bibi,1996:353). Sultanın bu emirlere ilgi göstermesine üzülen Alâeddin Davud Şâh bu meseleyi kökünden halletmek için değerli hediyelerle Kayseri'de bulunan I. Alâeddin Keykubâd'ın yanına gitti (Yazıcızâde Ali, 2009: 494-495). Sultanla görüşerek sadakatini ifade etti ve ondan bir ahitname aldı. “Buna göre Mengüçük beyi sultana sadakatle bağlı kaldığı sürece onun yardım ve desteğini görecektir, fakat buna riayet etmez ise layık olduğu cezaya çarptırılacaktır” (İbni Bibi, 1996:357; Turan, 2014: 374; Uyumaz, 2003: 41). Sultan bu ahitnamede şunları kaleme aldırıştır: “Davutşah, içtenlikle aramızdaki anlaşmaya uyar, bizim düşmanlarımıza dostluk göstermez, aramızda olan gizli anlaşmazlıkları bildiren mektupları ülkelere göndermez, garaz sahiplerinin ve kışkırtıcıların asılsız sözlerine kulak asmaz, bize bağlı kalırsa bizden yardım görür. Eğer kaleme aldığımız bu şartların dışına çıkarsa layık olduğu cezaya

çarpılır.” (İbni Bibi, 1996:357). Davut Şâh, kendisine gönderilen bu ahitnameyi imzaladıktan sonra da Alâeddin Keykubad’ın emriyle Erzincan’a geri dönmüştür (Yazıcızâde Ali, 2009: 499).

Alâeddin Davud Şâh, Erzincan’a dönünce verdiği sözü unutmuş ve emirlerin sultanı kandırmalarından korkarak yanındaki bazı emirlerin de teşvikiyle Erzurum meliki Rükneddin Cihanşah b. Tuğrulşah’a bir mektup yazarak ona: *“Sultan ’dan çok güzel bir muamele gördümse de hanedanıma mensup büyük emirler onun hizmetine girip aleyhimde bulunmaktadır. Sen onun amca çocuğu olmakla beraber, senin devletine de saygı göstermeyecektir. Bu sebeple bu kış gizlice asker toplayacağım, sen de memleketini kurtarmak istersen birlikte hareket edelim”* demiş ve onunla Alâeddin Keykubad’a karşı ittifak kurmak istemiştir (Uyumaz, 2003: 43). Kaynakların verdiği bilgiye bakılırsa, *“Davutşah ’ın mektubunu alan Erzurum meliki Cihanşah ise Alâeddin Keykubad’ın bölgedeki emellerinden rahatsız olduğu için Davutşah ’ın ittifak teklifini kabul etmiştir”* (Öngül, 2002:137). Alâeddin Keykubad’a karşı kurmak istediği ittifakı daha da genişletmek isteyen Davut Şâh, bu amacına ulaşabilmek için Eyyûbî hükümdarı Melik Eşref’e de bir mektup göndermiş ve kurulan ittifakta yer alması karşılığında Kemah Kalesi’ni kendisine vereceğini vadetmiştir. Ayrıca Davut Şâh, bu mektupların benzerlerini Celâleddin Harezmşah ve Alamut Kalesi’nin sahibi Alâeddin Nev Müslüman’a (Güzel, 2016: 5 (6) 1683-1697) da göndererek, onları da bu ittifaka dâhil etmek istemiştir (Yazıcızâde Ali, 2009: 504). Davut Şâh, daha da ileri giderek, *“kendisine yardım etmesi karşılığında Erzincan Devlethanesini Haşhaşi lideri Alâeddin Nev Müslüman’a vaat etmiş ve orada İsmaili Mezhebini yayma sözü dahi vermiştir”* (Turan, 2014: 376; Uyumaz, 2003: 43; Öngül,2002, VI/452-461).

İbni Bibi’nin belirttiğine göre; *“Sultan Alâeddin Keykubad, Davutşah ’ın kendisine karşı geniş tabanlı bir ittifak kurma çabası içerisinde olduğunu öğrenince, huzurunda bulunanlara: “Altınla yola gelmediğine, düşüncesinden zerre kadar sapmadığına göre, Ona kan yağdıran buluta benzeyen kılıcı göstereyim”* demiş (İbni Bibi, 1996: 362), ardından da Erzincan’a sefer yapılması için hemen hazırlıklara başlanmasını emretmiştir (Yinanç, 1944: 76).

Bu esnada Davut Şâh’la ittifak kuran Rükneddin Cihanşah, Davut Şâh’ın isteği üzerine ordusunu toplamış, Melik Eşref ise Eyyûbî Şam meliki Melik Eşref’in Ahlat valisi ve aynı zamanda Ahlat Naibi olan Hüsameddin Ali’ye haber gönderip, Davut Şâh’a yardım etmesini istemiştir (Yazıcızâde Ali, 2009: 504-505). O. Turan’ın ifadesine göre; *“Erzincan’a gelip, bir müddet Davutşah ’ın yanında kalan Hüsameddin Ali, Celâleddin Harezmşah ’ın veziri Şerefülmülk’ün Ahlat’a saldırma ihtimalinden dolayı Ahlat’a geri dönmek zorunda kalmıştır”* (Turan, 2014: 376). Celâleddin Harezmşah ise bu sırada Erzincan’da bulunan Alâeddin

Keykubad’a bir mektup gönderip, Davutşah’ın ittifakına tevessül etmediğini iletmiştir (İbni Bibi, 1996:362).

Yaşanan son hadiselerden sonra Alâeddin Davut Şâh’ın Selçuklu Sultanı I. Alaeddin Keykubad’a karşı kurmak istediği ittifakın daha başlamadan sona erdiğini gören Mengüçük emirlerinden Selahaddin, Şerefeddin ve İzzeddin, Alâeddin Keykubad’ın Erzincan’a yapacağı seferi engellemek ve zaman kazanmak için (Yazıcızâde Ali, 2009: 505) Davut Şâh’ın huzuruna çıkarak ona: *“İşin doğrusu oğullarınızı sultanın dergâhına göndererek, yapılan hatalardan dolayı özür dileyelim. Hatta iddialarından bazılarını inkâr edelim...”* demişlerdir (Uyumaz, 2003: 45). Davut Şâh da onların bu fikrini makul bularak, oğullarını emirleriyle beraber Sultan’ın yanına göndermiştir (Yazıcızâde Ali, 2009: 506). İbni Bibi’nin dediğine göre; *“Davutşah’ın bu hamlesinin istihbaratını alan Sultan Alâeddin Keykubad, ordusunu gizlice Erzincan ve Kemah sınırına göndermiş; Davutşah’ın müdafaa hazırlığına geçmesine fırsat dahi vermeden bölgedeki tüm kalelerin alınmasını emretmiştir”* (İbni Bibi, 1996: 362).

Davut Şâh, Alâeddin Keykubad’ın büyük bir orduyla Sivas üzerinden Erzincan’a hareket ettiğini ve Erzincan’da bulunan bütün kalelerin Sultan’ın askerleri tarafından kuşatılmış olduğunu haber alınca, Sultan Alaeddin Keykubad’dan af dilemek üzere Sivas’ta bulunan Sultan’ın yanına gitmeye karar verdi. Davut Şâh ertesi gün, birkaç emiriyle beraber Sivas’tan Erzincan’a doğru gelmekte olan Alâeddin Keykubad’ı karşılamak üzere yola çıkmış; (Yazıcızâde Ali, 2009: 505) bu sırada Sultan’ın büyük emirleriyle karşılaşmıştı. Sultan’ın emirleri Davut Şâh’ı görünce, ona ikramlarda bulunmuşlar sonrasında da onu Sultan’ın emir-i devat, müstevfi (maliye nazırı) ve baş veziri olan Sahip Ziyaeddin Karaaslan’la beraber onu Sultan’ın yanına gönderdiler. Sultan Alâeddin, Selçuklu hanedanıyla Mengüçükler arasındaki iyi ilişkileri ve akrabalıkları dikkate alarak Alâeddin Davud Şâh’ı cezalandırmayıp Akşehir ile Âb- 1 Germ (Ilgın)’i ona iktâ olarak tevdi etti. Kemali’nin de belirttiği gibi; *“Ömrünün bundan sonraki kısmını burada geçiren Alâeddin Davud Şâh, yazdığı bir şiirde buradan memnun olmadığını gayet veciz bir şekilde ifade ediyordu”*. Bu şiirinde;

*“Şâhâ dil-i düşmenân zi tû bâd derdest,
Ruhsâre-i düşmen ez nehîb zerd est,
İnsaf ki, bâ vücûd-ı sad gussa merâ,
Der mülk-i tû âb-ı germ u nân-ı serdest.
Ey Şah! Düşmanlarının gönlü senden dertlidir,
Yüzleri de senin korkundan sararmıştır,
İnsaf et ki, yüzlerce sıkıntı ile senin ülkende,*

Bana su sıcak, fakat ekmek soğuktur” (Kemâlî,1932:59; İbni Bibi, 1996: 362).

Yazıcızade Ali; *“Sultan Alâeddin Keykubad’ın, ertesi gün Erzincan ve Kemah’ı ele geçirdiğini ve bölgeyi Davutşah’ın adamlarından temizlediğini, bundan sonra Sultan’ın, alınan kalelerde gerekli düzenlemeleri yaptırdıktan sonra Erzincan ve çevresinin idaresini de büyük oğlu Gıyâseddin Keyhüsrev’e verdiğini; hatta Antalya subaşı olan Mübarizeddin Ertokuş’u da Gıyâseddin Keyhüsrev’in atabeyi olarak atadığını yazmaktadır*” (Yazıcızâde Ali, 2009: 507).

Tahmas Kulu Han’ın eserinde belirttiğine göre; *“Alâeddin Keykubâd bundan sonra Rükneddin Cihanşah’ın elinden Erzurum’u almak üzere harekete geçti. Bunu haber alan Rükneddin Cihanşah, Eyyûbî hükümdarı Melik Eşref’in Ahlat’taki naibi Hâcib Hüsâmeddin Ali’den yardım istedi ve bu yardıma karşılık Melik Eşref’e itaat edeceğini bildirdi. Hüsâmeddin Ali ise bu sıralarda Şam ve el- Cezire bölgesinden toplayıp getirdiği askerlere sahip bulunuyordu. Alâeddin Keykubâd’ın Erzurum’u ele geçirdiği taktirde oradan Ahlat üzerine de yürüyeceğini düşünen Hüsâmeddin Ali, bu yardım teklifini kabul ederek emrindeki askerlerle Erzurum üzerine yürüdü. Ahlat askerlerinin Erzurum’a geldiklerini öğrenen Alâeddin Keykubâd, Eyyûbîlerle bozuşmak istemediğinden buraya yapmak istediği seferini iptal etti ve Mübârieddin Ertokuş’u Muzafferüddin Muhammed’in idaresindeki Şebinkarahisar (Köğonya) üzerine gönderip kendisi geri döndü”* (Tahmas Kulu Han,1942:332).

Alâeddin Keykubâd, Emir Mübârieddin Ertokuş’u Şebinkarahisar (Köğonya)’a gönderince burada üç yıldan beri meliklik yapmakta olan Muzafferüddin Muhammed, şehri bir müddet koruduysa da daha fazla direnemeyeceğini anlayarak bazı yerlerin kendisine verilmesi şartıyla Şebinkarahisar’ı teslim edeceğini bildirdi. Bu teklifi kabul edilerek kendisine Suriye sınırında bulunan Rammam, Nahr Kali ve Afşin nahiyeleri mülk olarak, Kırşehir ise tımar olarak verilmiş ve her türlü vergiden muaf tutulmuştur (Tarım,1938:52-53). Muzafferüddin Muhammed, üç oğlu olan Fahreddin Süleyman, İzzeddin Siyâvüş ve Nâsireddin Behramşah ile beraber Kırşehir’e geldi ve buraya yerleşti. Şahsiyetli bir bey olan Muzafferüddin Muhammed ilme olan aşkı nedeniyle Kırşehir’de Melik Gazi Türbesi’nin karşısında muhteşem bir medrese yaptırdı. Selçuklular’ın hizmetine giren bu Mengüçöklü beyi, onların yanında büyük itibar ve ilgi gördü (Sakaoğlu,2005:64). Sultan II. Gıyâseddin Keyhusrev, onun kızına dünür olmuş, ancak Muzafferüddin: *“O bizim soyumuza damat olmaya lâayık değildir”* diyerek reddetmiştir ki, bu durum onun ne kadar ahlaklı ve şahsiyetli bir insan olduğunu göstermektedir. Ancak Sultanın ısrarı karşısında Selçuklularla Mengüçöklüler arasında yeni bir akrabalık kurulmuş oldu. Muzafferüddin Muhammed güzel ahlaklı ve akıllı bir hükümdardı. Onun Kırşehir’e

gönderilmesiyle Erzincan ve çevresinde hüküm süren Mengüçüklü beyliği 625 (1228) yılında tamamen sona ermiş oldu (Öngül,2014:296-297).

Mengüçük Beyliğinin ilhak edilmesi ile ilgili olarak İbnü'l Esir de özetle şu ifadeler yer almaktadır: *“Alâeddin Keykubad Davutşah’a haber gönderip, Erzurum üzerine yapacağı sefere Davutşah’ın ordusuyla beraber katılmasını istemişti. Bunun üzerine Davutşah ordusuyla beraber Alâeddin Keykubad’ın yanına gelmiş, ancak Alâeddin Keykubad Davutşah’ı tutuklatıp Erzincan’ı onun elinden almıştı. Alâeddin Keykubad daha sonra Davutşah tarafından müstahkem bir hale getirilen Kemah Kalesi’ni almak istemiş, ancak kuşatmanın uzaması üzerine Davutşah’ı ölümle tehdit etmişti. Bu tehdit üzerine Davutşah da 10 Kasım 1228’te Kemah Kalesi’ni Alâeddin Keykubad’a teslim etmişti.”* (İbnü'l Esir, 1987: XII: 441).

AHLATŞÂHLAR BEYLİĞİ'NİN EYYÛBÎLERLE MÛNASEBETLERİ

(1100-1207)

1.6. Ahlatşâhlar Beyliği'nin Kuruluşu:

Ahlatşâhlar Beyliği, Van Gölü'nün batı sahilinde yer alan ve Orta çağ döneminde Anadolu'nun doğusundaki en büyük yerleşim yerlerinden birisi konumunda bulunan Ahlat şehrinde kurulmuş ve 1100-1207 yılları arasında hüküm sürmüş olan bir Türk beyliğidir. Bundan mütevellit devleti kuran sülaleye Ahlatşâhlar ismi verildiği gibi, hâkim oldukları bölgeden dolayı Ermenşahlar ismi de verilmektedir. Bunun yanı sıra Ahlatşâhlar beyliğine kurucusu olan Sökmen el-Kutbî'ye nispetle Sökmenliler de denilmektedir (Ateş,2019:X/129). Ahlatşâhlar Beyliği'nin asıl kurucusu yukarıda da belirttiğimiz gibi Sökmen el-Kutbî'dir. Kaşgarlı Mahmut Dîvân-ı Lugâti't-Türk adlı eserinde Sökmen kavramının “*yiğitlere ve bahadırlara verilen bir unvan olduğunu*” söylemekte ve “*bu unvanı sök (sökmek, yarmak, yırtmak) fiiline men ekinin eklenmesi ile yapılmış olduğunu belirtmektedir*” (Sümer,1990:67; Mahmut,1939: I/444). Kaynakların belirttiğine göre Sökmen ismi Karahanlılar döneminde şahıs ismi olarak da kullanılmıştır. Şahıs ismi olarak kullanıldığını bildiğimiz gibi Türkmen beyi olan Artuk Bey'in evlatlarından birinin ismi de Sökmen'dir (Yaşa,2002:VI/832). Türkler Anadolu'ya geldikleri sırada Van Gölü'nün kuzeybatı kıyısında bulunan Ahlat şehri hariç olmak üzere, Malazgirt, Erciş, Bargiri (Muradiye), Van ve Vestan (Gevaş) şehirleri Bizans İmparatorluğu'nun hakimiyeti altındaydı (Sümer,1990:52). Bundan dolayı 1054 yılında Selçuklu Sultanı olan Tuğrul Bey zaman kaybetmeden hemen harekete geçerek Türkmen boyuna yol açmak için Van Gölü'nün kuzey doğusunda yer alan Bargiri şehrini ve sonrasında da Erciş'i kısa bir kuşatma altına aldıktan sonra ele geçirdi. Ahlat şehri üzerinden ilerleyişine hız kesmeden devam ederek Malazgirt şehrini kuşatma altına aldı. Fakat Malazgirt çok iyi tahkim edildiğinden dolayı fethedilemedi (Mateos,1987:100-102). Bununla beraber Sübhan ve Nemrut dağları arasında Van Gölü'ne nazır eğilimli platolar üzerinde kurulmuş olan ve Türk istila yolları üzerinde bulunması sebebiyle stratejik bir öneme sahip olan Ahlat şehri, Anadolu'ya yapılan seferlerin planlandığı ve dönüşlerinde de toplandıkları bir askeri hareket üssü haline getirildi. Nitekim Malazgirt Savaşı'ndan hemen önce Alp Arslan'ın emri ile Ahlat şehrinde tüm hazırlıklarını tamamlayan Selçuklu Beyleri, Türkmen Beyleri ile emirleri Doğu ve Orta Anadolu bölgesinde fetihlere giriştiler. Bunlar arasından Hâcib Gümüş Tegin 1066 yılında beraberinde Afşin, Ahmed Şâh ve diğer Türkmen boy ve beyleri olduğu halde, Murat

ve Dicle nehri havzalarından ilerleyerek el- Cezire bölgesinde bulunan Nizip, Nusaybin ve Adıyaman (Hısn Mansur)'da mücadelede bulunurken Ahlat şehrini hareket üssü edinen Er-Basgan ve Emir Sanduk isimli beyler de Anadolu bölgesine düzenli seferler gerçekleştirdiğini kaynaklarda görmekteyiz. Sultan Alp Arslan bu sıralarda Ahlat şehrini Mervânîlerin idaresi altından alıp, Anadolu gazalarında ün kazanmış olan meşhur kumandanlarından biri olan Emir Sanduk'un idaresine verdi. Zira Emir Sanduk, Alp Arslan'ın komutanları içinde birinci derece cesarete sahip olup, Malazgirt Savaşı öncesinde Ahlat şehrini Türklerin cihat ve gaza üssü haline getirerek Anadolu bölgesine düzenli akınlarda bulunmuştu (Yinanç,2013:136; Turan,2015:135). Hatta Emir Sanduk Bey, Bizans İmparatoru'nun Ahlat şehri üzerine sevk ettiği yirmi bin kişilik öncü kuvvetlerini mağlup ederek (3 Ağustos 1071) güçlü bir kumandan olduğunu göstermişti (Bedirhan,2022:123). Ne var ki, Alp Arslan Malazgirt Savaşı'ndan biraz sonra Ahlat şehrini tekrar eski sahibi olan Mervânîlere geri verdi (Yinanç,2013:136). İbnü'l-Ezrak, Alp Arslan'ın Malazgirt Savaşı'ndan sonra Ahlat şehrine ve Malazgirt'e valiler tayin ettiğini ve kendisinden sonra gelen sultanların da aynı şekilde hareket ettiğini yazar (Sümer,1986: L/454). Ancak Ahlat'ın Malazgirt Savaşı'ndan önce Selçukluların idaresine geçtiği kesindir (Yaşa,2002:15-28).

Ahlatşâhlar Beyliği Büyük Selçuklu Sultanı Melik Şâh'ın amcası Yakutî'nin oğlu olan Kutbeddin İsmail'in Türk asıllı kölesi Sökmen el-Kutbî tarafından 1100 yılında kurulmuştur (Sümer,1989: II/27). Bundan dolayı kaynaklar onu Kutbeddin İsmail'e nispeten Sökmen el-Kutbî diye tanıtır (Tekin,2000:48). Sökmen el-Kutbî, Sultan Melik Şâh'ın ölümünden sonra Selçuklu şehzadeleri arasındaki saltanat mücadelelerine karışan Kutbeddin İsmail'in 1095 yılında öldürülmesi üzerine Kutbeddin İsmail'in oğlu olan Mevdûd'un hizmetine girmiştir (Merçil,2013:213). Ancak, Mevdûd'un da 1102 yılında beklenmedik bir anda ölmesi üzerine Azerbaycan meliklerinin soyu kesilmiş oldu. Yaşanılan bu olay üzerine Sökmen el-Kutbî, diğer bazı emirleriyle beraber Muhammed Tapar'ın hizmetine girip yanında yer aldılar (Sevim, 1993:189; Merçil, 2013:213-214). Bu esnada yaşanan Muhammed Tapar ile Berkayaruk arasındaki hükümdarlık mücadeleleri hız kesmeden tüm şiddeti ile devam ediyordu.

Sökmen el-Kutbî, Muhammed Tapar ve Berkayaruk mücadelesinde daima Muhammed Tapar'ı destekledi. Sökmen el- Kutbî, önceleri efendisi olan Kutbeddin İsmail gibi, adaleti, halka iyiliği ile adını duyurmuştu. Diyarbakır Mervanileri, Selçuklu Sultanı olan Melik Şah tarafından bertaraf edilince, Mervanilerden adını tespit edemediğimiz kaynaklarda da adı geçmeyen bir emir Ahlat şehrini sahiplendi. Ne yazık ki adını tespit edemediğimiz bu emir diğer bazı selefleri gibi halka eziyet etmeye başladı (Turan,1993:84-85). Bu nedenle Ahlat halkı

adaletini duydukları Sökmen el- Kutbî'ye 1100 yılında bir mektup yollayarak, Sökmen el- Kutbî'yi Ahlat şehrine davet ettiler. Almış olduğu bu davet mektubu üzerine Sökmen el-Kutbî askerleri ile birlikte Ahlat şehrine geldi. Ahlat halkı sonuna kadar kapıları Sökmen el-Kutbî'ye açtığı için Ahlat şehrini hiçbir mücadelede bulunmadan rahatlıkla teslim aldı. Muhammed Tapar, Sökmen el-Kutbî'ye vefakarlığına ve hizmetlerine karşılık aynı yıl içinde Ahlat şehri ve Van Gölü havzasını ona verdi. Böylece Ahlatşâhlar Beyliği kuruldu (Tekin,2000:48-49; Sümer, 1989: II/24-28).

Sökmen el- Kutbî'nin ilk yılları hakkında kaynaklarda herhangi bir bilgiye maalesef rastlanmamaktadır. Dolayısı ile Sökmen el- Kutbî'nin ilk yıllarında Ahlat halkıyla kaynaşma ve kendi sistemini kurma gayreti içerisinde olduğundan dolayı harici önemli bir işe girişmediği düşünülmektedir (Bedirhan, 2022:124).

Ancak 1103 yılında Berkyaruk ile kardeşi Muhammed Tapar arasında Hoy şehri mevkiisi önünde meydana gelen savaşta Sökmen el-Kutbî her zamanki gibi Muhammed Tapar'ın yanında yer almış ve Muhammed Tapar'ın mağlubiyet alması ile ilk önce Erciş'e sonrasında da Muhammed Tapar'la birlikte Ahlat şehrine geldiler (Turan, 1993:86). Kaynakların belirttiğine göre 1105 yılında Muhammed Tapar Musul üzerine yürürken, Sökmen el-Kutbî'yi yine Tapar'ın yanında olduğunu ifade etmektedirler. Bu olaydan da anlaşılacağı üzerine Sökmen el-Kutbî, Muhammed Tapar'ı kendisine metbu tanıdı. Sonrasında Sultan Berkyaruk'un ölümü üzerine Muhammed Tapar Musul Beyi'yle anlaştı (Tekin,2000:49).

Sultan Berkyaruk'un vefat etmesinden sonra Muhammed Tapar'ın Musul Beyi ile anlaşması üzerine Sökmen el- Kutbî Ahlat'a geri döndü. Ahlat şehrine döndükten sonra Çökermiş ile 1105-1106 yıllarında Haçlılara karşı cihat hareketine girişti. Sökmen el-Kutbî be Çökermiş Urfa şehri üzerine yürüyüp Haçlıları büyük bir bozguna uğrattılar. Gurur ve neşe ile bu savaşa giren Urfa Kontu Jocelin ile Bohemund ve Tancred büyük Haçlı kumandanlarıyla birlikte otuz bin kişiyi kaybederek, her ikisinde esir düştüklerini kaynaklardan öğrenmekteyiz (Turan, 1993:87; Bedirhan,2022:124; Tekin,2000:49).

Sökmen el-Kutbî 25 Cemaziyelevvel 502/ Kasım 1108 yılında Meyyafârikin (Silvan) üzerine yürüyerek şehri kuşatma altına aldı. Yaklaşık altı ay boyunca süren kuşatmada Meyyafârikin halkı açlık ve sefalet içerisine düşmüştü. Halkın bu durumunu gören ve daha fazla bu duruma dayanamayan Vali Atabey Cimirtaş Meyyafârikin'i Sökmen el- Kutbî'ye teslim etmek zorunda kalmıştır. İbnü'l- Ezrak'ın verdiği bilgiler ışığında Meyyafârikin şehrinin teslim tarihi Şevval 502 (Mayıs 1109) yılıdır. Böylece hiç kan dökülmeden Meyyafârikin bugünkü

adıyl Silvan Őhri AhlatŐâhlar BeyliĐi'nin sınırları ićerisine girmiŐ oldu. Kaynaklardan edindiğimiz bilgilere göre Sökmen el-Kutbî yanında Diyarbakır  merası olduğu halde Őehre girmiŐ ve halka çok iyi bir Őekilde davranılması emrinde bulunmuŐ, halkın üzerindeki bütün baskıları kaldırarak vergileri azaltmıŐtır. Hatta bunlarla da kalmayıp halkın üzerinde olan tüm zulümleri de giderdi. Sökmen el-Kutbî kölesi olan Guz (OĐuz) oğlunu Meyyafârikin Őehrine vali olarak atadı. Hoca Esir ddin'i de Meyyafârikin kadısı olarak görevlendirdi ( bn 'l- Ezrak, 1992:275; Tekin,2000:50). Haçlı kuvvetleri Suriye sahillerini ve Filistin'i iŐgal altına aldıktan sonra Musul bölgesini de köŐeye sıkıŐtırmaya baŐlamıŐ ve Őiddetli bir Őekilde savaŐmaya baŐlamıŐtı. Sultan Muhammed Tapar, Ahlat ve Meyyafârikin Őehirlerinin hükümdarı Sökmen el-Kutbî'yi, Mardin Artuklu Emiri  l Gazi, Musul Emiri Mevdûd, MeraĐa hâkimi Ahmedil ve Porsuk'un oğulları olan  l Beg'i ve Zengî, Bekciyye beyleriyle beraber Urfa Őehrinde Haçlı kuvvetlerine karŐı savaŐa memur etti (Turan, 1993:89; Bedirhan,2022:124-125; Tekin,2000:50).

Sultan Muhammed Tapar'ın yukarıda bahsettiğimiz kişilerle beraber hazırlayıp gönderdiği bu ordu, bazı tarih araŐtırmacılarına göre önemli baŐarılar elde ederken, diğer taraftan bazı tarihçilere göre de hiçbir başarı elde edememiŐtir (Sümer,1990:69; Tekin,2000:50-51). Haçlılara karşı yapılan bu savaşa ordusunun başında bizzat kendisi iştirak eden Sökmen el-Kutbî ne yazık ki savaş sırasında hasta düşerek geri çekilme kararı verdi. Savaştan dönüŐ sırasında Fırat Nehri kıyısında bulunan Balis'e geldiğinde Sökmen el-Kutbî vefat etti. Sökmen el-Kutbî'nin ölüm tarihi de tartışmalıdır. Faruk Sümer, Osman Turan ve diğer  aĐdaŐ tarihçiler Sökmen el-Kutbî'nin vefat tarihi olarak Rebiyülevvel 505/1111-1112 tarihini belirtmiŐlerdir (Turan,1993:89; Sümer,1990:69). Sökmen el-Kutbî'nin naaŐı Meyyafârikin'den Ahlat Şehrine götürülerek oraya defnedildi (Bedirhan,2022:125). Sökmen el-Kutbî öldüğü zaman Ahlatşâhlar Beyliği Şu Şehirleri içine alıyordu; Merkez Ahlat Şehri, Tebriz, Ercis, Adilcevaz (Zadu'l- Cevz), Meyyafârikin (Silvan), Malazgirt, Muş, Van, Bargiri (Muradiye) ve Vastan (Gevaş) Şehirleri idi (Tekin,2000:51). Ayrıca Tebriz ile Ahlat arasındaki kalelere de sahip olması kuvvetle mümkündür. Yani bu dönemde Ahlatşâhlar Beyliği'nin sınırı güneyde Meyyafârikin, kuzeyde Kars ve doğuda Tebriz'e kadar uzanıyordu (Merçil, 2013:238.; Turan,1993:89).

Sökmen el- Kutbî, kahraman, adaletli hakimiyeti altındaki halkına iyi davranan ve akıllı bir devlet adamıydı. Türkmenlerden oluşan oldukça kuvvetli bir orduya sahipti. Sultan Muhammed Tapar'a sadakatini kaybetmeden Ahlat Şehrinde sağlam bir devlet kurmuŐtu ( ng l,2014:307).

Sökmen el-Kutbî'nin hükümdarlığı sırasında Ahlat şehrinde ticaret fazlasıyla ilerlemiş durumdaydı. Kaynaklarda Karadeniz bölgesinde onlara ait gemilerin ticaret yaptıkları rivayet edilmektedir. Nitekim 506/1113 yılında; “*Ahlat gemileri Kostantiniye (Kara) Denizi'nde battı ve bu gemilerde bulunan Ahlatlılar boğuldular.*” İfadesi Ahlatlı halkın Kara Deniz'e kadar deniz ticaretini yaydıklarını göstermektedir (İbniü'l- Ezrak, 1992:46; Turan,1993:89; Tekin,2000:52).

Ahlatşâhlar Beyliği'nin başına öncelikli olarak beyliği kuran Sökmen el-Kutbî geçmiştir. Sökmen el-Kutbî'nin ölümü üzerine oğlu olan Zahirreddin İbrahim geçti. Zahirreddin İbrahim'den sonra da Ahmed b. Sökmen beyliğin başına geçmiştir. Sonrasında ise Zahirreddin İbrahim'in oğlu Nasireddin Muhammed II. Sökmen daha sonra Seyfeddin Bektimur, Bedreddin Aksungur Hazar Dinarî, Sücaeddin Kutlug, el- Melikü'l-Mansur Muhammed ve sonra da İzzeddin Balaban Ahlatşâhlar Beyliği'nin başına sırasıyla geçmişlerdir. Ahlatşâhlar Beyliği'nin Eyyûbîlerle münasebetleri önce Nasireddin Muhammed II. Sökmen sonra Seyfeddin Bektimur daha sonra da İzzeddin Balaban döneminde gerçekleşmiştir.

1.6.1. Nasireddin Muhammed II. Sökmen'in Eyyûbîlerle Münasebetler (1128-1185):

Ahmed b. Sökmen'in vefat etmesi üzerine yerine Zahirreddin İbrahim'in oğlu Nasireddin Muhammed II. Sökmen Ahlatşâhlar Beyliği'nin başına geçti. Nasireddin Muhammed II. Sökmen henüz çocuk yaşta olduğu için beyliği babaannesi olan İnanç Hatun yönetiyordu. Fakat İnanç Hatun Ahlatşâhlar Beyliği'nin hakimiyetini tamamen kendi eline geçirmeye çalışıyordu. İnanç Hatun'un bu art niyetli tamamen kendi çıkarları uğruna olan düşüncesinin farkına varan beyliğin ileri gelenleri İnanç Hatun'u kaynakların belirttiğine göre boğarak öldürüp beyliği onun kötü emellerinden kurtarmışlardı (Sümer,2015:97; Tekin,2000:54).

Yaşanan bu önemli olaydan sonra Ahlatşâhlar Beyliği nihayetinde toparlanma dönemine girdi. Ancak aynı yılda Ahlatşâhlar Beyliği'ne karşı asıl tehdit Irak Selçukluları tahtına ikinci defa olarak çıkan bizzat Mesud'un kendisinden geldi (Sümer,2015:97). Irak Selçuklu Sultanı Mesud 1135 yılında Halife el- Müstersid'i bozguna uğrattıktan sonra Meraga'ya geldikten hemen sonra zaman kaybetmeden Nasireddin Muhammed II. Sökmen'in ülkesine yürüdü. Sümer'in ifade ettiğine göre Irak Selçuklu Sultanı Mesud'un Ahlatşâh'ın ülkesine yürümesinin sebebinin İnanç Hatun'un öldürülmesi ile ilgili olabileceğini belirtmektedir (Sümer,2015:97). Nasireddin Muhammed II. Sökmen Sultan Mesud'un üzerine yürüdüğü haberini duyar duymaz ülkesinden kaçmış Sultan Mesud da Nasireddin Muhammed II. Sökmen'in ülkesini rahatça ele geçirmiştir. Sonrasında Ahlatşâh'ı II. Sökmen değerli hediyeler vererek Sultan Mesud'a kendisini affettirip gönlünü almıştır (Tekin,2000:54). Fakat Sultan Mesud II. Sökmen'in

sadakatinden emin olmamış bulunmalı ki 1137 yılında Fars valisi görevinde olan Mengü Bars ile yaptığı Gürşenbe Savaşı'ndan sonra huzuruna çıkan kardeşi Selçuk'a II. Sökmen ve Togan Arslan'ın ülkelerini ikta etmiş ve Tebriz valisi Gız Oğlu es-Silâhî'ye de onun atabeyliğine tayin etmiştir. İmâdeddin İsfahanî'ye göre “*Selçuk ikta bölgesine gidip o ülkeleri tamamıyla ele geçirmiş, halkına zulüm ve işkence ederek müsadereelerde bulunmuş, yakıp yıkmış, çok esir almıştır*” (Bundarî,1889:170-170). “*Ancak Melik Selçuk gerek yaptığı bu fena işlerinden gerek ise pek dirayetsiz bir insan olduğundan Doğu Anadolu'da tutunamadı; Togan Arslan'ın oğlu Bitlis ve Erzen emiri Hüsamüd-devle Kurtı'ya yenilerek bu ülkeden uzaklaştı*” (Cahen,1938:416).

İbnü'l-Erzak'ın da belirttiğine göre “*Selçuk Şah'ın Ahlat'ı bir müddet kuşattıktan sonra muhasarayı kaldırdığını*” yazarak bu hadiseden kısaca bahsetmektedir (İbnü'l-Ezrak,1959:175).

Böylelikle Doğu Anadolu beylikleri oldukça büyük bir dış tehlikeyi atlatmışlardır. Gerçekten de Doğu Anadolu beyliklerinin varlıklarını tehdit eden tehlikeler kendi içlerinden gelmemiş daima dışardaki büyük devletlerden, güçlerden gelmiştir (Sümer,2015:98). Bu duruma örnek verecek olur isek; Musul-Halep hâkimi olan Atabey Ak Sungur oğlu olan İmadeddin Zengî 1126 yılında Bahmurd bölgesini almış 1133-1134 yıllarında da Artuklular arasındaki anlaşmazlığı kendi lehine kullanarak Amid'i kuşatma altına almış ve es-Sâur, el-Bâri'yye ve Cebelcûr, Zülkarneyn, Tanze şehir ve kalelerini almıştır (İbnü'l-Adim,1954: II/253-254). Ahlatşâhlar da yaşanan bu olaydan sonra mecburen İmadeddin Zengî'ye boyun eğmek zorunda kaldılar. Hatta boyun eğmekle kalmayıp üstüne üstün emir Sökmen'in kızlarından birini İmadeddin Zengî ile evlendirmiştir.

1145 yılında da Mardin hâkimi olan Hüsameddin Timurtaş'ın oğlu Necmeddin Alpı emir Kutbeddin Ahmed b. Sökmen'in kızı ile evlendi. Bu durum hasebiyle Ahlatşâhlar ve Artuklu Beyliği arasında yakınlaşma başlamıştır. II. Sökmen de Erzurum meliki Saltuk'un kızı Şâhbânû ile evlenerek bu iki beyliği siyasi anlamda kuvvetlendirmeye başlamıştır. Özellikle de dış güçlere karşı ve çıkan savaş hallerinde beraber hareket emişlerdir (Turan,1980:92).

Musul Atabeyi İmadeddin Zengî'nin 1146 yılında vefat etmesi üzerine Türkmen beyleri Musul Atabeyliği'ne karşı hemen harekete geçtiler. Ahlat Şâh'ı Sökmen de Hizan, Maden ve diğer bazı yerleri kendi topraklarına kattı. Daha sonra Artuklular'dan Fahreddin Kara Arslan, Sökmen'e ait olan Malazgirt bölgesini işgal edip yağmaladı (Bedirhan,2022:126). Necmeddin Alpı bu olaya müdahale ederek Sökmen ve Fahreddin Kara Arslan'ı barıştırdı (1154)

(Bedirhan,2022:127; Tekin,2000:56). Daha sonra Fahreddin Kara Arslan Hısn-ı Keyfâ'ya döndü. Ahlatşâhlar Beyliği tarihinin dönüm noktası şüphesiz ki II. Sökmen'in beyliğin başında olduğu zaman dilimidir. Kaynakların ifade ettiğine göre II. Sökmen'in idaresi altında bulunan Ahlatşâhlar bu dönemde en başarılı devrini teşkil etmiştir. Tabii Gürcü birlikleriyle girişilen birkaç savaşı saymazsak ve Van Gölü'nün civarında yaşayan halk II. Sökmen'in yaklaşık elli yedi yıllık yönetimi altında oldukça mutlu bir yaşam geçirmiştir (İbnü'l-Ezrak, 1959:175).

1164 yılının başlarında Ahlat bölgesinde çok büyük yangın çıkmış kaynakların belirttiğine göre yaklaşık yetmiş dükkân ve birçok ev küle dönmüştür. Ahlat bölgesinde yaşayan halk çıkan büyük yangında oldukça zarar görmüşlerdir. Lakin Ahlat halkı bu yaşanan bu felaketi atlatıp Ahlat bölgesini yeniden imar etmişlerdir. Bu zaman diliminde Ahlatşâhlar Beyliği'nin bölgedeki itibarı giderek daha da artmıştır. Bölgedeki itibarları o kadar artmıştır ki; Şahbanu Hatun Necmettin Alprı'nın oğlu Kutbeddin İlgazi ile Fahreddin Kara Arslan'ın kızının arasındaki düğün merasiminde şeref konuğu olmuş, çok güzel bir şekilde ağırlanarak baya bir itibar görmüştür. II. Sökmen, Meyyafarikin'de çok görkemli oldukça göze gelen davet verip her iki taraftaki devletin ileri gelen üst düzey yöneticilerine hilat giydirmiştir. Yine aynı yılın Nisan ayında Ahlat bölgesine geri dönmüştür (İbnü'l-Ezrak,1992:143-144).

Eyyûbî Devleti'nin varisi olan Selahaddin Eyyûbî, Nureddin Mahmud Zengî'nin hayatını kaybetmesinden sonra Mısır ve Suriye bölgesini birleştirmiştir. Akabinde Selahaddin Eyyûbî kaynakların verdiği bilgilere göre Musul, el- Cezire, Diyarbakır, Dilmaçoğlu ve Sökmenli bölgelerine göz koymuştur. II. Sökmen 1175 yılında yaşanan Sultan Arslanşah ve Atabey İldeniz'in oğullarıyla beraber Gürcülere karşı savaştıkları ve önemli bir galibiyet ile sonuçlanan son giriştikleri savaş sonrasında ömrünün sonuna dek Eyyûbîlerle uğraşmıştır. II. Sökmen 1175 yılında Ahlat bölgesine geri döndüğünde çok büyük bir coşku ve sevinçle karşılanmıştır.

Selahaddin Eyyûbî tabii bu süre içerisinde boş kalmayıp ordusuyla birlikte Ahlat bölgesini tehdit etmeye başlamıştı. Akabinde Selahaddin Eyyûbî 1182 yılında Musul bölgesini kuşatma altına aldı. Musul hükümdarı Zengî Atabeyliğinden İzzeddin Mesud, Ahlatşâh II. Sökmen ile Atabey Cihan Pehlivan'dan yardım isteğinde bulundu. Musul bölgesinde okunan hutbe kaynaklardan edindiğimiz bilgiler doğrultusunda Selçuklu hükümdarları adına okunuyordu. Bu nedenle Cihan Pehlivan'ın Eyyûbî hükümdarı Selahaddin Eyyûbî'nin bu davranışına karşı kayıtsız kalmamıştır (Sümer,2015:103-104). Nitekim Selahaddin Eyyûbî, Musul bölgesini kuşatma altına aldığı sırada Ahlatşâh II. Sökmen ve Cihan Pehlivan'ın ve kardeşi Kızıl Arslan'ın elçileri Selahaddin Eyyûbî'nin yanına gidip ondan Musul kuşatmasını

kaldırmasını istemişlerdir. Fakat Selahaddin Eyyûbî Ahlatşâh II. Sökmen, Cihan Pehlivan ve Kızıl Arslan'ın sözlerine kulak asmamıştır. Farklı sebeplerden dolayı kuşatmayı kaldırırsa da bu defa yine Zengî Atabeyliğine ait olan Sincar bölgesini kuşattı (Sümer,2015:104). Selahaddin Eyyûbî'nin tehlikesinin ciddiyetini anlayan Cihan Pehlivan'dan belki de durumun vahametini çok daha iyi anlamış olan Ahlatşâh II. Sökmen kaynakların belirttiğine göre Musul hükümdarı İzzeddin Mesud ile Eyyûbî hükümdarı Selahaddin Eyyûbî'ye karşı mücadelede bulunmak için bir ittifak oluşturdular ve bu konuyla ilgili olarak II. Sökmen değer verdiği emirlerinden biri olan Seyfeddin Bektimur'u elçilikle birlikte Selahaddin Eyyûbî'nin yanına gönderdi.

Seyfeddin Bektimur Sincar bölgesinden uzaklaşmasını Eyyûbî hükümdarı Selahaddin Eyyûbî'den rica etti. Seyfeddin Bektimur, Selahaddin Eyyûbî'nin bu ricasını yerine getirmemesi üzerine Selahaddin Eyyûbî'ye “*kuşatmayı kaldırmaması halinde efendisinin harp açacağını*” bildirdi. Seyfeddin Bektimur kendisine verilen hilat ve hediyeleri kabul etmeyip reddederek sinirli bir durumda Eyyûbî hükümdarının ordugahından ayrılmıştır. Seyfeddin Bektimur, Ahlatşâh II. Sökmen'e ihmal ve gevşeklik gösterildiği takdirde bu konunun önemli sonuçlar gösterebileceğini ifade etti (Sümer,2015:104). Bu konu üzerine Ahlat bölgesinin dışındaki ordugahında bulunan II. Sökmen hemen yola çıktı. II. Sökmen Mardin'e geldi; yanında Bitlis ve Erzen hâkimi Dilmaçoğlu Fahreddin Devlet Şâh da vardı. Kaynakların belirttiğine göre çok önceleri bir ara II. Sökmen ile kendisine tabii olan Devlet Şâh'ın arası açılmış ise de sonradan araları düzelmişti.

Mardin hükümdarı Kutbeddin İl Gazi ise kardeşinin oğlu olup kendi sarayında büyümüştü. Sonrasında II. Sökmen'e müttefiki olan Musul hükümdarı İzzeddin Mesud da Mardin'e yanına geldi. Artuklu İl Gazi, İzzeddin Mesud'un hem dayısının oğlu hem de kayınpederi idi. Selahaddin Eyyûbî bu sırada Harran bölgesinde olup askerlerini terhis etmişti (Sümer,2015:104). Onların toplandıklarını haber alınca akrabalarına askerleri ile huzuruna gelmeleri emrini verdi. Hamâ'dan gelen Takıyyüddin Ömer müttefikleri korkutmak için harekete geçilmesi gerektiğini belirtti. Bunu yerinde bulan Selahaddin Eyyûbî Resûlayn'a vardı. Kaynakların ifade ettiğine göre, gerçekten de bu hareket müttefiklerin dağılmasına kâfi gelmiş ve II. Sökmen Eyyûbî hükümdarı Selahaddin Eyyûbî ile karşı karşıya gelmeyi göze alamamıştı (Şeşen,1979:29). Selahaddin Eyyûbî'nin 1183 yılında Amid bölgesini topraklarına katması ve Halep'i eline geçirmesi üzerine “melikleri” yani küçük hükümdarları daha fazla endişelenmelerine sebebiyet verdi. 1184-1185 yıllarında Mardin-Meyyafârikin hükümdarı olan Kutbeddin İl Gazi gençliğinin henüz baharında iken yaşamını yitirdi. Kutbeddin İl Gazi'nin oğulları küçük yaşlardaydılar. II. Sökmen yeğeninin oğullarından biri olan Nâsireddin Yavlak

Arslan'ı Mardin bölgesinin tahtına çıkarıp oldukça dirayetli ve iyi niyetli bir emir olan Nizâmeddin Alp Kuş'u Nâsireddin Yavlak Arslan'a atabey olarak görevlendirdi. Ve kaynakların ifade ettiğine göre Türkler de bu tür hallerde çok defa görüldüğü üzere, Nizâmeddin Alp Kuş'u Nâsireddin Yavlak Arslan'ı annesi ile evlendiğini belirtmektedir.

Eyyûbî hükümdarı Selahaddin Eyyûbî 1185 yılında Musul bölgesini yeniden kuşatma altına aldı (Şeşen,1979:29-61). Selahaddin Eyyûbî Fırat ötesi ülkelerinin ve özellikle Musul bölgesinin fethedilmesine en fazla teşvik eden bizzat Zeyneddin Ali Küçek'in oğlu olan meşhur Muzafferiddin Gök Böri'ydi (Sümer,2015:104-105). Kuşatma devam ettiği esnada ne yazık ki Ahlatşâh II. Sökmen'in vefat ettiği haberi alındı (10 Temmuz 1185). II. Sökmen akıllı, ileri görüşlü ve çok cesur bir hükümdardı. Sümer'in ifade ettiğine göre II. Sökmen'in yanında müttefikleri olduğu halde Eyyûbî hükümdarı Selahaddin Eyyûbî ile savaşa kalkışmadığı için II. Sökmen'i eleştirmeye hakkımızın olmadığını kaydetmektedir. Çünkü Selahaddin Eyyûbî savaş deneyimi çok yüksek bir orduya sahipti. II. Sökmen bu duruma karşılık Doğu Anadolu Bölgesinin Gürcüler'e karşı müdafaasında en büyük rolü oynamış, Gürcüler'in Aras nehrini geçmelerine izin vermemiştir. Halbuki kendisinden sonra Gürcüler müteaddid defalar Ahlat bölgesine kadar geldiler ve Eyyûbîlerden el-Evhad'ı babası el-Âdil'e yardım feryatnâmeleri yazdıracak derecede bunalttılar. II. Sökmen halka karşı oldukça merhametli ve şefkatliydi. Ermeni müverrihi olan Vardan bu konuyla ilgili olarak II. Sökmen hakkında şunları yazıyor: *"Ahlatşah (yani II. Sökmen), Saltuk (Saltuk)'la beraber memleketi barış ve adalet içinde yaşatmaya niyet etti. Yildegüz (İl Deniz) de bu hayırlı fikirleri beslerdi. Bu üç hükümdar Hristiyanları sever ve ülkelerini imar ederlerdi. Bu sebeple onlar halkın sevgi, saygı ve minnetini kazandılar"* (Sümer,2015:105).

Daha önce de bahsettiğimiz gibi Ahlat bölgesi yani Van Gölü çevresi II. Sökmen'in hükümdarlığı zamanında bayındır ülkelerden biri haline dönüşmüş, orada yaşayan halk da en yüksek refah seviyesine ulaşmıştı (Tekin,2000:61-62). Vardan, II. Sökmen'in *"on iki şehre sahip"* olduğunu belirtmektedir. Lakin bizler bu şehirlerden maalesef ki hepsinin adlarını bilemiyoruz çünkü kaynaklarda bununla ilgili olarak herhangi bir bilgiye rastlanmamaktadır. Hoy şehrinin batısında kalan Sökmen Ovası'nın II. Sökmen tarafından kurulmuş olabileceğini tahmin etmekteyiz. Çünkü II. Sökmen'in durumu şehir kurmaya çok daha elverişliydi (Sümer,2015:106). Bitlis-Erzen hâkimi olan Dilmaçoğlu Fahrüddin Devlet Şah ile Sürmeli Çukur sahibi İbrahim Sökmen'e bağlıydılar. Vardan Ahlatşâh II. Sökmen'in vefatından sonra *"ülkesinin civardaki kavimlerin zulmü altına girdiğini ve yoksulluğa düştüğünü"* dile getirerek

onun devrinde yaşanan mutlu hayatın maalesef ki sona ermiş olduğunu belirtir (Sümer,2015:106).

1.6.2. Seyfeddin Bektimur Dönemi Eyyûbîlerle Münasebetler (1185-1193):

Ahlatşâh II. Sökmen'in hiç oğlu olmadığı ve beyliğinden de hiç kimse bulunmadığı için devletin ileri gelenleri ve halkın isteği üzerine Seyfeddin Bektimur Ahlatşâhlar beyliğinin başına geçti. Seyfeddin Bektimur, II. Sökmen'in yetiştirdiği Memlük asıllı emirlerinden birisiydi. Efendisi II. Sökmen'in ölümü sırasında Meyyafârikin bölgesini idare ediyordu. Eyyûbî hükümdarı Selahaddin Eyyûbî, Ahlatşâh II. Sökmen'in öldüğünü ve onun yerine Seyfeddin Bektimur'un geçtiğini duyar duymaz Musul bölgesinin kuşatmasını kaldırıp Ahlat bölgesinin üzerine yürümek konusunu düşününce Ahlat'ın ve Bitlis'in ileri gelenlerinden aldığı mektuplar Selahaddin Eyyûbî'nin endişesini bir nebze olsa giderdi. Selahaddin Eyyûbî'ye gelen mektuplarda “*Ahlat'a geldiği takdirde şehrin kendisine teslim edileceği*” bildiriliyordu (Sümer,2015:106-107; Bedirhan,2022:128-129).

Oysaki bu durum Selahaddin Eyyûbî'ye karşı yapılan bir hileydi. Çünkü, Atabey Cihan Pehlivan Muhammed'in Ahlat bölgesini ele geçirmek için harekete geçtiği haberi duyulmuş ve bu hileyle ona göre tedbir ile onun karşısına Selahaddin Eyyûbî çıkarılmıştı. Gerçekten de Selahaddin Eyyûbî, Atabey Cihan Pehlivan Muhammed ile savaşıma cesaret edemedi. Ahlatlılar'ın Selçuklu hükümdarı Tuğrul'a daha doğrusu Atabey Cihan Pehlivan Muhammed'e tabii olmalarını ve hutbeyi onların adına okutmalarını kabul etmek zorunda kaldı (İbnü'l-Esîr,1301: XI/232; Sümer,2015:107). Fakat kaynaklarda bu konu söz konusu dahi edilmemekle birlikte Eyyûbî hükümdarı Selahaddin Eyyûbî'nin bu durumun karşılığında Musul meselesinde Atabey Cihan Pehlivan Muhammed'in tarafsızlığını temin etmiş olduğunu düşündürüyor. Çünkü, Selahaddin Eyyûbî Ahlat seferi dönüşünde Musul hükümdarı olan İzzeddin Mesud'a adını hutbelerde okutmak, sikkelere yazdırmak, ihtiyaç olduğunda asker göndermek, Şehrizar, Türkmen Kıpçak oğlu Hasan'ın yurdu ve Karabelli vilayetleri ile Zab ötesinde bulunan diğer yerlerin kendisine bırakılması şartları ile metbuluğunu kabul ettirmiş ve Atabey Cihan Pehlivan Muhammed bu konuyla ilgili olarak hiçbir müdahalede bulunmamıştı (Sümer,2015:107).

Karabelli vilayetleri ile Zab ötesinde bulunan diğer yerlerin vilayetleri Selahaddin Eyyûbî'nin eline geçmesi üzerine Atabey Cihan Pehlivan Muhammed ve Selahaddin Eyyûbî arasında doğrudan doğruya bir komşuluk meydana gelmiş ve kaynakların belirttiğine göre Atabey Cihan Pehlivan Muhammed bu durumdan oldukça rahatsız olmuştu. Atabey Cihan Pehlivan Muhammed'in 1186 yılında hastalanması ve ölümünü kaynakların belirttiğine göre

Selahaddin Eyyûbî'nin ülkesini istila edeceği vehmi ile yakından ilgili olduğunu belirtmektedir. Selçuklular'ın en başından beri Musul'da okunmakta olan hutbeleri de bu antlaşma ile sona ermiş ve yerini Eyyûbî hükümdarı Selahaddin Eyyûbî'ninki almıştır (Sümer,2015:107).

Selahaddin Eyyûbî de Ahlat savaşından eli dolu bir şekilde döndü. Hükümdarsız kalmış olan Meyyafârikin bölgesini önce zorla lakin zorla alamayınca burayı hileyle ele geçirdi. Meyyafârikin bölgesinin idaresine de emirlerinden biri olan Ahlatlı'yı memur etti. 1186 yılında Eyyûbî hükümdarı Selahaddin Eyyûbî Mısır naipliğinden azlettiği amcasının oğlu Takıyyüddin Ömer'e Meyyafârikin bölgesini de vermiş ve Takıyyüddin Ömer burada oturmaya başlamıştı (İbnü'l-Esîr,1301: XI/233-234). Takıyyüddin Ömer cesur ve bir o kadar da muktedir biriydi. Takıyyüddin Ömer 1191 yılında Amid bölgesinin kuzeyinde ve Meyyafârikin'in kuzey batısında bulunan es-Suveyda ile Hani'yi ele geçirdi. Seyfeddin Bektimur bu duruma göz yummadı ise de askerinin fazla olmasına rağmen mağlubiyete uğrayıp Ahlat'a geri döndü.

Takıyyüddin Ömer Ahlat bölgesini kuşatma altına aldı ancak Ahlat'ı alamayacağını görüp Malazgirt'e yöneldi ve burayı muhasara altına aldı. Kaynaklardan edindiğimiz bilgiler doğrultusunda Erzurum melikesi olan Mama Hâtun askerleriyle birlikte Seyfeddin Bektimur'a değil bilhassa Takıyyüddin Ömer'e yardım etmek için gelmişti (Turan, 1953:101-102). Fakat Takıyyüddin Ömer muhasara sırasında hayatını kaybetti (10 Ekim 1191). Böylelikle Malazgirt önemli büyük bir tehlikeden kurtulmuş oldu (Sümer,2015:108).

Kaynakların ifade ettiğine göre Seyfeddin Bektimur'un, Takıyyüddin Ömer'in istilasında halifeye şikâyet ettiğini ve halifenin de Eyyûbî hükümdarı Selahaddin Eyyûbî'ye yazdığı bir mektupta Takıyyüddin Ömer'in Ahlat bölgesi üzerine yürümesini kınadığı belirtilmektedir. Yahut söylendiği gibi halifenin bu konu hakkında Kıpçak oğlu Hasan'a mektup yazması ihtimali asla söz konusu değildir. Halifenin Selahaddin Eyyûbî'ye göndermiş olduğu mektupta tamamen birbirinden bağımsız iki apayrı konudan bahsedilmektedir: Seyfeddin Bektimur'un saldırıya uğraması, Şehrîzor bölgesindeki bir yörenin hâkimi olan Türkmen Kıpçak oğlu Hasan Bey'in Selahaddin Eyyûbî'nin emriyle Erbil hâkimi olan Muzafferiddin Gök Böri tarafından tevkif edilmiş olması. Halife Seyfeddin Bektimur'un saldırıya uğraması hususunda Takıyyüddin Ömer'in Ahlat bölgesine saldırmasını fazlasıyla kınıyor ve Kıpçak oğlu Hasan'ın da serbest bırakılmasını istiyordu (Turan,1973:101; İbnü'l Esir,1301: XII/30; Sümer,2015:108). Selahaddin Eyyûbî de halifeye gönderdiği cevabı yazmış olduğu mektubunda şu satırları yazmıştı: *“Biz Takiyüddin'e bu hususta bir emir vermedik; asker toplayıp cihâda yeniden gelmek üzere gitmişti. Kıpçak'ın oğluna gelince, Muzafferiddin Gök Böri'ye bir hadım*

gönderildi. Bu hadım Hasan'ı Şam'a getirecek, Şam'da ona dirlik verilecek ve böylece o da cihâda katılacak” (İbn Vâsıl, 1967: II/375-376).

Selahaddin Eyyûbî'nin Meyyafarikin bölgesini amaçlı olarak Takıyyüddin Ömer'e vermesi ve özellikle onun Seyfeddin Bektimur'a saldıırabileceğinden emin olması kaynaklardan edindiğimiz bilgiler doğrultusunda oldukça olası bir durumdur. Çünkü, Seyfeddin Bektimur daha önce Sökmen'in elçisi olarak kendisine karşı oldukça ağır sözler söylemiş ve sertçe davranmıştır (İbnü'l Esir, 1301: XII/56). Bu sebepten dolayı Selahaddin Eyyûbî'nin yeğenini gizlice Ahlat bölgesinin fethine memur ettiğini bile düşünmemiz anlamsız sayılmaz. Başından beri Doğu Anadolu bölgesi de Selahaddin Eyyûbî'nin gelecekteki fetih hareketinde bulunacağı yerlerden birisiydi. Hatta Selahaddin Eyyûbî Ahlat bölgesini ele geçirip Ahlat'ı çok sevdiği kardeşi el- Âdil'e ikta etmek vaadinde bile bulunmuştu (İbnü'l Esir, 1301: XII/56; Sümer,2015:109). Kıpçak oğlu Hasan konusuna gelince, Türkmenlerin önemli ve büyük bu başbuğu Eyyûbî hükümdarı Selahaddin Eyyûbî tarafından cihada çağırılmış ancak cihada gelmeyince de Erbil hâkimi olan Muzafferiddin Gök Böri tarafından esir edilmişti. Fakat kaynakların belirttiğine göre Emir Hasan Şam'a getirilmeyip serbest bırakılmıştır (Sümer,2015:109). Eyyûbî hükümdarı Selahaddin Eyyûbî 4 Mart 1193 yılında yaşamını yitirdi. Böylece Selahaddin Eyyûbî'nin ölümüyle onun Anadolu ve İran'ı ele geçirme düşünceleri ne yazık ki suya düştü. Selahaddin Eyyûbî'nin hayatını kaybetmesi kaynaklardan edindiğimiz bilgilere göre Seyfeddin Bektimur'u o kadar çok sevindirmiştir ki bu en derin duygusunu saklamaya bile gerek görmemiştir. Seyfeddin Bektimur'un ülkesinin her an her saniye Eyyûbîler tarafından ele geçirilmesi ihtimali bile Seyfeddin Bektimur'un daima üzüntü sebebiydi. Bu vesile ile Seyfeddin Bektimur kendisine bir taht yaptırıp tahtın üzerine oturmuş “Sultânü'l- Muazzam” ya da “el-Meliku'n-Nâsir Selâhaddin” unvanını almış ve Seyfeddin adı yerine Abdu'l-Aziz lakabını kullanmaya başlamıştı (Sümer,2015:109). Seyfeddin Bektimur bununla da yetinmeyip üstüne Musul hâkimi İzzeddin Mesud, Sincar hâkimi İmâdeddîn Zengî ve Mardin hâkimi Hüsameddin Yavlak Arslan'a elçiler yollayıp Selahaddin Eyyûbî'nin kardeşi el- Âdil'in ülkelerini hakimiyeti altına almak için hep birlikte harekete geçme teklifinde bulunmuştu. Kaynaklardan öğrendiğimiz bilgiler neticesinde yukarıda saydığımız hükümdarlar Bektimur ile birlikte harekete geçmişlerdir lakin elimizde Bektimur'un ne yaptığı hususunda bir bilgi yoktur. İhtimaller doğrultusunda Bektimur'un bazı engellerden dolayı Meyyafârikin bölgesine yürümekten alıkonmuş olabileceğidir. Nitekim Selahaddin Eyyûbî'nin vefat etmesinden yaklaşık olarak iki buçuk ay sonra hayatına son verilmesi bu engeller ile ilgili olabileceği düşüncesidir. Seyfeddin Bektimur kumandanlarından, ocak yoldaşı ve damadı olan

Bedreddin Ak Hezâr Dînârî tarafından öldürülmüştür (İbnü'l Esir, 1301: XII/48; Sümer,2015:109).

1.6.3. İzzeddin Balaban Dönemi Eyyûbîlerle Münasebetler (1207-1208):

İzzeddin Balaban Ahlatşâhlar Beyliği'nin son hükümdarıdır. Ancak İzzeddin Balaban'ın Ahlatşâhların başına ne zaman geçtiği ve yine ne zaman hayatını kaybettiği hususunda yeterli bilgiye sahip değiliz. Kaynaklarda bu bilgilere dair herhangi bir kayıt yoktur. Bazı tarihçiler İzzeddin Balaban'ın Ahlatşâh hükümdarlığının çok kısa sürdüğünü yazarlar. Gerçekten de İzzeddin Balaban beyliğin başına geçtikten hemen sonra kısa bir süre içerisinde karşısında Selahaddin Eyyûbî'nin yeğeni Takıyyüddin Ömer'den farksız denilebilecek derecede cesur ve oldukça enerjik yepyeni bir Eyyûbî şehzadesini buldu. Bulmuş olduğu bu şehzade Meyyafârikin hâkimi ve aynı zamanda Eyyûbîlerin başı el- Âdil'in oğlu olan el-Melikü'l-Evhad Necmeddin Eyyûb idi (Turan, 2001:82). Mamafih Balaban kendisine hücum hareketinde bulunan el- Evhad'ı ağır bir yenilgiye uğratıp ilk tehlikeyi atlatmayı başarmıştı. Ancak İzzeddin Balaban ertesi sene yani 1207-1208 yılları arasında el- Evhad'ı tekrardan karşısında gördü. Tabi el- Evhad bu defa oldukça iyi imkanlara sahip olan babası el- Âdil'in kendisine yaptığı yardımlar neticesinde kayıplarını kolay bir şekilde ve kısa zamanda telafi etmişti.El- Âdil'in genellikle barışsever bir yönetici olmakla birlikte Selahaddin Eyyûbî'nin zamanından beri zenginliği sebebiyle Ahlat bölgesine göz koyduğundan oğlu el- Evhad'ı Ahlat'ın fethine teşvik ettiği şüphesizdir (Sümer,2015:114). Siyasi şartlardan bakacak olur isek, Ahlat bölgesinin alınması oldukça müsait bir yerdi. Bu defa girişilen karşılaşmada İzzeddin Balaban ağır bir mağlubiyete uğrayıp Ahlat bölgesine kapandı ve Erzurum meliki Selçuklu Mugiseddin Tuğrul Şah'dan yardım isteğinde bulundu. Erzurum meliki Selçuklu Mugiseddin Tuğrul Şah askerleri ile birlikte İzzeddin Balaban'a yardıma gitti. Meydana gelen karşılaşmada el- Evhad yenilgiye uğrayarak ülkesine geri döndü. Müttefikler Eyyûbî hükümdarının hakimiyeti altına aldığı Muş bölgesini elinden geri almak için Muş'u kuşatma altına aldılar. Muş bölgesi tam alınacak iken Mugiseddin Tuğrul Şah acımasız bir şekilde İzzeddin Balaban'ı öldürdü (1207-1208). Fakat sergilemiş olduğu bu acımasız davranışından dolayı Mugiseddin Tuğrul Şah'a ne Ahlat bölgesinin ne de Malazgirt'in kapıları açıldı. Tam tersine kapılar sonuna dek kapandı. Mugiseddin Tuğrul Şah da hiçbir kazanç elde edemedi eli boş bir şekilde ülkesine dönmek zorunda kaldı (Bedirhan,2022:131-132).

Çağdaş tarihçilerden biri olan Abdullatif el- Bağdadi'nin hatıratında Mugiseddin Tuğrul Şah'ın başarısızlığı cimriliği ile izah edilir. Gürcü kraliçesi ile baş göz olabilmek için oğlunu Hristiyan olmaya iten Selçuklu hanedanından Mugiseddin Tuğrul Şah, böyle bir adamdır. Fakat

bu duruma karşılık Ahlat halkı el- Evhad'ı çağırıp şehri onun himayesi altına vermişlerdir. Bununla birlikte Ahlat askerinden bir kısmı müstahkem olan Van kalesine çekilerek el- Evhad'ın hükümdarlığını kabul etmeyip reddettiler. Ahlatşâhlı askerlerin Erciş şehrini de hakimiyetleri altına almaları üzerine Melikü'l Evhad babasından yardım istedi. Babası da yardımına diğer oğlu olan Melikü'l- Eşref Musa'yı gönderdi. Bunlar nihayetinde sulh yoluyla Van bölgesini aldılar. Ancak el- Evhad Malazgirt bölgesini fethetmek için Ahlat'tan ayrıldığında Ahlat halkı şehirde bulunan Eyyûbî askerini çıkarıp hisarı da kuşatmaya aldılar. Ahlat halkının amacı Ahlatşâhlar beyliğini ihya etmektir. Bu durumu duyan el- Evhad zaman kaybetmeden Ahlat bölgesine döndü. Kardeşi el- Eşref'in askeri de kendisine katıldı. Ahlat bölgesi alındı ve halktan birçok kimsenin yaşamlarına son veriliyordu. Abdullatif el- Bağdadi'nin el- Evhad'ın bir akrabasından öğrendiğine göre el- Evhad yalnız Ahlat'ın yüksek tabakasından on sekiz bin kişi öldürtmüştür. Bunun ne kadar doğru olduğu bilinmemektedir. Böylece Ahlat halkının gücü kalmadı, yiğitlerin (el-fityân), yani ahilerin birliği ve beraberliği dağılmış oldu. Bir asırdan fazla sürmüş olan Ahlatşâhlar beyliği böylece ortadan kalktı (Sümer,2015:115).

İKİNCİ BÖLÜM

EYYÛBÎLERİN GÜNEYDOĞU ANADOLU BEYLİKLERİYLE MÜNASEBETLERİ

ARTUKLU BEYLİĞİ'NİN EYYÛBÎLERLE MÜNASEBETLERİ

(1102- 1409)

2.1. *Artuklu Beyliği'nin Kuruluşu:*

Artuklu Beyliği Güneydoğu Anadolu bölgesindeki Diyarbakır ve Mardin çevresinde 1102- 1409 yılları arasında hüküm sürmüş bir Oğuz-Türkmen menşeli bir beyliktir. Artuklu Beyliği, adını Sultan Alp Arslan'ın komutanlarından biri olan Artuk b. Eksük et- Türkmanî'den almıştır. Artuk b. Eksük et- Türkmanî, kendisi döneminde ve kendisinden sonraki zamanlarda gelen soyunun, Artukoğulları'nın, Anadolu'nun Türkleşmesinde ve Türk- İslam medeniyetinin bu coğrafyada gelişmesinde çok önemli bir paya sahiptir (Mıynet,2008:42). Ali Sevim, Artuk Bey'in adının batılı tarihçiler tarafından “*Ortok, Ortuk, Urtuk veya Artak*” gibi şekillerde okunmasının yanlış olduğunu ve başka türlü okunamayacağını ifade eder (Sevim,1962: XXVI/123). Artuk'un babasının adının Eksük olması da Türkçe isim, başka türlü bir şey olmayacağını ispatlar niteliktedir. (Bedirhan,2022:105) Ayrıca Artuk Bey'in mensup olduğu Oğuz boyu hakkında da değişik görüşler ortaya atılmıştır. Ancak Artukluların bastırmış oldukları paralarında Döğer (Töger) damgası görüldüğünden hanedanın Oğuz boyundan olduğu kesinlik kazanmaktadır (Sevim, 1962: XXVI/121-123; Köprülü,1978: I/ 617). Artuk Bey, Sultan Alp Arslan ve Melik Şâh dönemlerinde Büyük Selçuklu Devleti ordusunda savaşmış olan önemli komutanlar arasındadır.

Büyük Selçuklu Sultanı Alp Arslan, 1071 yılında Bizans'a karşı kazandığı Malazgirt Savaşıyla Anadolu toprakları hızlı bir şekilde Türkleşme süreci içine girmişti. Malazgirt Savaşı'nın sonrasında Türk akıncıları İzmit Körfezi'ne kadar varmış ve Doğu Anadolu, Güneydoğu Anadolu bölgeleri ağırlıkta olmak üzere fethedilen topraklarda Türk Beylikleri kurulmuştu. Bu beyliklerden en önemlilerinden biri Sultan Alp Arslan'ın kumandanlarından biri olan Artuk Bey'in oğulları tarafından kurulan Artuklu Beyliği'dir (Köprülü,1978: I/617-625; Sevim,1962, XXVI/121-123). Hısn-ı Keyfâ ve Mardin'de kurulan her iki ayrı beyliğe adını veren Artuk Bey Malazgirt Savaşı'na katılan Türkmen beylerinden biridir (Sevim,1962: XXVI/137-139).

Malazgirt Savaşı'nın kazanılmasının sonrasında emrinde olan kuvvetlerle Anadolu içlerine girmiş ve bir Bizans ordusunu mağlubiyete uğratmıştı. Anadolu'daki mücadelelerinin ardından Artuk Bey, Sultan Melik Şâh tarafından kendisine iktâ edilen Hulvan'a çekildi (1073).

Daha sonra 1077 yılında Ahsa ve Bahreyn Karmatileri'ne karşı oldukça başarılı bir sefer düzenledi (Sevim, 1960: XXIV/209-232). Büyük Selçuklu Sultanı Melik Şâh, Arap hanedanı Mervanilere karşı Amid, Meyyafârikin, Mardin, Hısn-ı Keyfâ ve Ceziretü'l Ömer ahalisinin şikayetleri üzerine bu toprakların ele geçirilmesini veziri olan Fahrüddeve'ye havale edip Mervâniler'in zulmüne son vermesini emretti. Bu sefere Artuk Bey de katılmıştı. Amma velakin, Sultan Melik Şâh ile arasının bozulması üzerine, Suriye Selçuklu Meliki olan Tutuş'un hizmetine girdi. Suriye Selçuklu Meliki Tutuş'un Anadolu Selçuklu Hükümdarı Süleyman Şâh ile yaptığı savaşa katıldı (1086). Nihayetinde 1091 yılında Tutuş tarafından kendisine iktâ edilen Kudüs valisi olduğu dönemde Kudüs'te öldü. Artuk Bey'in vefatından sonra oğulları Sökmen ve İlğazi öncelikle babalarının yerine Kudüs'e vali olarak atandılar (Cahen,1994:92).

Artuk Bey'in adına Danişmend Gazi Destanı'nda rastlanır. Danişmend Gazi Destanı'nda Danişmendliler ile birlikte pek çok askeri zaferler kazanan bir bey olarak bahsedilir. Destana göre; *“Malatya halkı kendilerine Danişmend Gazi ve Sultan Turasan'ı yönetici seçtikten sonra Anadolu'ya sefere çıkan bu iki gazi Sivas'ta birbirinden ayrılmış, Sultan Turasan İstanbul'a giderken Danişmend Gazi de Orta Anadolu'nun Karadeniz kıyısına kadar olan kısmını ele geçirmiştir. Sivas şehrini mamur hale getirmekle meşgulken, Artuhî isimli bir kafir ile karşılaşır ona İslam'ı kabul ettiren Danişmend Gazi, Artuhî'nin âşık olduğu Amasya Bey'i Şattat'ın kızı Efrumiye'yi almak için Amasya'ya gitmek üzere yola çıkar. Kızı alıp dönerken Turhal yakınlarında Şattat ile ilk savaşını yapan Türk ordusu Tokat şehrine yönelir ve Tokat ile Gümenek'i ele geçirir. Şattat ile imparatorun veziri ve komutanı olan Nastor ikinci kez Turhal yakınlarında Müslüman halkın üzerine yürürler. Müslümanlar Turhal'dan sonra Zile'yi fetheder. Tokat'a döndüklerinde Artuhî ile Efrumiye'nin düğünü yapılır ve Amasya üzerine sefere çıkılır.”* (Danişmend Gazi Destanı, 1245:58). Kaynakların verdiği bilgiye göre; *“ne yazık ki bu savaşta Türkler çok zayıat verir ve Efrumiye esir düşer. Toparlanan Türkler kafir ordusunun ileri gelenlerinden pek çoğunu öldürürken Artuhî, Çankırı kalesine hapsedilen Efrumiye'yi kurtarır ve kaleyi ele geçirir. Buraya giderken Peygamberin mucizesi ile Müslüman olan Kara Tigin'e rastlar. Kara Tigin Çankırı Kalesi'nde bulunan Meryem ile evlenir ve Çankırı'da kalır. Çankırı'dan yola çıkan Artuhî ve Efrumiye ise önce yeni Müslüman olan Ahmet Serkis ile sonra da Ankara Bey'i Kaytal'ın kızı Gülnuş Banu'nun kervanı ile karşılaşır. Destanda Artuhî şeklinde belirtilen Artuk Bey'in Danişmend Gazi ile birlikte gerçekleştiği seferler dönemin diğer tarihi kaynakları tarafından tasdik edilememektedir. Bununla beraber Artuk Bey ve oğullarının bölgenin fütuhâtı ve asayişin sağlanmasında Danişmend Gazi ve diğer beyler ile iş birliği içerisinde olduğu açıktır”* (Ali,2006:19-26; Bedirhanoglu,2020:VI/141).

Kaynakların verdiği bilgilere bakılırsa, “*Babalarının vefatından sonra Artuklu Beyliği’nin kuruluş tarihi olan 1102 yılına kadar olan süre zarfında Sökmen ve İlgazi Suriye, Filistin ve Anadolu’da celay-i vatan dolaşarak maceralı bir hayat geçirdiler. Diğer taraftan Büyük Selçuklu Sultanı olan Melik Şâh’ın 1092 yılında bir suikast sonucu zehirlenerek öldürülmesi ile oğulları olan Muhammed Tapar, Berkıyaruk ve kardeşi Suriye Selçuklu Meliki Tutuş arasında Büyük Selçuklu tahtına oturmak için kıyasıya bir mücadele başlamıştı. Suriye Selçuklu Meliki olan Tutuş’un bu mücadeleler sırasında vefat etmesi üzerine hakimiyeti altında bulunan Suriye ve Güneydoğu Anadolu bölgesinde karışıklıklar başladı. Tutuş’un oğullarından biri olan Rıdvan Halep bölgesine hâkim olurken, Dukak ise Dımaşk bölgesini ele geçirdi. Fakat iki kardeş arasındaki çıkan tartışmalar ne yazık ki bölgede siyasi bir düzenin oluşmasının önüne geçmekteydi. Bu durum 1098 yılında bölgeye gelen Haçlılar için oldukça avantajlı bir durumdu. Bölgeye gelen Haçlılar, Müslümanlar arasındaki yaşanan tartışmalardan faydalanarak Kudüs, Antakya, Urfa gibi önemli şehirleri ele geçirmişlerdi. Suriye sahil şeridinin kontrolü de Haçlıların eline geçti. Bu gelişmelerin hemen öncesinde Artuk’un oğulları Sökmen ve İlgazi, Kudüs bölgesinden ayrılarak Tutuş ile beraber diğer melikler arasındaki mücadelelere katılmışlardı. Sökmen Rıdvan’ın yanında yer alırken, İlgazi ise Dukak’ın tarafına geçmişti. Bölgedeki Müslüman olan hükümdar ve Emirler böylesine kıyasıya bir mücadele içinde iken Haçlı birliklerinin bölgeye gelip Antakya şehrini kuşatma altına almaları, onların bu tehlike karşısında birlik olmalarını sağladı*” (İbn Hallikan, 1987:504; Şeşen, 2002: VI/890-894; Bedirhan, 2022: 109-111).

Musul Atabeyi olan Kürboğa idaresi altında olan Antakya şehrine yardım etmek için vakit kaybetmeden hemen harekete geçtiler. Artuklu Sökmen ve yeğeni Süleyman da Antakya’ya yardım etmek üzere ordunun içinde yerlerini almışlardı (Runciman,1986: II/191). Kaynaklarda, “*Müslüman kuvvetlerin Antakya şehrine ulaşmadan önce Haçlı kuvvetleri Antakya’yı ele geçirdikleri, sonrasında şehir önlerinde 1098 yılında yapılan savaş ise Müslüman kuvvetlerinin ne yazık ki mağlubiyeti ile neticelendiği, savaş sırasında uzun süre Haçlı kuvvetlerine karşı direnen Sökmen’in hiçbir netice elde edemediği diğer komutanlarla beraber geri çekilmek durumunda kaldığı*” bildirilmektedir. Daha sonra kardeşi İlgazi ile birlikte Haçlıların asıl hedefinde olan iktaları Kudüs bölgesine çekildiler. Ancak, Haçlı birliklerinin ilerleyişinden faydalanmak isteyen Mısır’ın Şii Fatimî halifesi Müsta’li Billah el-Fatîmî, “*şehri hakimiyeti altına almak üzere Emîr’ü’l-Cüyuş el-Efdâl komutasında bir ordu gönderdi*” (Yılmaz, 2016: 75). “*Bir süre Fatimî ordusuna karşı direnen Artuklular, nihayetinde Kudüs bölgesini teslim etmek zorunda kaldılar (1098). Fatimîler’in Kudüs bölgesindeki*

hakimiyeti de çok uzun sürmedi. Antakya şehrini ele geçiren Haçlılar hız kaybetmeden ilerleyişlerini sürdürerek Kudüs'ün önlerine kadar geldiler. Kudüs bölgesi Temmuz 1099 yılında Haçlılar tarafından ele geçirildi” (Usta, 2002: VI/472-473). Tarihçi İbni Hallikan, “...eğer şehir Haçlıların gelişi sırasında Artukluların elinde olsaydı, daha fazla direnebileceği” düşüncesindedir (Hallikan,1972:263).

Diğer bir taraftan Kudüs bölgesinden ayrılan İlğazi, Bağdat bölgesine gitmişti. Bağdat'ta Berkyaruk ve Muhammed Tapar arasında yaşanan saltanat mücadelelerine İlğazi de katıldı. Muhammed Tapar adına şahnelik yaptı. Sökmen ise bu zaman diliminde yeniden Suriye'ye gitmek geri dönmek için yola çıktı. Urfa Haçlı Kontu olan II. Baudoin tarafından ele geçirilmiş olan kendisine ait Suruç bölgesini geri almak için yeğeni Belek ile başarısızlıkla sonuçlanan bir mücadelede bulundu. Bu esnada Musul Emîri olan Kürboğa, Sultan Berkyaruk'a isyanda bulunan Mevdud b. İsmail'in üzerine yürümüş fakat onun yaşamını yitirmesi üzerine Musul bölgesinde idare vasiyeti gereğince Sungurca isimli bir Emîrin eline geçmişti. Fakat Musul halkı bu Emîrden memnun değildi. Hoşnut olmayan Musul halkı Hısn-ı Keyfâ hâkimi olan Musa'yı Musul'a davet etmişlerdi. Musa, Sungurca'yı öldürüp Musul bölgesini hakimiyeti altına aldı. Bu karışıklıklardan yararlanmak isteyen el-Cezîre hâkimi Çökürmüş hemen harekete geçerek Hısn-ı Keyfâ hâkimi Musa'yı yenilgiye uğrattı. Musul'a sığınmak zorunda kalan Musa ise Hısn-ı Keyfâ şehri ve on bin dinar karşılığında Sökmen'den yardım istedi. Kudüs'ten sonra Suruç'u da kaybetmiş olan Sökmen bu fırsatı değerlendirmek için zaman kaybetmeden hemen harekete geçti. Sökmen'in Musa'ya yardıma geldiğini öğrenen Çökürmüş kuşatmayı kaldırarak geri çekildi. Fakat Musa'nın Sökmen'i karşılamaya çıkarken Kürboğa'nın köleleri tarafından öldürülmesi üzerine Sökmen hemen Hısn-ı Keyfâ üzerine yürüdü. Musa'nın naiplerinden Hısn-ı Keyfâ şehrini teslim aldı. Böylelikle Hısn-ı Keyfâ Artukluları olarak bilinen ilk Artuklu Beyliği kurulmuş oldu (1102) (Turan,2001:143-144).

Artuklu beyleri başlangıçta çeşitli kent ve coğrafi bölgelerde hakimiyet kurmakla birlikte kurdukları idari birimlerden üç tanesi, “*Hısn-ı Keyfâ, Mardin ve Harput, diğerlerine nazaran uzun soluklu mevcudiyet göstermiştir. Artuklulara adını veren ve daha önceleri Selçuklu sultanlarına Emîrlik yapmakta olan Artuk Bey, beylik kurmakta geç kalmış olsa da selefleri siyasi egemenlik kurmayı başarmışlardır”* (Bedirhan,2022:108; Bedirhanoglu,2020:VI/141).

2.2. Artukluların Ticareti

Artuklu Beyliği, merkez Mardin olmak üzere el- Cezire bölgesinde kurulması hasebiyle önemli ticaret yollarının geçtiği kavşak noktalara sahip olmuştu. Bölgenin ticari potansiyelini kavrayan Artuklu Beyliği, ticari faaliyetleri geliştirmek için çeşitli yatırımlar yaparak bölgeyi bayındır hale getirmiş ve ekonomik olarak kalkınmasını sağlamıştı. Artuklu Beyliği'nin diğer bir ticaret merkezi olan ve bu merkezde Eyyûbîlerin de az da olsa yeri olan Meyyafârikin günümüzdeki adıyla Silvan bölgesini anlatacak olur isek; Necmeddin İlgazi 1113- 1114 yılları arasında Mardin bölgesini hakimiyeti altına aldıktan sonra Büyük Selçuklu sultanı olan Sultan Mahmud'a çok güzel bir şehir olan ve eşi benzeri daha önce hiç görülmemiş Meyyafârikin beldesinin iyi yönetilmediği ve harabeye döndüğünü bildirmişti. Bu haberi öğrenen Sultan, Meyyafârikin valisi Ruzzik'e haber göndererek şehri Necmeddin İlgazi'ye teslim etmesini emretmiştir. 1118 yılında Necmeddin İlgazi, Meyyafârikin şehrine girerek hakimiyeti altına almıştır (Bedirhan,2022:223). İbnü'l-Ezrak'ın bildirdiğine göre; *“Necmeddin İlgazi, şehre hâkim olduktan sonra yol kesen soyguncuları ortadan kaldırarak şehrin güvenliğini kontrol altına aldı. Meyyafârikin ve köylerinde imar faaliyetleri başlatarak şehrin yeniden düzenlenmesini sağladı”* (İbnu'l-Erzak,1990:32). Artuklular zamanında el- Cezire bölgesinin önemli şehirlerinden biri olan Meyyafârikin, o dönemlerde iktisadi olarak gelişme göstermişti. Şehirde Yahudilerin kendilerine ait mahallesinin olması burada Yahudi tüccarlarının da ticaret yaptığını göstermektedir. Kendilerine ait mahallede oturan Yahudiler genellikle cam işleriyle meşgul olurdu (Nayır,2010:103). Artuklu Beyliği'nin elinde bulunan Meyyafârikin, 1185 yılında Eyyûbîlerin hakimiyetine girmiştir. Eyyûbîlerin burada ticari faaliyetler yürüttüğü Artukluların kurduğu darphanede Eyyûbîlerin kendi adlarına kestirdiği sikkelerden anlaşılmaktadır. Meyyafârikin kısa süre sonra 1191 yılında Mardin hükümdarı Yavlak Arslan tarafından Eyyûbîlerden tekrar geri alınmıştır (Nayır,2010:104).

2.3. Artuklu Beyliği'nin Eyyûbîlerin Tabiiyetine Girmesi ve Eyyûbîlerle Münasebetler

2.3.1. Selahaddin Eyyûbî Dönemi Artuklu-Eyyûbî Münasebetler:

Selahaddin Eyyûbî dayısı Şirkuh'un vefatından sonra bağımsızlığını ilan etmişti. Bağımsızlığını ilan eden Selahaddin Eyyûbî, Nureddin Mahmud Zengî'nin 1174 yılında ölümünden sonra hakimiyet alanını kuzeye doğru yaymaya başlamıştı. Selahaddin Eyyûbî önce Dimaşk'ı almış sonra da Halep önlerine gelmişti. Selahaddin Eyyûbî bütün bunları daha öncesinde efendisi olan Nureddin Mahmud Zengî'nin küçük yaştaki oğlu ve halefi Melik İsmail'in haklarını korumak için yapmıştır. Selahaddin Eyyûbî'nin gerçek niyetini anlayan

Zengîler'den Seyfeddin Gazi topladığı kuvvetlerle Selahaddin Eyyûbî'ye karşı harekete geçmişse de Selahaddin Eyyûbî'yi durduramamıştı. Selahaddin Eyyûbî'ye karşı daha büyük bir kuvvetle karşı koymak isteyen Seyfeddin Gazi Artuklu hükümdarlarına haber göndererek onlardan yardım istedi. Artuklu hükümdarları daha önce Seyfeddin Gazi ile yapmış oldukları anlaşmadan dolayı Seyfeddin Gazi'nin bu yardım isteğini geri çevirmeyip ona yardım ettiler. Lakin müttefiklerin ordusu Selahaddin Eyyûbî tarafından Halep'in güneyindeki Cibatü't-Türman da mağlup edildiler (22 Nisan 1176) (İbnü'l-Esîr,2003:428). Bu mağlubiyet üzerine Zengîler, Selahaddin Eyyûbî ile karşılıklı güvence vererek anlaştılar. Daha sonra Selahaddin Eyyûbî Artuklu Beyliği hükümdarlarına elçisi Ebu'l-Hamid el-Acemî'yi yollayarak onlardan sadakat yemini aldı (İbni Şeddad,1964:51-52).

Artuklu Beyliği'nin, Selahaddin Eyyûbî'ye bağlı kalacaklarına dair güvence vermesinde 6 Mayıs 1175 yılında Abbasi Halifesi'nin Eyyûbî sultanı Selahaddin Eyyûbî'yi Zengî'nin varisi olarak ilan etmesi önemli rol oynamıştı (Şeşen,1983:53). Yukarıda da anlattığımız gibi işte ilk Artuklu Beyliği ve Eyyûbî'lerin ilişkisi böyle başlamıştı. Başlangıçta her iki tarafın kuvvetleri savaşmalarına rağmen sonrasında uzun süreli barış anlaşması yapılmış ve Artuklular Eyyûbîleri metbu olarak tanımışlardı. Yaşanan bu olaydan bir süre sonra Hısn-ı Keyfâ Artuklu hükümdarı Nureddin Muhammed'in kötü şekilde giden Anadolu Selçuklu Sultanı II. Kılıç Arslan'ın kızı ile evlenmişti. Fakat onun sonradan şarkıcı bir kadına âşık olup eşine kötü davranması, II. Kılıç Arslan'ı kızdırmıştı. Nureddin Muhammed kayınpederinin kendisini sıkıştırması üzerine Selahaddin Eyyûbî'ye başvurarak kendisini korumasını istedi. Karşılıklı yazılan mektuplarda Selahaddin Eyyûbî, kendisine sığınan Artuklu hükümdarı Nureddin Muhammed'in affedilmesini istemişti. Anadolu Selçuklu Sultanı II. Kılıç Arslan da damadının çok ahlaksız olduğunu, çeyiz olarak verdiği yerleri geri vermediği süre boyunca damadı Nureddin Muhammed'i rahat bırakmayacağını söylemişti. II. Kılıç Arslan'ın bu sert tavrı karşısında Selahaddin Eyyûbî kesin tavrını ortaya koyarak *“Ona dokunamazsın. Biz onunla anlaşma yapmışız. Verdiğimiz sözü yerine getirmekten vazgeçmeyiz. Onu bulursan iyiliğini kabul ederiz, üzerine yürüyecek olursan atlarımızın dizginlerini sana karşı çeviririz”* diye haber gönderdi (Şeşen,1971: III/268-269). Selahaddin Eyyûbî'nin buradaki amacının nüfuzunu Fırat nehrinin ötesindeki topraklarda hissettirmektir.

Ardından da sefer hazırlıklarını tamamlayıp zaman kaybetmeden harekete geçerek Anadolu bölgesine girdi. Göksu nehri kıyısında bir karargâh kurdu. Burada Selahaddin Eyyûbî'ye Artuklu kuvvetleri de katıldı. Selahaddin Eyyûbî karşısında kuvvetleri oldukça az olan Anadolu Selçuklu Sultanı II. Kılıç Arslan durumun vahametini anlayarak bir yandan savaş

hazırlıklarını tamamlamaya çalışırken bir yandan da akıllı veziri İhtiyareddin Hasan'ı Selahaddin Eyyûbî'ye elçi olarak gönderdi. İhtiyareddin Hasan, Eyyûbî Sultanı Selahaddin Eyyûbî'nin yanına giderek ona oldukça güzel ve etkileyici sözler söyleyip Selahaddin Eyyûbî'yi barış yapmaya ikna etti. Bu durum üzerine Selahaddin Eyyûbî, vezir İhtiyareddin Hasan'a “*Vallahi sen haklısın...Fakat Nureddin bana geldi sığındı, şimdi onu bırakmak bana yakışmaz. Sen onunla görüş ve aranızdaki meseleyi dilediğiniz gibi halledin...Ben de bu meselede sana yardımcı olur, O'na yaptığının kötü olduğunu söylerim*” dedi (İbnü'l Esîr,1965:XII/464-465).Selçuklu Veziri İhtiyareddin Hasan, Hısn-ı Keyfâ Artuklu hükümdarı ile görüşerek ona yaptıklarından vazgeçmesini aksi bir durumda Eyyûbî Sultanı Selahaddin Eyyûbî'nin de kendisini terk edeceğini söylemesi üzerine her iki tarafta birbirleriyle anlaşıp ülkelerine döndüler (1180) (Mihael,1941:II/261;Gregory,1987:II/425-426).

Haçlı kuvvetleriyle mücadelenin devam ettiği bir süreçte Hısn-ı Keyfâ Artuklu hükümdarı basit bir meseleden dolayı iki büyük hükümdarı karşı karşıya getirmiş; lakin, değerli Selçuklu Veziri İhtiyareddin Hasan'ın gayretiyle olması muhtemel olan bir savaş önlenmişti. Eyyûbî Sultanı Selahaddin Eyyûbî'nin Mısır'a dönmesinden yaklaşık bir yıl sonra Zengîler arasında Halep bölgesinin idaresi konusunda çıkan anlaşmazlık ve Mardin Artuklu hükümdarı Kutbeddin İlgazi'nin, Selahaddin Eyyûbî'nin müttefiki olan Şihabeddin Muhammed'i köşeye sıkıştırması üzerine Harran sahibi Muzaffereddin Gökbörü, Selahaddin Eyyûbî'den gelip duruma müdahale etmesini istedi (Şame,1962: II/30). Tekrar el- Cezire bölgesinde görünen Selahaddin Eyyûbî Fırat nehrini geçip Birecik'e geldi. Birecik'i Artuklu Şihabeddin Muhammed'e veren Selahaddin Eyyûbî, bölgedeki hükümdarlara yine haber göndererek kendisine itaat etmelerini, itaat etmeyenlerin ülkesinin tehlikede olduğunu bildirdi.

Selahaddin Eyyûbî'nin bölgeye gelmesini fırsat bilen Hısn-ı Keyfâ Artuklu hükümdarı Nureddin Muhammed, Selahaddin Eyyûbî'ye itaatini arz edip, kendisine her türlü yardıma hazır olduğunu söyledi. Ancak, O buna karşılık Selahaddin Eyyûbî'den kendisine Âmid bölgesini fethetmesi için yardıma bulunmasını istedi. Selahaddin Eyyûbî de bu yardım teklifini kabul etti (İbnü'l Esîr, 1965: XII/483). Fakat Selahaddin Eyyûbî önce el- Cezire'de müttefiki olan Artuklu kuvvetlerinden de yararlanarak Urfa, Rakka, Araban ve Nusaybin'i hakimiyeti altına aldı. Daha sonra da Zengîler'den Sincar'ı kuşatıp aldı (Ataoglu,1995:X/73). Eyyûbî Sultanı Selahaddin Eyyûbî bu fetihleri sırasında kendisine yardım eden Hısn-ı Keyfâ Artuklu hükümdarına hizmetlerinden dolayı Heysem ve Nusaybin yakınlarında olan Kal'atül Cedide'yi verdi (İbni Vâsıl,1957: II/132). Selahaddin Eyyûbî Artuklulardan Hısn-ı Keyfâ Artuklularını destekleyerek hem Mardin Artuklularını hem de bölgedeki diğer hükümdarları kontrol etmeye

çalışıyordu. Tabii bütün bunlara karşılık Hısn-ı Keyfâ Artukluları da yeni hamileri ile gerek Mardin Artuklularına karşı gerekse diğer mahalli hükümdarlara karşı avantaj yakalamaya çalışıyorlardı. Bu olaydan da anlaşılacağı üzere Selahaddin Eyyûbî attığı her adımı dikkatli bir şekilde atarak kendi ve devleti aleyhine karşı negatif durumları ya da olayları ortadan kaldırıp Sultanı olduğu devletin hiçbir olumsuz bir durumla karşı karşıya gelmesini engelleyip topraklarına toprak katıp, müttefiklerine bir yenisini ekleyerek güçlü ve başarılı bir şekilde ilerlemeye devam etmiştir. Hısn-ı Keyfâ Artukluları'nın Eyyûbîlerle ilişkilerinin gelişmesinde daha doğrusu bir adım öne geçmesinde hükümdarın veziri el-Kuram Ahmed b. Summak el-İsirdî'nin önemli ölçüde etkisi olmuştur (Şeşen, 1971: III/306-307).

Sincar'ın alınmasından sonra sıranın Musul'a geleceğinden endişe eden Zengîler'den İzzeddin Mesut, bölgedeki diğer hükümdarları Selahaddin Eyyûbî'ye karşı kışkırttı. Selahaddin Eyyûbî bu sırada Harran'daydı. Müttefikler Mardin yakınlarında Harezm yakınlarında toplanmışlardı. Mardin Artuklu kuvvetleri de müttefiklerle beraberdi. Hısn-ı Keyfâ Artuklu hükümdarı da Selahaddin Eyyûbî'nin yanında yer almak üzere Harran'a gitmişti. Müttefiklerden biri olan Ermenşah'ın savaşmak için mevsimin uygun olmadığını söylemesi üzerine bu uyarıya uyan diğer hükümdarlar da ülkelerine döndüler (Ataoglu, 1995, X/74).

Bu vesile ile Selahaddin Eyyûbî ile bir araya gelme fırsatı bulan Hısn-ı Keyfâ Artuklu hükümdarı ona verdiği sözü hatırlatarak Âmid'in fethedilmesini tekrar gündeme getirdi. Eyyûbî sultanı Selahaddin Eyyûbî yapacağı fetih hareketini meşrulaştırmak için, Halifeden gerekli izni aldıktan sonra ve Hısn-ı Keyfâ Artuklu hükümdarı Nureddîn Muhammed ile birlikte Amid şehrini kuşattılar. Amid bölgesi o sırada İnal oğullarının hakimiyeti altında olmasına rağmen Amid bölgesinin idaresi vezir ailesi Nisan oğullarından Bahaeddin'in elinde idi. Bahaeddin'in uzun zamandan beri şehirde uygulamış olduğu politika hem askerlerini hem de Amid halkını kendisinden soğutmuştu (İbnü'l-Esir, 1987: XI/488-489). Bu sebeple Amid halkı şehirde Nisan oğullarının hakimiyetinin bir an önce bitmesini istiyorlardı (Şeşen, 1971: III/298). Amid halkının bu isteğini öğrenen Selahaddin Eyyûbî, itaat ettikleri takdirde kendilerine iyi davranacağını ve ihsanlarda bulunacağını belirten yazıların Amid halkına atılmasını emretti (İbnü'l-Esir, 1987: XI/493-494). Bu olay Amid halkını savaşa karşı daha da isteksizleştirdi. Bir taraftan Mancınıklar surları döverken diğer taraftan lağımcılarda surları alttan delmeye çalışıyordu. Aşırı istekleriyle Amid halkını bezdirmiş olan Nisan oğulları, Amidlilerin kendisine karşı ayaklanacağından ürkerek birtakım şartlarla Amid'i Eyyûbî Sultanı Selahaddin Eyyûbî'ye teslim edeceğini bildirdi. Selahaddin Eyyûbî, Bahaeddin'in malına ve canına dokunmayacağı hususunda güvence verince Amid şehri üç haftalık kuşatmadan sonra Muharrem 579/Mayıs

1180 yılında Nisan oğullarından teslim alındı. Şehirde değeri birkaç milyar dinarı bulan ganimet ele geçirilmişti. Selahaddin Eyyûbî bunların hiçbirisine elini sürmeyerek, Amid şehri ile beraber bunları Hısn-ı Keyfâ Artuklu hükümdarı Nureddîn Muhammed'e teslim etti. Hısn-ı Keyfâ Artuklu hükümdarına sadece şehri vaat ettiğini hatırlatan adamlarına şu cevabı vermiştir; *“Dostumuza boş bir şehri vermek bize yakışmaz”* diyen Selahaddin Eyyûbî, sadece şehirde de ele geçen bir milyondan fazla kitabı alıp veziri Kadı Fadıl'a hibe etti (İbnü'l-Esir,1987: XI/493-494). Daha sonra Hısn-ı Keyfâ Artuklu hükümdarı Nureddîn Muhammed'i huzuruna çağıran Selahaddin Eyyûbî, Nureddîn Muhammed'den isyan etmeyip itaat edeceğine Haçlılara karşı yapacağı savaşlarda kendisine kuvvetleri ile yardım edeceğine dair yemin alarak Amid şehrinden ayrıldı (Şeşen,1971: III/306). Selahaddin Eyyûbî'nin bu başarısı üzerine Mardin Artuklu Hükümdarı da Selahaddin Eyyûbî'nin yanına gelip itaatini arz etti (Ebu Şame,1962: II/42).

Amid bölgesi Artuklu Beyliği tarafından önceden birkaç defa kuşatma altına alınmış fakat alınamamıştır. Eyyûbî Sultanı Selahaddin Eyyûbî ile yapılan ittifak Amid'in Artukluların eline geçmesini sağlamıştır. Hısn-ı Keyfâ Artukluları 1180 yılından itibaren merkezlerini Amid şehrine taşımışlardır.

Selahaddin Eyyûbî'nin Haçlıların elinde bulunan Beysan bölgesine düzenlemiş olduğu sefere Artuklular da katılmıştı (Cemaziyelahir 579/Ekim 1183) (İbnü'l-Esir,1987: XI/50). Selahaddin Eyyûbî'nin arkasından Kerek bölgesine Haçlılar üzerine yapmış olduğu ikinci harekate Hısn-ı Keyfâ Artuklu Hükümdarı Nureddîn Muhammed bizzat kendisi katılmıştı. Ancak Müslüman halk kaleyi alamamışlardı. Fakat daha sonra Nablus'u kuşatma altına alan müttefikler Haçlılardan burayı almayı başardılar (Ataoğlu,1995:X/75).

1185 yılı başlarında Eyyûbî Sultanı Selahaddin Eyyûbî, Zengî Devleti'nden İzzeddin Mesut'un elinde bulunan Musul bölgesini kuşatmak için harekete geçince müttefiki durumunda olan Hısn-ı Keyfâ Artuklu Hükümdarı Nureddîn Muhammed'den yardım istedi. Hısn-ı Keyfâ Artuklu Hükümdarı Nureddîn Muhammed hasta olduğu için kardeşi İmadeddin Ebubekir'i askerleriyle birlikte Eyyûbî Sultanı Selahaddin Eyyûbî'nin yanına gönderdi. Musul bölgesi savaşı devam ederken Hısn-ı Keyfâ Artuklu Hükümdarı Nureddîn Muhammed öldü. Selahaddin Eyyûbî'nin yanında bulunan Nureddîn Muhammed'in kardeşi İmadeddin Ebubekir, Selahaddin Eyyûbî'den Artuklu tahtını hakimiyeti altına almak için izin istemiş Selahaddin Eyyûbî de gitmesine müsaade etmişti. Fakat Hısn-ı Keyfâ Artuklu hükümdarlığını yeğeni Kutbeddin Sokman veziri vasıtası ile ele geçirmişti. İmadeddin Ebubekir de Harput şehrine gidip

Harput'un kontrolünü ele geçirip kendi beyliğini kurdu (İbnü'l- Esir, 1987: XI/511-515; Şeşen,1971: III/331-335).

10 Temmuz 1185 yılında Selahaddin Eyyûbî'nin Musul kuşatmasını sürdürdüğü sırada, Ahlatşâh'ı II. Sökmen vefat edince Ahlat şehri sahipsiz kalmıştı. Ahlat şehrindeki devlet ricali bu sebep ile Selahaddin Eyyûbî'yi Ahlat'ı almaya teşvik ettiler. Eyyûbî Sultanı Selahaddin Eyyûbî Musul kuşatmasını kaldırarak zaman kaybetmeden Ahlat şehrine doğru hareket etti. Selahaddin Eyyûbî'nin bu hareketi Mardin ve Hısn-ı Keyfâ Artuklu hükümdarını endişeye düşürdü (Şeşen, 1971: III/337). Gerçekten de Selahaddin Eyyûbî, Ahlatşâh'ı II. Sökmen'in himayesinde bulundurduğu Mardin Artuklularına ait olan Meyyafârikin'i kuşatma altına aldı. Bu arada Eyyûbî Sultanı Selahaddin Eyyûbî'nin adamları, Hısn-ı Keyfâ Artuklu Hükümdarı Nureddîn Muhammed'in ölmesi sebebi ile Selahaddin Eyyûbî'yi Amid'i geri alması konusunda teşvik etmek için *“Sen orasını Nureddin'e hizmetine karşılık, adaletine inandığın için vermiştin. Şimdi o öldü, orasını başsız bıraktı, oğlu ise bir yetimdir. Onun işlerine bakan kimselerin gidişatını biliyorsun, ülkeyi onlara bırakarak halka zulmetme cesaretini vermen doğru mu”* dediler. Selahaddin Eyyûbî *“Amid şehrindekilerin iyi halde olduklarını belirtip bir elçi vasıtası ile Hısn-ı Keyfâ Artukluları'nın yola getirilebileceğini”* söyledi (Şeşen,1971: III/337).

Nitekim Amid şehrine gönderilen elçiden sonra Hısn-ı Keyfâ hükümdarı, veziri ile birlikte Eyyûbî Sultanı Selahaddin Eyyûbî'ye çeşitli hediyelerle gelip itaatini bildirdi. Selahaddin Eyyûbî de yapacakları işlerde kendisine danışılmasını ve kendilerinden istenileni yapmaları şartı ile itaatlerini kabul etti (İbnü'l-Esir,1987: XI/515). Bu sırada Meyyafârikin kuşatması devam ediyordu (Turan, 1973:173). Şehirde Artuklu II. İlgazi'nin hanımı ile kızları ve komutan Yarankuş bulunuyordu. Eyyûbî Sultanı Selahaddin Eyyûbî mancınıklar kurdurup bir süre alamadığı Meyyafârikin'i daha değişik bir yol izleyerek ele geçirmeyi denedi. Eyyûbî Sultanı Selahaddin Eyyûbî aynı zamanda Nureddin Muhammed'in kız kardeşi olan II. İlgazi'nin dul eşine yazdığı mektupta, kızlarını oğluna nikahlayacağına dair haber yolladı. Bu haber Meyyafârikin'de birtakım şüpheler uyandırdığı gibi, Meyyafârikin'i savunan Yarankuş üzerinde olumsuz bir etki yaptı. Selahaddin Eyyûbî'ye haber göndererek bazı şartlar karşılığında şehri teslim edeceğini bildirdi. Eyyûbî Sultanı Selahaddin Eyyûbî de bunu kabul etti. Bu durum üzerine Meyyafârikin, Eyyûbîlere teslim edildi (Cemaziyelevvel 581/ Ağustos 1185) (Ebu Şame, 1962: II/40-42). Meyyafârikin meselesini bu şekilde halleden Selahaddin Eyyûbî 1185 yılının Ekim ayında Musul bölgesini tekrar kuşatmak için hemen harekete geçti. Musul hâkimi İzzeddin Mesut, Selahaddin Eyyûbî ile anlaşmak için ona elçiler gönderdi. Selahaddin Eyyûbî de Musul hâkimi İzzeddin Mesut ile anlaşarak kuşatmayı kaldırdı. İkisi

arasında yapılan bu anlaşmaya göre İzzeddin Mesut ve bölgede bulunan Artuklularda Selahaddin Eyyûbî adına hutbe okutacak, paralarında sultanın ismini zikredeceklerdi (İbnü'l-Esir, 1987: XI/517).

1187 yılının Nisan ayında Eyyûbî Sultanı Selahaddin Eyyûbî Şam bölgesindeki Haçlıların hac kervanlarına zarar vermesi üzerine Franklar üzerine cihat açtı ve kendisine tabi bütün hükümdarları savaşa davet etti. Savaşa, el-Cezire ve Diyarbakır bölgesinde bulunan Artuklularda katıldı (Ataoğlu, 1995:X/77).

Eyyûbî Sultanı Selahaddin Eyyûbî'nin sevk ve idare ettiği İslam ordusu Haçlılardan Taberiye'yi aldıktan sonra akabinde onları Hittin'de büyük bozguna uğrattı. Bunu Haçlıların elinde bulunan Akka, Hayfa, Yafa, Tibnin, Sayda, Cubeyl, Beyrut, Askalan ve Kudüs bölgelerinin fethi takip etti (Gregory,1987: II/442-443). Bu başarısından dolayı bütün Türk-İslam hükümdarları elçilik heyetleri ile Selahaddin Eyyûbî'yi tebrik ettiler. Tebrik edenler arasında Hısn-ı Keyfâ Artuklu hükümdarının veziri Kutluğ Aba'da vardı. Kutluğ Aba'nın amacı, Selahaddin Eyyûbî'nin bu seferlerine kuvvet gönderen hükümdarı Kutbeddin II. Sökmen için sağlam bir ahitname almaktır. Vezir Kutluğ Aba ayrıca aradaki münasebetleri daha da kuvvetlendirmek için Selahaddin Eyyûbî'nin kardeşi Melik Adil'in kızını II. Sökmen'e nişanlamak istiyordu (Şeşen, 1971: III/346). Bu isteğin Melik Adil tarafından da olumlu bir şekilde karşılanması üzerine Eyyûbî Sultanı Selahaddin Eyyûbî kardeşi Melik Adil'in kızını topladığı vekiller aracılığı ile Hısn-ı Keyfâ Artuklu hükümdarına nikahladı.

Selahaddin Eyyûbî ile akrabalık kuran Artuklu hükümdarı II. Sökmen'e sağlam bir ahitname verildiği gibi kendisinin Selahaddin Eyyûbî'nin himayesi altında olduğu açıklandı (Ataoğlu,195:X/78). Böylece Mardin Artukluları ve Harput Artuklularına nazaran Eyyûbî Sultanlığı daha yakın ilişkiye giren Hısn-ı Keyfâ Artukluları el-Cezire ve Diyarbakır bölgesinde yerlerini daha da sağlamlaştırmışlardı. Buna karşılık olarak Hısn-ı Keyfâ Artuklu hükümdarı II. Sökmen Eyyûbî Sultanı Selahaddin Eyyûbî'nin Haçlılara karşı açmış olduğu cihatlara ya askerlerini yollamış ya da kuvvetlerinin başında bizzat kendisi de onlarla birlikte sefere iştirak etmiştir. Bu duruma uygun olarak 1189 yılının Ekim ayında Haçlı kuvvetleriyle Akka önlerinde yapılan savaş Hısn-ı Keyfâ Artuklu hükümdarı II. Sökmen de kuvvetleriyle beraber katılmış fakat Müslüman halk ne yazık ki yenilgiye uğramıştır. Daha sonraki meydana gelebilecek hadiselerin gidişatından Hısn-ı Keyfâ Artuklularının Eyyûbîler'den çekinmeleri konusunda kuşkularında haklı çıkarmış, onların sağlam bir ahitname isteyişlerinde ne kadar isabetli karar verdikleri ortaya çıkmıştı. Çünkü Harran ve Urfa şehri hâkimi Muzaffereddin Gökbörü, kardeşi Erbil Hâkimi Zeynüddin Yusuf ölünce taşkınlık çıkarmış, Selahaddin Eyyûbî de Urfa ve Harran

şehrini yeğeni Takıyyüddin Ömer'e vermişti (İbnü'l-Esir,1987: XII/62). Ancak Selahaddin Eyyûbî yeğeni Takıyyüddin Ömer'den Artuklularla olan anlaşmalara riayet etmesini şartını koştu. Diğer taraftan Selahaddin Eyyûbî'nin akrabalarından bazıları da Diyarbakır'ın kendilerine verilmesini istediler. Eyyûbî Sultanı Selahaddin Eyyûbî, Amid ve Mardin Artuklularına vermiş olduğu ahitnameler sebebiyle onlara “*Buradaki hükümdarlardan herhangi biri üzerine yürüyüp topraklarını ellerinden almak doğru olmaz. Onlar bizimle anlaşma yapmış, dostluğumuza sadakat gösteren ve bize yardım kimselerdir...*” diyerek isteklerini geri çevirdi (Şeşen,1971: III/356).

Aynı zamanda cihat için asker toplamaya, Diyarbakır bölgesini yöneten Selahaddin Eyyûbî'nin yeğeni Takıyyüddin Ömer, uyarılmasına rağmen yine de Artuklular'a ait Hani ve bazı bölgeleri zapt etti (İbnü'l-Esir, 1987: XII/62-63). Fakat Selahaddin Eyyûbî yeğeninin bu yaptıklarını tasvip etmedi. Takıyyüddin Ömer'in bu hareketi başta Artuklular olmak üzere diğer bölge hakimlerini de ürkütmüş, Akka önlerinde Haçlılarla çarpışan Eyyûbî Sultanı Selahaddin Eyyûbî'ye Diyarbakır askerinin gitmesini geciktirmişti. Bu durum maalesef Haçlıların Akka'yı tekrar ele geçirmelerine neden oldu (Ataoglu,1995:X/78-79). Selahaddin Eyyûbî'nin 4 Mart 1193 yılında yaşamını yitirmesi üzerine en büyük oğlu olan Melik Efdal kendisine veliaht olarak Dımaşk bölgesine sahip olmuş, ülkesinin geriye kalan kısmı ise varisleri arasında paylaşılmıştır. Fırat'ın doğusunda kalan yerler, yani Artuklu toprakları üzerindeki hakimiyet hakkı Selahaddin Eyyûbî'nin kardeşi Melik Adil'in hissesine düşmüştü.

2.3.2.Melik Adil Dönemi Artuklu-Eyyûbî Münasebetler:

Eyyûbî Sultanı Selahaddin Eyyûbî'nin ölümü hakimiyeti altındaki topraklarda mahalli hükümdarları hemen harekete geçirmiştir. Musul Atabeyi olan İzzeddin Mesut'un Eyyûbîlere karşı başlattığı teşvik faaliyeti sırasında Hısn-ı Keyfâ Artukluları bu dönemde sessiz kalmayı tercih etmişlerdir. Fakat Mardin Artuklu hükümdarı Hüsameddin Yavlak Arslan adına ülkeyi yönetmekte olan Alpkuş, Eyyûbîler'den bazı yerleri aldı (Turan, 1973:175). Bu durumu öğrenen Melik Adil Eyyûbî şehzadelerini hemen harekete geçirdi. Bu sırada Musul Atabeyi İzzeddin Mesut'un rahatsızlanması, Sincar hâkimi İmadeddin'in de geri dönmesi sebebiyle yalnız kalan Mardin hâkimi, Melik Adil'den şefaatt diledi. Melik Adil de Mardin hakimini affetti (Şeşen,1971: III/363).

Melik Adil'in bu şekilde davranmasının sebebi Eyyûbî kuvvetlerinin harekete geçmesine rağmen bir türlü Fırat'ın ötesine ulaşamamış olmasıdır. Melik Adil bu durumdan dolayı Mardin Artukluları'nın af isteğini kabul etmişti. Bu arada Hüsameddin Yavlak Arslan

veziri Alpkuş'un baskısından kurtulmak amacı ile olmalı ki, Eyyûbî Meliki Melik Adil'den yardım istedi (Ataoğlu,1995:X/79). Melik Adil bu olay üzerine oğlu Melik Kâmil ile birlikte Mardin şehrini kuşattı. Melik Adil'in bu hareketi hem yardım isteyen Mardin Artuklu hükümdarı Hüsameddîn Yavlak Arslan'ı hem de Hısn-ı Keyfâ Artuklu hükümdarı II. Sökmen ile birlikte bölgedeki el-Cezire hakimlerini oldukça rahatsız etti. Fakat korktuklarından dolayı seslerini bile çıkaramadılar. Ancak tam bu esnada Mısır'da Selahaddin Eyyûbî'nin oğlu Melik Aziz'in ölümü ile Melik Efdal'in Mısır hâkimi olması Melik Adil ile Melik Efdal arasında anlaşmazlığa sebep oldu.

Melik Adil “oğlu *Melik Kâmil*'i Mardin önlerine bırakarak *Dımaşk'a doğru hareket etti*. Bu arada *Melik Efdal el-Cezire ve Diyarbakır bölgesindeki Artuklular ve diğer bölge hakimlerine haber salarak Melik Adil'e karşı kendisine itaat etmelerini istedi*. Onlar da aralarında “*Adil Mardin'e sahip olursa bizleri ülkemizden mahrum eder*” diye anlaşıp, Melik Efdal'in teklifini kabul ettiler (İbnü'l-Esir, 1987: XX/148). Bu sırada Mardin bölgesinde mahsur kalan Artuklular, oldukça zor duruma düşmüşlerdi. Çünkü erzakları tükenmiş ve pek çok kişi hastalanmıştı. Bu sebeple onlar Melik Kâmil ile insani olarak erzak yardımında bulunması için anlaşılar. Bu oyalanma Mardin Artuklularının baya işine yaradı.

Çünkü Musul'da babasının yerine Atabey olan Nureddin Arslanşah'ın komutasında harekete geçen müttefik grubu Mardin şehri önlerinde Melik Kâmil'i mağlubiyete uğrattılar. Melik Kâmil Harran bölgesine çekilmek durumunda kaldı (585/1198) (İbnü'l-Esir, 1987: XII/149). Fakat sonrasında Eyyûbî Meliklerinin kendi aralarında anlaşmaları Nureddin Arslanşah idaresi altındaki müttefiklere pek fırsat tanımadı. Bu arada Melik Adil, Eyyûbî tahtını ele geçirmiş gerekli kuvvetleri el-Cezire bölgesine sevk etmişti. Bunun üzerine müttefikler dağılmışlardır. Melik Efdal ile Melik Zahir amcalarına karşı el-Cezire ve Diyarbakır'daki bölge hakimleri ile birbirlerini destekleme kararı aldılarsa da Eyyûbî Melikleri yine aralarında anlaşınca ne Artuklular ne de diğer bölge hakimleri bir netice elde edemediler. Artuklular, Eyyûbîlerin hakimiyetini uzun müddet tanımaya devam ettiler. Bu arada Eyyûbî Sultanı Melik Adil idari taksimatta özellikle Selahaddin Eyyûbî'nin çocuklarına el-Cezire bölgesindeki yerleri ikta etmesiyle Eyyûbî Meliklerinin büyük bir çoğunluğu Diyarbakır ve el-Cezire bölgesinde toplanmışlardı. Selahaddin Eyyûbî'nin çocuklarının kendilerine ikta edilen yerde hüküm sürmeye başlamaları Artukluların adı geçen bölgelerde hakimiyet sahalarının daralmasına sebep oldu. Fakat gerek Artuklular gerekse Atabeyler ve diğer bölge hakimleri fırsat buldukça Eyyûbîlere karşı birleştiler. 1201 yılında Mardin Artuklularının da aralarında bulunduğu bölge hakimleri Nureddin Arslanşah idaresinde yine tekrardan birleştiler. Hedefleri

Harran bölgesindeki Melik Faiz idi. Ancak havanın sıcak oluşu orduda hastalığın ortaya çıkması Atabey Nureddin Arslanşah'ı Melik Faiz ile anlaşmaya sevk etti. Nureddin Arslanşah ve Melik Faiz birbirlerine güvence vererek aralarında anlaştılar (İbnü'l-Esir,1987: XII/165-166).

Bu arada Hısn-ı Keyfâ Artuklu hükümdarı II. Sökmen ölmüş yerine kardeşi olan Nasireddin Mahmut geçmişti (1201). Eyyübî Sultanı Melik Adil 1202 yılında oğlu Melik Eşref komutasındaki ordunun Mardin bölgesini kuşatmak üzere gönderdi. Eyyübîlere, Musul ve Sincar hakimleri de katıldı. Mardin Artuklularına ait olan el-Bariyye'den kendilerine yardım için askerler müttetikler tarafından mağlubiyete uğratıldılar. Mardin bölgesinin kuşatılması sebebiyle civarda bulunan Türkmenler ayaklanmışlar ve her tarafı yağmalamışlardı. Daha sonra araya Halep hâkimi Melik Zahir'in girmesiyle iki tarafın arasında barış yapıldı. Ağır olan barış şartlarına göre; Mardin hâkimi yüz elli bin dinar ödeyecek, ayrıca hutbe Eyyübîlerin adına okunacaktı. Paralar da yine Eyyübîlerin adına bastırılacaktı (İbnü'l- Esir,1987: XII/189).

Kaynakların ifade ettiğine göre bu kuşatmada Hısn-ı Keyfâ Artukluları ile ilgili kayıt bulunmamaktadır. Herhangi bir kayıt olmadığı için de Hısn-ı Keyfâ Artukluları'nın bu sırada olaya karışmadıkları tahmininde bulunabiliriz. Musul Hâkimi Nureddin Arslanşah'ın 1204 yılında atak hareketi ile akrabası Sincar Hâkimi Kutbeddin'e ait yerleri ele geçirmesi, bölge hakimlerinden başka Muzaffereddin Gökbörü ve Artuklu hükümdarlarının Nureddin Arslanşah'a karşı birlik olmalarına neden oldu. Müttetikler, Eyyübîlerden Melik Eşref'in başkanlığı altında birleşerek Musul Atabeyi Nureddin Arslanşah'ı Buşra yakınlarındaki el-Bikâa'da bozguna uğrattılar (Gregory,1987: II/484-485). Melik Adil oğlu Melik Eşref'e gönderdiği haberde de Hısn-ı Keyfâ Artuklu hükümdarının sözlerine itimat ederek o şekilde hareket etmesini istemişti (Ataoğlu,1995:X/81). Eyyübîler her zaman olduğu gibi Artuklulardan Hısn-ı Keyfâ Artuklularını kendilerine daha yakın görüyorlardı.

Hısn-ı Keyfâ Artuklu hükümdarı Nasireddin Mahmut yapmış olduğu bu hizmetten dolayı Eyyübîlerden kendisine yardım konusunda söz almıştı. Nasireddin Mahmut bu sebeple Melik Eşref'e daha önce kendilerine ait olan Harput bölgesini topraklarına katmak için vermiş olduğu sözü hatırlatarak Melik Eşref'den yardım istedi. Bu durum üzerine Melik Eşref Nasireddin Mahmut ile birlikte 1205 yılında Harput üzerine yürüyerek Harput'un dış mahallelerini ele geçirdiler. Harput Artuklularının bu sırada hükümdarı vazifesinde olan Nizameddin İbrahim, Anadolu Selçuklu sultanı I. Gıyaseddin Keyhüsrev'den yardım istedi. Türkiye Selçuklu sultanı I. Gıyaseddin Keyhüsrev, Harput Artuklularına yardım etmek üzere Sümeysat'taki kendisinin müttetiki olan Eyyübî, Melik Efdal Ali'yi altı bin kişilik bir ordu ile Harput bölgesine gönderdi. Bu durum karşısında Hısn-ı Keyfâ Artuklu hükümdarı Nasireddin

Mahmut ve Melik Eşref Harput önlerinden ayrılıp “Buhayratu Semnin” adı verilen bugünkü Gölcük civarında bir iki kaleyi ele geçirdiler. Harput Artuklu hükümdarı Nizameddin İbrahim Anadolu Selçuklu takviye birlikleri ile bu kaleleri almaya çalıştı ise de bir netice alamadı. Daha sonra Harput Artuklu hükümdarı Nizameddin İbrahim ile Anadolu Selçuklu takviye birlikleri ülkesine döndü (Gregory,1987: II/486-487). Dikkat eder isek Artuklu sülalesinden iki ayrı kolun karşı karşıya gelmelerinde Eyyûbîlerden Melik Eşref, Hısn-ı Keyfâ Artuklu hükümdarı Nasireddin Mahmut’un yanında yer almış, Sümeysat hâkimi olan Melik Efdal Ali ise Harput Artuklularının yanında bulunmuştu.

1206 yılında Ahlat şehrinde çıkan karışıklık nedeniyle Ahlat halkı Mardin Artuklu hükümdarı Artuk Arslan’a haber göndererek şehri kendisine teslim edeceklerini bildirdiler. Çünkü Mardin Artuklu hükümdarı Artuk Arslan Ahlatşâh’ının akrabası idi. Mardin Artuklu hükümdarı Artuk Arslan Ahlat şehrini rahat bir şekilde gidip ele geçireceğini sanıyordu. Fakat Artuk Arslan’a ilk önce karşı çıkan Ahlatşâh memlûklerinden biri olan Balaban olmuş, Balaban’ın tehdidi karşısında da Mardin Artuklu hükümdarı Artuk Arslan’da Mardin’e geri dönmek zorunda kalmıştı (Ataoğlu,1995:X/82). Ancak mesele bununla da kalmayıp, Mardin Artuklu hükümdarı Artuk Arslan’ın Ahlat şehrine gideceğinden daha yeni haberi olan Eyyûbî Meliki Eşref “*Eğer Ahlat’a gidersen, bende senin ülkene yürürüm*” diye Mardin Artuklu hükümdarı Artuk Arslan’a haber göndermişti. Melik Eşref, Artuk Arslan’ın Ahlat’a doğru yola çıktığını duyunca, Mardin bölgesi üzerine yürüyüp şehrin mahsulünü ele geçirmiş, sonra da Düneysir’de oturmaya başlamıştı. Bu sebep ile Mardin Artuklu hükümdarı Artuk Arslan oldukça güç bir duruma düştü. Halbuki Ahlat şehri gibi önemli bir merkezi almayı uman Artuklu hükümdarı Artuk Arslan Eyyûbî Meliki Eşref’in ağır baskısına maruz kaldı (İbnü’l-Esir,1987: XII/253-254).

Yaşanılan bu hadiseden kısa bir süre sonra Gürcüler, Kars bölgesini ele geçirmişler Ahlat ve çevresini de tehdit etmişlerdi (İbnü’l-Esir,1987: XII/255). Gürcü birliklerinin saldırısı ile zaman kaybetmeden harekete geçen Eyyûbî Sultanı Melik Adil, Eyyûbî Meliklerine ve Hısn-ı Keyfâ Artuklu hükümdarı Nasireddin Mahmut’a haber yollayıp, kuvvetleri ile kendisine katılmalarını istedi. Hısn-ı Keyfâ Artuklu hükümdarı Nasireddin Mahmut kendisine vekaleten veziri olan Ziyaeddin komutasında askerlerini Eyyûbî sultanına gönderdi. Gürcüler o sırada gitmiş olduklarından o seferin yönünü değiştirip, Haçlı kuvvetlerinin üzerine yürüyerek Humus ile sahil arasında kalan Ağnaz’ı ele geçirdi. Melik Adil komutasında bulunanlar sonra ülkelerine döndüler. Gürcülerin 1208-1209 yıllarında Ahlat şehri üzerine tekrar yürüyüp Erciş’i ele geçirmeleri üzerine Eyyûbî Sultanı Adil bütün Eyyubi Meliklerine ve bölgedeki diğer tabi

hükümdarlara haber göndererek Harran şehrinde toplanmalarını istedi. Eyyûbî Melikleri ile birlikte Hısn-ı Keyfâ Artuklu hükümdarı Nasireddin Mahmut ile beraber Silvan ve Dara bölgelerinde bulunan Artuklu hükümdarı da Harran bölgesinde toplandılar (İbnü'l-Esir, 1987: XII/255-256). Fakat bu sefere tabi hükümdarlardan Sincar Atabeyi Kutbeddin katılmadı. Bu esnada Gürcüler çekip gittiklerinden Melik Adil seferin yönünü değiştirerek Sincar Atabeyi Kutbeddin'in elinde bulunan Habur ve Nusaybin bölgelerini ele geçirdi. Zor duruma düşen Sincar Atabeyi Kutbeddin neredeyse Sincar bölgesini de teslim edecekti. Ancak daha sonra Melik Adil'in müttefikleri olan Musul hâkimi Nureddin Arslanşah ve Erbil hâkimi Muzaffereddün Gökbörü'nün Eyyûbî Sultanına cephe almalarından sonra, aralarına Anadolu Selçuklu Sultanı I. Gıyaseddin Keyhüsrev de katıldı.

Müttefikler Abbasi Halifesinden Melik Adil Sincar kuşatmasını kaldırması konusunda ricacı olmasını da istediler (Ataoglu,1995:X/83). Bütün bu olaylar karşısında Eyyûbî Sultanı Melik Adil kuşatmayı kaldırmak durumunda kaldı (İbnü'l-Esir,1987: XII/284-287). Bu olaylar sırasında Hısn-ı Keyfâ Artuklu hükümdarı Nasireddin Mahmut, Eyyûbî Sultanı Melik Adil'i yalnız bırakmayarak onu destekledi. Hısn-ı Keyfâ Artuklu hükümdarı Nasireddin Mahmut'un bu sadakatinden hoşnut olan Eyyûbî Sultanı Melik Adil, Sincar bölgesini kuşatıp aldığı takdirde Sincar'ı Hısn-ı Keyfâ Artuklu hükümdarı Nasireddin Mahmut'a iktâ edeceğini dile getirmişti.

Bu arada müttefikler, Gürcülere de haber yollayarak, tekrar Ahlat şehri ve çevresine saldırmalarını istediler. Aralarında da okunan hutbeyi Eyyûbî Sultanı Melik Adil'in adına değil de Anadolu Selçuklu Sultanı I. Gıyaseddin Keyhüsrev adına okunmasını kararlaştırdılar. Gürcülerin duydukları habere ilgisiz olmaları üzerine Müttefikler bu defa kendileri Melik Evhad'ın elinde bulunan Ahlat şehrine saldırıda bulundular fakat mağlubiyete uğratıldılar. Bunlardan Mardin Artukluları, Erbil ve Musul hakimleri Eyyûbî Sultanı Melik Adil'e itaatlerini arz etmek zorunda kaldılar (Halil, 1968:125).

Yukarıda bahsettiğimiz olayda görüleceği üzere Hısn-ı Keyfâ Artuklu hükümdarı Nasireddin Mahmut Eyyûbî Sultanı Melik Adil'i desteklemişti. Mardin Artuklu hükümdarı Artuk Arslan ise müttefikler ile birlikte hareket etmişti. Artukluların bu şekilde birbirlerine karşı cephe almaları onları gerçekten siyasi olarak daha da güçsüz bir durumun içine düşmelerine neden olmuştu. Bölgede Artuklu- Eyyûbî münasebetleri açısından 1218 yılına kadar bir sessizlik dönemi devam etti. Bu arada idari yönden bölgede siyasi birtakım değişiklikler meydana gelmiş Musul'da Nureddin Arslanşah vefat etmiş (1211), onun yerine İzzeddin Mesut geçmişti. Fakat İzzeddin Mesut'un 1218 yılındaki ölümü ile de Musul'da küçük yaşta olan II. Nureddin Arslanşah atabeylik görevine getirilmişti. Devletin idare yönetimi ise Bedreddin

Lü'lü'ye verilmişti. Diyarbakır ve el- Cezire bölgesinde Melik Eşref'in nüfuzu artmış, Ahlat bölgesindeki kardeşi Melik Evhad'ın da yerine hâkim olmuştu. Halep bölgesinde ise Melik Zahir yaşamını yitirmiş küçük yaşta olan oğlu Aziz Gıyaseddin lakaplı Muhammed Melik Zahir'in yerine geçmişti. Anadolu Selçuklu Sultanlığının başında ise o dönem II. İzzeddin Keykavus bulunuyordu (Ataoğlu, 1995:X/84).

Halep bölgesinde küçük yaşta bir çocuğun hükümdar olması ve bu esnada Eyyûbî Sultanı Melik Adil'in Dimyat'ta Haçlılar ile meşgul olması Anadolu Selçuklu Sultanı II. İzzeddin Keykavus'u Halep bölgesi üzerine sefer yapmaya sevk etti. Bu arada bölgede Eyyûbî meliklerinin gün geçtikte çoğalması ve sahip oldukları iktalar, Artukluların hâkim oldukları ülkelerinin küçülmesine sebep oluyordu. Bu durumdan dolayı Artuklular Türkiye Selçuklularına yakınlaşmaya başladılar. Hatta bu nedenden ötürü Anadolu Selçuklu Sultanının bu hareketine ses etmediler (İbni Vasil, 1957: III/195). Ayrıca Eyyûbîler adına okunan hutbeyi Anadolu Selçukluları adına döndürdüler. Hatta sadece bununla da kalmayıp sikkeleri de Anadolu Selçukluları adına bastırdılar. Fakat Anadolu Selçuklu Sultanı II. İzzeddin Keykavus'un Eyyûbî Meliklerinin ihaneti sebebiyle mağlup olup geri çekilmesi daha sonra tekrar onlar üzerine sefere çıkacak iken ani bir şekilde ölümü Artukluları tekrar Eyyûbîlere itaat etmeye mecbur bıraktı. Bu sebeple ilk önce Hısn-ı Keyfâ Artuklu Hükümdarı Nasireddin Mahmut, Melik Eşref'in huzuruna giderek ona bağlılığını bildirdi. Melik Eşref de yaşanan her şeye rağmen kendi menfaatini düşünerek Nasireddin Mahmut'un itaatini kabul ettiği gibi bir de üstüne Hani ve Cebelcur bölgelerini Hısn-ı Keyfâ Artuklu Hükümdarı Nasireddin Mahmut'a verdi (İbnü'l-Esir, 1987: III/342).

Melik Eşref Hısn-ı Keyfâ Artuklu Hükümdarı Nasireddin Mahmut'un itaat etmesi ve kendisine karşı cephe almış muhalif emirlerin dağılmasından sonra bulunduğu bölge olan Harran'dan hareket ederek Düneysir bölgesine gidip karargahını kurdu. Sonra da zaman kaybetmeden Mardin bölgesini kuşattı. Mardin kuşatmasına Hısn-ı Keyfâ Artuklu Hükümdarı Nasireddin Mahmut da katılmıştı. Mardin Artuklu hükümdarı Artuk Arslan amcazadesi Hısn-ı Keyfâ Artuklu Hükümdarı Nasireddin Mahmut'u sokarak Eyyûbî Meliki ile anlaşabildi. Yaptıkları anlaşmaya göre, Mardin Artuklu hükümdarı Artuk Arslan; Melik Eşref'in kendisine önceden ikta olarak verdiği Resül Ayn'ı geri verecek, ayrıca otuz bin dinar para ödeyecekti. Yine bu anlaşmaya göre, Hısn-ı Keyfâ Artuklu Hükümdarı Nasireddin Mahmut da Şabah'tan bölgesindeki el-Müvezzet'i alacaktı (1218/1219) /İbnü'l-Esir,1987: III/343). Hısn-ı Keyfâ Artuklu Hükümdarı Nasireddin Mahmut bu şekilde menfaatlerini düşünüp kazancını artırırken Mardin Artuklu hükümdarı Artuk Arslan yapmış olduğu anlaşma gereği maddi yönden ağır bir

yükün altına girmişti. Eyyûbî Meliki Eşref'in yanında itibarı yükselen Hısn-ı Keyfâ Artuklu Hükümdarı Nasireddin Mahmut müttefikleri ile birlikte Erbil hâkimi Muzaferreddin Gökbörü üzerine yürüyeceği sırada onu barış yapmaya ikna etmişti. Kaynaklardan edindiğimiz bilgiler doğrultusunda olaylar devam ederken Eyyûbî Sultanı Melik Adil 1218 yılının ağustos ayında yaşamını yitirmişti. Eyyûbî Sultanı Melik Adil'in ölümünden önce ülkesini oğulları arasında paylaştırmıştı. Buna göre; Melik Adil'den sonra yerine gelen oğlu Melik Kâmil, Eyyûbî Sultanı olarak Mısır bölgesine hâkim olmuş, Melik Eşref ise yine el-Cezire ve Diyarbakır bölgesinin hâkimi olarak kalmıştı (İbnü'l-Esir,1987: III/343; Ataoğlu,1995:X/85).

2.3.3. Melik Kâmil Dönemi Artuklu-Eyyûbî Münasebetler:

Bu dönemde Mardin Artukluları, Hısn-ı Keyfâ Artukluları'nın Eyyûbîlerle olan yakın ilişkilerinin sonuçlarını kavrayınca onlar da siyasetlerini değiştirecek veya daha esnek davranarak durumlarını koruma kararı vermişlerdir. Bunun başlangıcında 1220 yılında Melik Eşref Haçlılara karşı sefer için Mardin Artuklularından yardım istemiş bu iş için Melik Muazzam'ı göndermişti. Mardin Artuklu hâkimi Artuk Arslan kaleden inerek Melik Muazzam'ı karşılamış ve çeşitli hediyelerle birlikte ikramlarda bulunmuştu (Halil,1968:129). Bu sırada 1222 yılında Hısn-ı Keyfâ Artuklu Hükümdarı Nasireddin Mahmut ölmüş yerine Rükneddin Mevdud geçmişti.

1124 yılı başlarında Melik Eşref'in kardeş Ahlat hâkimi Şihabeddin Gazi, kardeşine karşı isyan etti. Şihabeddin Muzaferreddin Gökbörü ve Dımaşk hâkimi el- Muazzam İsa ile ittifak yapıp savaş hazırlıklarına başladı. Melik Eşref kardeşinin isyanını bastırmak için Eyyûbî Sultanı Melik Kamil'in göndermiş olduğu yardımcı kuvvetleri de alarak Şihabeddin Muzaferreddin Gökbörü'nün üzerine yürüdü. Bu sırada Hısn-ı Keyfâ ve Mardin Artukluları hükümdarları bağlılıklarını bildirerek arz-ı uludiyette bulunup ona birtakım hediyeler verdiler. Diğer taraftan Hısn-ı Keyfâ Artuklu Hükümdarı Rükneddin Mevdud kuvvetlerini Melik Eşref'e göndermişti (İbnü'l-Esir,1987: III/421-422; İbni Vasıl, 1957: IV/139-140).

Hısn-ı Keyfâ Artuklu Hükümdarı Rükneddin Mevdud'un Eyyûbî Meliki Eşref'e sadakatle bağlı olmasına rağmen Eyyûbî Meliki kendi çıkarlarına uygun olan politikasını sürdürmeye devam etmişti. Eyyûbî Meliki Eşref Hısn-ı Keyfâ Artuklularına ait olan Hani, Cebelcur, Zulkarneyn'i ve Kulp'u daha önce kendisine isyan edip de sonra affettiği Şihabeddin Gazi'ye verdi (Ataoğlu,1995:X/86). Eyyûbî Meliki Eşref'in bu davranışı Artukluları yeni hamiler aramaya zorladı (Turan,1970:345-346). Tam bu sıralarda Moğolların önünden geçen Celâleddin Harzemşah bölgeye gelmişti. Hısn-ı Keyfâ Artuklu Hükümdarı Rükneddin Mevdud,

Celâleddin Harzemşah ile irtibat kurarak müttefik oldu. Bu ittifakta Mardin Artukluları da Rükneddin Mevdud'un yanında yer almışlardı. Onlara Muzafereddin Gökbörü ve Eyyûbî Meliki Dımaşk hâkimi el-Muazzam'da katıldılar. Vaziyetin kendi aleyhine geliştiğini gören Eyyûbî Meliki Eşref de Türkiye Selçuklu Sultanı I. Alâeddin Keykubat ile ittifak kurup onu Hısn-ı Keyfâ Artuklularının elinde bulunan Amid bölgesine saldırmaya teşvik etti (Nesevi,1934:122). Fakat Celâleddin Harzemşah bir süre sonra Kirman'a gidince bu ittifak dağıldı. Sultan I. Alâeddin Keykubat bu durumda tek başına kalan Hısn-ı Keyfâ Artuklu Hükümdarı Rükneddin Mevdud'un topraklarına saldırarak, başta Hısn-ı Mansur olmak üzere birçok kaleyi ele geçirdi. Kötü bir durum içine düşen Hısn-ı Keyfâ Artuklu Hükümdarı Rükneddin Mevdud, Melik Eşref'e itaatini arz etti. Bu olay üzerine Eyyûbî Meliki Anadolu Selçuklu Sultanına Hısn-ı Keyfâ Artuklularından aldığı toprakları geri vermesini istedi. Buna çok sinirlenen Türkiye Selçuklu Sultanı I. Alâeddin Keykubat; "*Ben Melik Eşref'in Naibi miyim*" diyerek Eyyûbî Melikinin isteğini reddetti. Daha sonra da Kahta ve Çemişkezek'i ülkesi topraklarına kattı (İbnü'l-Esir,1987: XII/459; İbni Vasil,1957: IV/203).

Hısn-ı Keyfâ Artuklu Hükümdarı Rükneddin Mevdud Eyyûbî Meliki Eşref'in Türkiye Selçuklu Sultanı I. Alâeddin Keykubat'ın karşısında aciz halini görünce Türkiye Selçuklu Sultanını metbu olarak tanıdı. Diğer bir taraftan ülkesine bir zarar gelmesini istemeyen Rükneddin Mevdud, Eyyûbî Melikine haber yollayarak Eyyûbîlere bağlı olduğunu arz etmeye çalıştı. Ancak Eyyûbîlerden Musul hâkimi Mücahiddin'in elçisi Türkiye Selçuklu Sultanı I. Alâeddin Keykubat'ın huzurunda iken Artuklu elçisinin sultanla ittifak akdettiklerini Melik Eşref'e haber vermişti (Ataoglu,1995:X/87).

Buna rağmen Eyyûbî Meliki Eşref 1227 yılında Hısn-ı Keyfâ Artuklu Hükümdarı Rükneddin Mevdud ve Dımaşk'taki yeğeni Melik Muazzam'ın oğlu Nasır ile anlaşarak onlardan herhangi bir saldırıya karşı güvence aldı. Bu anlaşma gereğince Mardin Artuklularına gönderilmiş olan Melik Hafız Eşref ve İzzeddin Aybeki, Türkiye Selçuklularına yardım edeceklerdi. Bu olaydan bir süre sonra Eyyûbîler arasındaki anlaşmazlık sebebiyle Melik Eşref'in Mısır'a Eyyûbî Sultanı ile Melik Kamil'e gitmesinden istifade eden Mardin Hükümdarı, Sultan I. Alâeddin Keykubat'a şöyle bir haber gönderdi. "*Ülkeler boş iken senin Antalya üzerine gitmenin sebebi nedir? İşte önünde Franklar ve el-Cezire*". Mardin hükümdarı Artuk Arslan, bu gönderdiği haber ile Türkiye Selçuklu Sultanı I. Alâeddin Keykubat'a Diyarbakır bölgesinde Eyyûbî topraklarına saldırıya geçmesini öneriyordu. Sultan I. Alâeddin Keykubat da Kahta Valisi görevinde olan Seyfuddevle'yi Mardin Hükümdarı Artuk Arslan'a gönderdi. Bu emirin Fırat Nehri'ni geçip bazı kaleleri ele geçirmesi üzerine Hısn-ı Keyfâ

Artuklu Hükümdarı Rükneddin Mevdud, Eyyûbî Meliki Hafız'dan yardım istedi (Ataoglu,1995:X/87-88). Daha sonra da Rükneddin Mevdud, Türkiye Selçuklu Sultanı I. Alâeddin Keykubat'dan korktuğu için Eyyûbî Meliki Hafız'a teşekkür edip yardıma gelmemesini istedi (Ataoglu,1995:X/88). Bu sırada 1229 yılı sonlarına doğru Melik Kâmil'in el-Cezire'de görünüp Harran ve Urfa'ya gelmesi üzerine Artuklu hükümdarları ve diğer bölge hakimleri Eyyûbî sultanına bağlı olduklarını göstermek için hutbelerini Melik Kâmil adına okuttular. Sikkelerini de yine aynı şekilde Melik Kâmil adına bastırdılar (İbnü'l-Esir, 1987: XII/476-477).

Bütün bu olaylar gösteriyor ki, Artuklular siyasi hayatlarını devam ettirebilmek adına askeri bir varlık göstermekten ziyade politik olarak çaba harcıyorlardı. Çünkü az sonra 10 Ağustos 1230 yılında Yassı Çemen'de Celaleddin Harzemşah'a karşı Türkiye Selçuklu Sultanı I. Alâeddin Keykubat'ın galip gelmesi üzerine Artuklular, I. Alâeddin Keykubat'ı tebrik edip önemli olan zaferini kutlamışlardı. Bu arada Yassı Çemen Savaşı'nda mağlup edilmesine rağmen Moğollar'ın Müslüman toplum için büyük tehlike oluşturduğunu dile getirip kendisine müttefik aramaya çalışan Celaleddin Harzemşah, Artuklulardan yardım talebinde bulundu. Aynı yardımı Şihabeddin Gazi'den de istedi. Eyyûbî Meliki de kardeşi Melik Eşref'in iznini almadan bir şey yapamayacağını, Mardin ve Hısn-ı Keyfâ Artuklularının da sözlerinin geçemeyeceğini, onların esas amaçlarının başka olduğunu Celaleddin Harzemşah'a bildirdi (Nesevi,1934:152-153). Şihabeddin Gazi bu ifadesi ile Eyyûbîlere karşı oluşturulabilecek Artuklu-Harzemşah ittifakını kendince önlemeye çalışmıştı. Hısn-ı Keyfâ Artuklu Hükümdarı Rükneddin Mevdud'un Harzemşah hükümdarı ile olan ilişkileri Eyyûbîlerin bir hayli canını sıkıyordu (Nesevi,1934:213). Ayrıca onun kadınlara karşı olan düşkünlüğü sebebiyle ahlaksızlığı hususunda şikayetler artmıştı (İbni Vasıl,1957: V/12). Bunun yanı sıra Hısn-ı Keyfâ toprakları Eyyûbîler ile Anadolu Selçukluları arasında rekabet merkezi haline gelmişti. Bu sebeple Eyyûbî Sultanı Melik Kâmil, Melik Eşref ile beraber Amid üzerine yürüdü. Hısn-ı Keyfâ Artuklu Hükümdarı Rükneddin Mevdud, elçiler ve aracılarla Eyyûbî Sultanı Melik Kâmil'i bu düşüncesinden vazgeçirmeye çalıştı fakat pek de başarılı olamadı. Sonunda Amid şehri kuşatıldı. Vaziyetin kaçacak tarafı olmadığını gören Hısn-ı Keyfâ Artuklu Hükümdarı Rükneddin Mevdud aman dileyerek teslim oldu. Amid şehrini de 1232 yılında Eyyûbîlere teslim etti (İbni Vasıl,1957: V/13). Ancak Hısn-ı Keyfâ, Eyyûbîlere teslim olmamakta direnince Rükneddin Mevdud Eyyûbî Sultanı Melik Kâmil tarafından sıkıştırıldı. Hısn-ı Keyfâ'nın düşmediği haberini alan Cüdeyde, Necm, Heysem ve Banasa kaleleri de teslim olmadılar. Fakat daha sonra adına kaynaklarda göremediğimiz Rükneddin Mevdud'un oğlu kaleden inip Melik

Eşref'in yanına gelince kaledelikler de teslim oldu (Ataoğlu,1995:X/88-89). Böylece yüz otuz yıldan beri devam eden Hısn-ı Keyfâ Artuklu Beyliği son buldu. Son Hısn-ı Keyfâ Artuklu hükümdarı Eyyûbî Sultanı Melik Kâmil ile Mısır bölgesine gitmişti. Mısır'da kendisine iktalar verilmesine rağmen ahlaksızlığına devam edince, Eyyûbî Sultanı Melik Kâmil tarafından hapsedildi. Eyyûbî Sultanı Melik Kamil'in vefat etmesinden sonra hapisten çıkan Rûkneddin Mevdud, Hama'ya giderek bir süre Melik Muzaffer Takiyüddin Mahmut'un yanında kalmıştır. Daha sonra da Moğollar tarafından öldürüldü (İbni Vasil,1957: V/17-18). Hısn-ı Keyfâ Artuklu Beyliği'nin ortadan kalkmasından sonra Mardin ve Harput Artuklularının Eyyûbîlerle olan münasebetleri devam etti. Türkiye Selçuklu Sultanı I. Alâeddin Keykubat'ın Ahlat bölgesini alması Eyyûbî Sultanı Melik Kamil'i harekete geçirmişti. Eyyûbî Sultanı Melik Kâmil, Mardin ve Harput Artuklularının da kuvvetlerini yanına alarak Anadolu Selçukluları üzerine yürüdü. Eyyûbî ordusu Akça, Derkend ve Göksu'da mağlubiyete uğratıldılar. Sonra da geri çekildiler. Eyyûbî ordusunun geri çekilmesinden sonra Anadolu Selçuklu Sultanı II. İzzeddin Keykavus Harput bölgesini kuşatma altına alarak teslim aldı (Turan,1970:379-381). Böylece Harput Artukluları da tarih sahnesinden silinmiş oldu.

Türkiye Selçuklu Sultanı I. Alâeddin Keykubat'ın göstermiş olduğu bu başarısı Mardin Artukluları'nın bir süre için Eyyûbîlerin hakimiyeti altından ayırıp, Anadolu Selçuklularını metbu olarak tanımlarına sebep oldu. Eyyûbî Sultanı Melik Kamil'in Mısır'a dönmesinden sonra, Türkiye Selçuklu Sultanı I. Alâeddin Keykubat, Eyyûbî Meliklerinin aralarındaki anlaşmazlığı fırsata çevirerek Mardin Artuklu Hükümdarı Artuk Arslan'ın yardımıyla el-Cezire bölgesinde bulunan Siverek, Urfa ve Harran bölgelerini hakimiyeti altına aldı. Türkiye Selçuklu Sultanı I. Alâeddin Keykubat'ın kısa süre sonra ülkesine geri dönmesi üzerine oğlu Melik Salih ile birlikte zaman kaybetmeden hemen harekete geçen Eyyûbî Sultanı Melik Kâmil öncelikli olarak Urfa şehrini sonra Harran'ı alarak Mardin Artuklu topraklarına girip ülkeyi baştan aşağı yağmalama hareketinde bulundu. Eyyûbîler, Artuklulara ait sayısız ganimetle beraber ülkelerine döndüler (İbni Vasil,1957: V/105-110).

Kaynakların ifade ettiğine göre; bu sırada Eyyûbî Melikleri arasındaki huzursuzluk hala devam ediyordu. Başta Melik Eşref olmak üzere diğer Eyyûbî Melikleri Sultan Melik Kamil'in oğlu Melik Salih'e göstermiş olduğu ilgiden oldukça rahatsız olmuşlardı. Bu arada önce Anadolu Selçuklu Sultanı Alaeddin Keykubat ölmüş hemen akabinde de Eyyûbî Sultanı Melik Kâmil vefat etmişti. Sultan Alaeddin Keykubat'ın yerini II. Gıyaseddin Keyhüsrev geçmişti. Gıyaseddin Keyhüsrev de Selçukluların doğu siyasetini sürdürerek el- Cezire bölgesine Mardin Artukluları ve Harezmi kuvvetleri ile birlikte yaptığı savaş sonucunda Suriye ve el- Cezire'deki

bölge hakimleri II. Gıyaseddin Keyhüsrev'in hakimiyetini tanımışlardı (Turan,1970:418-419; Turan, 1998:181-182). 1239 yılından itibaren ortaya çıkan Moğol tehlikesi ve Eyyûbî Melikleri arasındaki anlaşmazlık, Mardin Artuklularının Eyyûbîler ile olan ilişkilerini önemsiz bir duruma getirdi. Kaynaklardan edindiğimiz bilgiler doğrultusunda kuvvetli surları neticesinde korunmasını bilen Mardin Artukluları civarda bulunan Eyyûbî hükümetleri birer birer düşerken varlıklarını uzun süre korumayı başarmışlardır.

DİLMAÇ OĞULLARI BEYLİĞİ'NİN EYYÛBİLERLE MÛNASEBETLERİ

(1085-1192)

2.4. *Dilmaç Oğulları Beyliği'nin Kuruluşu:*

Anadolu'nun en eski Güneydoğu Anadolu'nun da Artuklu Beyliği'nden sonraki en uzun ömürlü olan Dilmaçoğulları bir Türkmen beyliğidir. Dilmaçoğulları Beyliği Orta çağ kaynaklarında Dilmaç ismi dışında Dimlaç, Togan Arslan ve El- Ahdab oğulları olarak da anılmaktadır. On ikinci yüzyıl boyunca Bitlis ve Erzen bölgelerini kendilerine merkez edinen ve bir beylik kuran Dilmaçoğulları Beyliği asrın sonlarına doğru ise sadece Erzen bölgesinden ibaret bir hakimiyet sahasına sahiptiler (Çevik,2002: XII/117). Dilmaçoğulları beyliğinin ne yazık ki ilk dönemine ilişkin bilgilerimiz kaynakların yetersizliği sebebiyle oldukça kısıtlıdır. Dilmaçoğulları beyliğinin kim tarafından nasıl, ne zaman, nerede kurulduğu konusu bile daha hâlâ tam olarak kesin değildir. Dilmaçoğulları beyliğinin kurulduğu dönem maalesef ki karanlıktır. Ancak bazı kaynakların ifade ettiğine göre Dilmaçoğulları beyliğinin kurucusu olarak kabul edilen Dilmaçoğlu Mehmet'in Sultan Alp Arslan'ın komutanlarından biri olduğu ve onun zamanında Anadolu'ya seferler düzenleyen Afşin, Sunduk, Ahmet Şah ve Türkmen et-Türkî gibi önemli beylerle beraber bulunduğu ve Malazgirt Savaşına da katıldığı savaşın sonunda da Güney Anadolu'da akın yapmaya devam ettiği belirtilmektedir (Yınanç,1944:66-67). Elimizdeki bilgiler doğrultusunda yukarıda da belirttiğimiz gibi Dilmaçoğlu beyliğinin Sultan Alp Arslan'ın kumandanlarından biri olan Dilmaçoğlu Mehmet Bey tarafından 1085 yılında kurulduğunu söyleyebiliriz. Dilmaçoğlu Mehmet Bey, Diyarbakır ve buranın yörelerinde hüküm süren Selçuklu vasalı olan Mervanoğulları Emirliğinin Büyük Selçuklu Devleti'nin sınırlarına dahil edilmesi için çarpışma harekâtına katılmıştır. Kaynaklardan edindiğimiz bilgilere göre Selçuklu ordusu başkomutanı olan Fahruddevle, Bitlis ve çevresini hakimiyeti altına aldıktan sonra Bitlis'i Dilmaçoğlu Mehmet Bey'e ikta etti. Böylelikle Dilmaçoğulları Beyliği ilk olarak Büyük Selçuklu Devleti'ne tâbi olarak kurulmuş oldu (Bedirhan,2022:133; Sevim,1994:301).

Dilmaçoğulları Beyliği Büyük Selçuklu Devleti'nden sonra önce Ahlatşâhlar Beyliğine daha sonra da Artuklu Beyliğine bağlı olarak bu beyliklerle beraber Haçlı ve Gürcü kuvvetlerine karşı mücadelede bulunmuşlardır. Lakin Dilmaçoğulları Beyliği yukarıda saydığımız beyliklerden çok önceleri kurulmuştur.

Dilmaçoğulları Beyliğinin kurucusu Mehmet Bey, Malazgirt Savaşı'ndan sonra faaliyetlerini en çok Halep ve Antakya bölgesine yoğunlaştırmıştır. Kaynaklardan edindiğiniz bilgiler ışığında Dilmaçoğlu Mehmet Bey bir ara da Mirdasîlerin hizmeti altına girmiştir (Bedirhan,2022:133). Tutuş'un yörede gözükmesi ile de bir süre Selçuklu melikine tâbi olarak birtakım faaliyetlerde bulunan Dilmaçoğlu Mehmet Bey, Melik Şâh'ın kendisini davet etmesi üzerine de bu davet neticesinde 1084-1085 yılları arasında Diyarbakır bölgesinin fetih hareketine katılmıştır (Turan, 1998:111-112; Bosworth,1980:270). Dilmaçoğulları Beyliği'nin başına Mehmet Bey'den sonra sırasıyla Togan Arslan, Hüsâmeddin Kurtî, Şemseddin Yakut Arslan ve Fahreddin Devletşâh geçmiştir. Dilmaçoğulları Beyliği'nin Eyyûbîler ile münasebetleri ise Fahreddin Devletşâh döneminde gerçekleşmiştir.

2.4.1. *Fahreddin Devletşâh Dönemi Eyyûbîlerle Münasebetler (1146-1192):*

Şemseddin Yakut Arslan'ın hayatını kaybetmesi üzerine vezir olan Diyaeddin, Dilmaçoğlu Fahreddin Devletşâh'ı almak için Musul'a gitti ve Fahreddin Devletşâh'ı Erzen bölgesine getirdi. Fahreddin Devletşâh Erzen'de Dilmaçoğulları Beyliği tahtına çıktı. Kısa bir süre içerisinde Fahreddin Devletşâh ülkeye hâkim oldu ve otoritesini sağladı. Fahreddin Devletşâh sonrasında ağabeyi olan Şemseddin Yakut Arslan döneminde Zengî'ye tâbi olmaları sebebiyle zayıfladığı anlaşılan Dilmaçoğlu- Mardin Artuklu Emirliği ilişkisini yeniden eski haline getirmek için çaba sarf etmiş, bu amaçla da 1148 yılında Emir Bahaüddin Sevic ve vezir Diyaeddin'i Meyyafârikin bölgesine yollayarak Timurtaş'ın kızı olan Nura Hâtun'a talip olmuştur (Bedirhan,2022:134; Çevik, 2002: XII/141).

Çok önceleri hizmetlerinde bulunan Dilmaçoğulları Beyliği'nden gelen bu teklifi Timurtaş geri çevirmemiştir. Timurtaş elli bin dinar karşılığında kızı Nura Hâtun'u Dilmaçoğlu beyi olan Fahreddin Devletşâh ile nikahlamıştır. Akabinde 1149 yılında Meyyafârikin'de gerçekleştirilen düğün merasiminden sonra da kızı gelin Nura Hâtun Erzen bölgesine götürülmüştür. Timurtaş'a damat olan Fahreddin Devletşâh böylece Dilmaçoğlu Beyliği'ni garanti altına almış oldu ve iki taraf arasındaki dostluk daha da güçlendi (Bedirhan,2022:134). Kaynaklardan edindiğimiz bilgilere göre Timurtaş bu sıralarda sadece Diyarbakır bölgesinin değil el- Cezire bölgesinin de en güçlü emirlerinden bir tanesiydi (Turan,1998:114). Ancak Fahreddin Devletşâh'ın beklentileri 1151 yılı Ekim ayının son günlerinden önce Nura Hâtun'un akabinde de Nura Hâtun'dan olan oğlunun vefat etmeleri ile büyük bir hüsrân yaşamıştır.

Fahreddin Devletşâh bir müddet sonra 1154 yılında Saltuklu Emiri olan İzzeddin Saltuk'un kızına talip olur. Fahreddin Devletşâh'ın bu evliliğinin hemen öncesinde Timurtaş

hayatını kaybetmiştir. Buradan anladığımız üzere Fahreddin Devletşâh kendisine başka bir destek arar gibidir. Öte yandan İbnü'l- Ezrak, “*aynı kızı Şeddadîler’den Ani hâkimi Fahreddin Şeddâd’ın da istediğini, ancak Saltuklu beyinin kızını Erzen ve Bitlis hâkimi olan Fahreddin Devletşâh’a verdiğini*” belirtir ki, bu durum Dilmaçoğulları Beyliği’nin öteden beri gelen güçleri tarafından daima aranan bir müttefik olmasıyla ilgili olmalıdır (Çevik,2002: XII/141). Gürcüler’in 1161 yılında Şeddadîler’in hakimiyeti altındaki Ani bölgesini ele geçirmeleri üzerine Ahlatşâhlı ve Saltuklu beyleri tarafından düzenlenen seferde Dilmaçoğlu Fahreddin Devletşâh’ın yer alması da bu durumu doğrulamaktadır (İbnü'l- Esir, 1987: XI/228).

II. Sökmen ile Saltuklu Emiri İzzeddin Saltuk’un öncülüğünde hazırlanan ve Fahreddin Devletşâh’ın da içerisinde bulunduğu birleşik Türk birlikleri 1161 yılında zaman kaybetmeden hemen harekete geçerek Ani bölgesini kuşatma altına almışlardır. Ancak Ani bölgesinin yardımına gelen Gürcü Kralı olan III. Giogri’nin karşısında daha fazla dayanamayıp maalesef ki ağır bir yenilgiye uğramışlardır (İbnü'l-Esir, 1987: XI/228-229). Sonrasında Saltuklu Emiri İzzeddin Saltuk ve Dilmaçoğlu Fahreddin Devletşâh beraberindeki oldukça az bir kuvvetle memleketlerine geri dönmüşlerdir (Merçil, 2013:236-237).

Fahreddin Devletşâh yine 1161 yılında Ahlatşâh I. Sökmen ile birlikte Gürcü seferine katılmıştır. 1162 yılında da İnaloğulları Beyliği ile yakınlaşmış ve kız kardeşini Vezir olan Cemalü’ddevle Ebu’l- Kasım ile evlendirmiştir. Dilmaçoğlu Fahreddin Devletşâh 1163 yılında diğer Türkmen hükümdarlarıyla Selçuklu Sultanı olan Arslanşâh’ın hizmetinde Kafkasya bölgesine düzenlenen büyük savaşa katılım sağlamış ve Gürcü birliklerine karşı galibiyetle sonuçlanan zaferlerde oldukça büyük katkı sağlamıştır (İbnü'l-Esir, 1987: XI/234; Bedirhan,2022:134-135). Dilmaçoğlu Fahreddin Devletşâh çok büyük ganimetlerle ülkesine dönmüş ve Bitlis’te halk tarafından büyük bir coşkuyla karşılanmıştı.

1168 yılına gelindiğinde ise kaynaklardan edindiğimiz bilgiler doğrultusunda Mardin Artuklu Emiri olan Necmeddin Alpı ile Fahreddin Devletşâh arasında nedenini bilmediğimiz bir savaş meydana gelmiş, Artuklu emirinin Meyyafârikin bölgesine gelip savaş hazırlıklarına başlaması üzerine de Artuklu emirine karşı koyamayacağını anlayan Fahreddin Devletşâh, bilhassa kendisi Mardin Artuklu Emiri Necmeddin Alpı’nın huzuruna yani Meyyafârikin bölgesine giderek ona bağlılığını bildirmek sureti ile savaşı önlemiştir (Çevik,2002:XII/143;Merçil,2013:238-239). Bu dönemden itibaren de Dilmaçoğulları Beyliği’nin yeniden Mardin Artuklu Emirliği’ne tabi bir beylik haline gelmiştir. Kaynakların ifade ettiğine göre Fahreddin Devletşâh el- Cezire bölgesini hakimiyeti altına almaya çalışan Eyyûbî hükümdarı Selahaddin Eyyûbî’ye karşı bölge emirleri tarafından oluşturulan 1183

yılındaki ittifak grubuna Ahlat hükümdarı olan II. Sökmen'in yanında yer aldığını ve katılım gösterdiği belirtilmektedir (İbnü'l-Esir, 1987: XI/235).

1174 yılında ise el- Cezire bölgesinin en güçlü emiri olan Halep ve Musul atabeyi Nureddin Mahmud Zengî'nin vefat etmesinin ardından da Mısır bölgesinin fethine memur olarak gönderdiği önde gelen komutanlarından biri olan Selahaddin Eyyûbî ilk iş olarak önce bağımsızlığını ilan etmiş akabinde de efendisi Nureddin Mahmud Zengî'nin mirasına sahip çıkmak amacıyla hemen harekete geçmişti (Çevik,2002: XII/144). Bu amaçla Selahaddin Eyyûbî 1183 yılında Sincar bölgesini ele geçirdikten sonra Musul bölgesinin de onun tarafından alınacağı kaygısına kapılan Musul'un hâkimi İzzeddin Mesud el- Cezire bölgesindeki diğer emirlere haber yollayarak Eyyûbî hükümdarı Selahaddin Eyyûbî'ye karşı bir ittifak oluşturmaları teklifinde bulundu. Selahaddin Eyyûbî'nin ilerleyişinin ileriki dönemlerde kendi lehlerine çok büyük bir tehdit olacağını gören başta Ahlatşâh Emiri Zaireddin II. Sökmen olmak üzere yeğeni olan Mardin Artuklu Emiri Kutbeddin II. İlgazi ile Bitlis ve Erzen hakimi Fahruddevle Devletşâh ve Halep çevresinde oturan Yarukiyye Türkmenleri İzzeddin Mesud'un yapmış olduğu teklifi kabul ederek oluşturdıkları birliklerle Harran bölgesinde bulunan Selahaddin Eyyûbî'ye karşı Mardin'in hemen güneyinde yer alan Harzem bölgesinde toplandılar (Turan,1993:111).

Fakat, Selahaddin Eyyûbî'nin harekete geçmesi ile ona karşı bir çarpışma hareketine girmeyi göze alamayan yukarıda adı geçen emirler memleketlerine geri döndüler (Şeşen,1983:48-49). Dilmaçoğlu Fahreddin Devletşâh'ın söz konusu ittifakta yer almasına rağmen kısa bir süre sonra Eyyûbî hakimiyetini tanıyarak Eyyûbî hükümdarı Selahaddin Eyyûbî'nin hizmetine girdiği kaynaklarda belirtilmektedir (İbnü'l-Esir, 1987: XI/236-237; Çevik,2002: XII/144). Fahreddin Devletşâh'ın, Selahaddin Eyyûbî'nin hizmeti altına girdiği dönem II. Sökmen'in 1185 yılındaki vefat etmesinden sonra gerçekleşmiştir. Çünkü aynı dönem içerisinde Ahlat bölgesi üzerine yürüyen Selahaddin Eyyûbî Ahlat'ı hakimiyeti altına almayı başaramamışsa da Mardin Artuklu Emirliği'nin ikinci payitahtı konumundaki Meyyafârikın bölgesini teslim almak sureti ile Diyarbakır bölgesinin tamamına kendi hakimiyetini kabul ettirmişti (Şeşen,1983:51).

Dolayısıyla, kaynakların belirttiğine göre Dilmaçoğlu Fahreddin Devletşâh'ın da bu süreç içerisinde Selahaddin Eyyûbî'nin hakimiyetini tanıyarak onun hizmeti altına girenler arasında bulunduğunu söyleyebiliriz. Selahaddin Eyyûbî'nin güçlü bir konumda olduğunu şuradan anlamaktayız; Fahreddin Devletşâh'ın onun hakimiyeti altına girdiği ve ona hizmette bulunduğu durumu Selahaddin Eyyûbî'nin kudretini bize ispatlar niteliktedir.

1191 yılına gelindiğinde ise el- Cezire hâkimi olan Takıyyüddin Ömer, Ahlatşâh üzerine yürümüş ve Ahlat bölgesini bir müddet kuşatma altına almıştı. Dilmaçoğlu hükümdarı Fahreddin Devletşâh, Eyyûbî şehzadesi Takıyyüddin Ömer'in yanında yer almış ve ülkesinin geçitlerini kullandırmıştı (İbnü'l-Esir,1987: XI/234; Turan, 1993:115-116; Erdem,2002:VI/696). Kaynakların ifade ettiğine göre bu durum Dilmaçoğulları Beyliği ile Ahlatşâhlar Beyliği'nin arasının açılmasına neden olmuştu. Kısa süren bir kuşatma hareketinden sonra şehir Ahlatşâhlar Beyliği'nin hakimiyeti altına girdi. Böylece Dilmaçoğulları Beyliği sona ermiş oldu (Bedirhan,2022:135).

İNAL (YİNAL) OĞULLARI BEYLİĞİ'NİN EYYÛBÎLERLE MÛNASEBETLERİ

(1098-1183)

2.5. İnal (Yinal) Oğulları Beyliği'nin Kuruluşu:

1098-1193 yılları arasında Diyarbakır bölgesinde (Amid) bir yüzyıla yakın hüküm sürmüş bir Türk beyliğidir (Sevim,2000: XXIV/257). Selçuklu Sultanı Melik Şâh'ın vefat etmesinden sonra Diyarbakır ve çevresinin hakimiyeti Suriye Selçuklu Meliki olan Tutuş'un hakimiyeti altına girmiştir. Suriye Selçuklu Meliki Tutuş, Emir Tuğtegin'i evlatlarından oğlu Dukak'a atabey ve aynı zamanda bu görevinin yanında üstüne bir de bu bölgenin genel valiliğine tayin etmiştir (Merçil,2013:41; Bedirhan,2022:135). Akabinde Tuğtegin, Suriye Selçuklu Meliki Tutuş ile beraber Berkyaruk'a karşı savaşmış, Rey bölgesindeki 1095 yılında gerçekleşmiş olan savaşta Suriye Selçuklu Meliki Tutuş hayatını kaybetmiş, Tuğtegin de esir edilmiştir (Merçil,2013:241). Tuğtegin'in esir düşmesiyle yokluğunu fırsat bilen muhtelif Türk emirleri Diyarbakır bölgesini kendi aralarında paylaşmışlardır. Kaynaklardan edindiğimiz bilgilere göre bu esnada Sadr isimli bir Türk emiri de Amid bölgesini hakimiyeti altına almış sonrasında da Musul emiri Kürboğa'nın Amid'i ele geçirme girişimini başarılı bir şekilde önlemiş oldu. Türk emir Sadr çok zaman geçmeden vefat etmiş Sadr'in yerine bu beyliğin kurucusu olarak kabul edilen Türkmen emirlerinden biri olan Emir İnal geçmişti (Şeşen,1971: III/249-369). Emir İnal da maalesef fazla yaşamamış hayatını kaybetmiş ve Emir İnal'ın yerine oğlu olan İbrahim geçmiştir (Merçil,2013:241). Emir İbrahim, Suriye Selçuklu Meliki Tutuş'un vefat etmesinden sonra ikiye ayrılmış olan Suriye Selçuklu Devleti'nden Dımaşk bölgesi kolunun hâkimi olan Dukak'a tâbi oldu (Bedirhan,2022:136).

1098 yılında Haçlı kuvvetlerinin hakimiyeti altında bulunan Antakya şehrini Haçlılardan geri almak için harekete geçen Musul emiri Kürboğa yönetimindeki Selçuklu ordusunda İnal oğulları Beyliği de yer aldı (Merçil,2013:241). Bir süre sonra Musul emiri Kürboğa yanında yer alan Zengî b. Aksungur ile birlikte Amid bölgesini kuşatma altına alarak burayı ele geçirmek için uğraştı. Kaynakların belirttiğine göre Emir İbrahim yaşanan bu olay üzerine Artuklu Beyliği'nin kurucusu olan Sökmen'den yardım istedi (Bedirhan,2022:136; Merçil,2013:241). Artuklu Sökmen yeğeni olan Yakutî ile birlikte Emir İbrahim'in yardımına koştu. İki taraf arasında gerçekleşen savaşta ilk önce Emir İbrahim ve Artuklu Sökmen'in lehine işliyordu ancak oldukça başarılı ve bir o kadar da tecrübeli olan Musul emiri Kürboğa'nın askerlerini büyük bir harbe teşvik etmesi kısa zaman içerisinde etkisini hissettirmiş böylelikle savaşın seyrini kendi lehine çevirmeyi başardı (Bedirhan,2022:136). Musul emiri Kürboğa'nın

kazanmış olduğu bu galibiyet ona hiçbir getiri sağlamamıştır. Musul emiri Kürboğa Amid bölgesini hakimiyeti altına alamayacağını anlayınca kuşatmayı kaldırdı. Akabinde Emir İbrahim, Sultan Muhammed Tapar'a bağlılığını bildirdi ve ona tâbi oldu.

Türkiye Selçuklu Sultanı olan I. Kılıç Arslan 1105 yılında Meyyafârikin bölgesine geldiği esnada İnaloğlu Emir İbrahim I. Kılıç Arslan'a tâbi oldu ve onunla birlikte Musul seferine katıldı (Merçil,2013:241; Turan,1993:120-125). Kaynaklardan edindiğimiz bilgiler doğrultusunda Türkiye Selçuklu Sultanı I. Kılıç Arslan bu sefer sırasında hayatını kaybetmesi üzerine İnaloğulları Beyliği'nin kısa bir süre içerisinde hiç kimseye ya da bir yere tâbi olmadan yaşamlarını sürdürdükleri anlaşılmaktadır. Ahlatşâh emiri Sökmen el- Kutbî'nin 1108-1109 yılları arasında Meyyafârikin bölgesini hakimiyeti altına almasıyla Diyarbakır bölgesinde bulunan emirlerinin yanında Emir İbrahim de ona tâbi oldu. İnaloğlu Emir İbrahim 1109 yılında vefat edince onun yerine oğlu Sa'düddeve Ebu Mansur İl-Aldı geçti.

İnaloğulları Beyliği'nin hâkimi Ebu Mansur İl-Aldı'dan sonra beyliğin son hâkimi olarak Şemsülmülk Cemalüddin Mahmud geçmiştir. İşte tam da bu dönemde yani İnaloğulları Beyliği'nin son hâkimi olan yukarıda da belirttiğimiz gibi Şemsülmülk Cemalüddin Mahmud döneminde Eyyûbîler ile münasebetler gerçekleşmiştir.

2.5.1. Şemsülmülk Cemalüddin Mahmud Dönemi Eyyûbîlerle Münasebetler (1142-1183):

Emir İl-Aldı'nın 1142 yılında vefat etmesiyle Vezir Nisanoğlu Müeyyededdîn, Emir İl-Aldı'nın oğlu olan Şemsülmülk Cemalüddin Mahmud'u İnaloğulları Beyliği hâkimi makamına getirdi (Merçil,2013:242). Şemsülmülk Cemalüddin Mahmud'un annesi Artuklu Beyliği'nden Necmeddin İlgazi'nin kızı olan Yumnâ Hâtûn idi. 1144 yılında İmadeddin Zengî Diyarbakır bölgesinin üzerine yürüdü. İnaloğulları Beyliği'ne ait olan Ergani, Hâlâr, Tulhum ve Çermik kalelerini ele geçirdi.

1146 yılında İmadeddin Zengî'nin yaşamını yitirmesi üzerine Ergani, Hâlâr, Tulhum ve Çermik kaleleri Artuklu Beyliği'nden Hısn-ı Keyfâ emiri olan Fahreddin Kara Arslan'ın hakimiyeti altına girdi. Kaynakların ifade ettiğine göre İnaloğlu hâkimi Şemsülmülk Cemalüddin Mahmud'un 1148 yılında Artuklulardan Mardin hükümdarı Timurtaş'ın kızıyla evlenmek istediğini bildirdi. Şemsülmülk Cemalüddin Mahmud'un bu evliliği istemesinin sebebi olarak şunu söyleyebiliriz ki; Mardin Artukluları ile olan ilişkilerini daha fazla geliştirmek ve sağlamlaştırmaya çalışmıştır (Merçil,2013:243; Erdem,2002: IV/50).

1148 yılının sonlarına doğru Şemsülmülk Cemalüddin Mahmud, Vezir Nisanoğlu Müeyyededdîn'in oğullarından biri olan İzzüddeve Ebû Nasr ile birlikte Meyyafârikin bölgesine gitmiş ve Timurtaş'ın kızı olan Safiye Hatun'un elli bin altın ağırlığı karşılığında İnaloğlu Şemsülmülk Cemalüddin Mahmud ile evlenmesini sağlamıştı. Timurtaş'ın kızı Safiye Hatun her ne kadar Amid bölgesine götürülmüş ise de ertesi yıl yani 1149 yılında hayatını kaybetti. Mardin Artukluları ile ilişkiler Safiye Hatun'un ölmesiyle bozulmaya başladı. İnaloğlu Şemsülmülk Cemalüddin Mahmud eşi Safiye Hatun'un ölümü üzerine başlık olarak kararlaştırılan elli bin altını vermemişti. Timurtaş her defasında elli bin altını istemiş ancak bir netice alamamıştır. Bu durum üzerine Timurtaş 1151 yılında Amid bölgesini kuşatma altına aldı. Amid ve çevresini talan ettikten sonra Mardin'e geri döndü (Şeşen,1971: III/255; Merçil,2013:243).

İnaloğulları Beyliği'nin veziri ve aynı zamanda devlete fiilen hâkim olan Vezir Nisanoğlu Müeyyededdîn ise bu sırada Timurtaş'ı bu talan etme ve kuşatma hareketinde bulunmasına kışkırtan veziri Zeyneddin'den intikam almak istemişti (Merçil,2013:243). Vezir Nisanoğlu Müeyyededdîn intikam almak amacıyla Mardin bölgesine iki fedai yollayarak Vezir Zeyneddin'i öldürttü. Timurtaş Zeyneddin'in öldürülmesi üzerine Amid bölgesini ikinci defa tekrardan kuşatma altına aldı. Ancak Ahlatşâh Beyliği'nden II. Sökmen'in vezirlik makamında olan Bahaeddin Evs de bu olaya karışmış ve bilhassa kendisi Amid bölgesine giderek iki taraf arasında barış yapılmasını sağlamıştı. Bu barışma sonucu Şemsülmülk Cemalüddin Mahmud, eşi ve oğulları, Vezir Nisanoğlu Müeyyededdîn ve oğulları ile Amid bölgesi ileri gelen devlet adamları Amid'den çıkarak Timurtaş'a itaatlerini bildirip onun isteklerini kabul ettiler. Böylece İnaloğulları Beyliği Mardin Artuklular'ına tâbi oldular (Merçil,2013:243).

Vezir Nisanoğlu Müeyyededdîn 1156 yılında Amid bölgesinde vefat etti. Onun yerine oğlu olan Cemâlüddevle Kemâleddîn Ebu'l- Kasım Ali İnaloğulları Beyliği'ne vezir olarak tayin edildi. Kardeşi İzzüddeve Ebû Nasr da Eğil Kalesi'ni hakimiyeti altına almıştı. 1163 yılına gelindiğinde ise Artuklu Beyliği'nden Hısn-ı Keyfâ emiri olan Fahreddin Kara Arslan ile Mardin emiri Necmeddin Alpı Vezir Cemâlüddevle Kemâleddîn Ebu'l- Kasım Ali'nin İnaloğlu Şemsülmülk Cemalüddin Mahmud'a ve Amid bölgesindeki halkına baskı yaptığını ileri sürerek bu durumu engellemek için zaman kaybetmeden hemen harekete geçtiler (Merçil,2013:243). Hısn-ı Keyfâ emiri Fahreddin Kara Arslan ve Mardin emiri Necmeddin Alpı'nın Şemseddîn Sevinç komutasında gönderdiği birlikler Amid bölgesini kuşatma altına aldılar. Kaynakların belirttiğine göre her iki tarafın da mancınıklar ve muhasara alet ve edavatlarını kullandığı bu Amid kuşatması yaklaşık olarak dört ay sürmüştü. Netice itibari ile Amid bölgesinin düşeceğini

anlayan Şemsülmülk Cemalüddin Mahmud ve Veziri Cemâlüddevle Kemâleddîn Ebu'l- Kasım Ali, Danişmendli Beyliği hakimlerinden biri olan Yağıbasan'dan yardım istediler. İstenilen bu yardımı kabul eden Yağıbasan, Hısn-ı Keyfâ emiri Fahreddin Kara Arslan damadı olmasına rağmen damadının ülkesine girdi. Harput ve Çemişkezek bölgelerine saldırarak yağmaladıktan sonra geri döndü (Merçil,2013:243). Hısn-ı Keyfâ emiri Fahreddin Kara Arslan bu haberi duyar duymaz Amid bölgesi kuşatmasını kaldırmak zorunda kaldı.

1164 yılında Hısn-ı Keyfâ emiri Fahreddin Kara Arslan Amid bölgesini ikinci defa kuşatma altına aldı ama ne yazık ki bu seferde başarılı olamadı. Sulh yaparak çekilme kararı aldı. 1164 yılının sonunda Hısn-ı Keyfâ emiri Fahreddin Kara Arslan'ın kızı ile Mardin emiri Necmeddin Alpi'nin oğlu Meyyafârikin bölgesinde yapılan görkemli bir düğün ile evlendiler. Nisanoğulları Beyliği'nden Vezir Cemâlüddevle ve Eğil hâkimi İzzüddevle Ebû Nasr da bu muhteşem düğünde hazır bulunmuşlardı (Çevik,2002:VI/491-499). Artuklular Beyliği iki kardeşe hilat vermişler iki kardeş de İnaloğulları Beyliği'nin Mardin Artukluları'na bağlı olduğunu yinelemişlerdi. Ayrıca Âmid kadısı olan Nâsiheddîn 1165 yılında Hısn-ı Keyfâ bölgesine giderek, Hısn-ı Keyfâ emiri Fahreddin Kara Arslan ile İnaloğulları Beyliği arasında da bir anlaşma sağlamayı başarmıştı.

Kaynakların verdiği bilgiler doğrultusunda Nisanoğlu Beyliği hâkimi Cemâlüddevle Ebu'l- Kasım Ali'nin 1179 yılında hayatını kaybetmesi ve onun yerine vezirlik makamına gelen Bahâüddevle Mesûd aynı zamanda İnaloğulları Beyliğini de hakimiyeti altında aldı. Hısn-ı Keyfâ Artukluları Beyliği'nin başına Fahreddin Kara Arslan'ın vefatından sonra oğlu olan Nureddin Muhammed Hısn-ı Keyfâ emiri olmuştur. Fahreddin Kara Arslan'ın oğlu Nureddin Muhammed Eyyûbî hükümdarı Selahaddin Eyyûbî'ye bağlanmış ve ona karşı bütün görevlerini eksiksiz bir şekilde yerine getirmişti (Merçil,2013:244). Fakat Nureddin Muhammed'in de istediği bir şey vardı. İsteddiği şey Amid bölgesinin tek sahibi olmaktı. Eyyûbî hükümdarı Selahaddin Eyyûbî de Amid bölgesini ele geçirip Nureddin Muhammed'e vermeye söz vermişti. Ayrıca İnaloğulları Beyliği ve Amid bölgesindeki halkını baskısı altına alan vezir sülalesi Nisanoğulları Beyliği'nin de sergilemiş oldukları davranışları şikâyet etmelerine neden olmuştu. Sonuçta Selahaddin Eyyûbî, Nureddin Muhammed'e vermiş olduğu sözünü tutmak için, beraberinde Nureddin Muhammed de ona katıldı. 13 Nisan 1183 yılında Amid bölgesi üzerine yürüdü ve bölgeyi zaman kaybetmeden kuşatma altına aldı (Merçil,2013:244; Erdem,2002: IV/51-52). Kaynakların belirttiğine göre Selahaddin Eyyûbî bu konuda Halife Nâsır Lidinillâh'tan da müsaade almıştı (Merçil,2013:244).

Her iki müttefikte Amid bölgesinin etrafına mancınıklar koyarak, Amid'in son derece sağlam olan surlarına şiddetli bir şekilde vurmaya başladılar. Ayrıca kaynaklardan edindiğimiz bilgiler nazarında karşı tarafa atılan oklarla mektuplar gönderilerek Amid halkından itaat etmeleri istenmekteydi (Çevik,2002:VI/495-499). Bu sırada boş kalmayıp çeşitli yerlerde lağımlar açılmış ve sağlam olan surlar birkaç yerden delinmişti. Nisanoğlu hâkimi Bahâüddeve Mesud Amid halkının intikam almasından ve şehir etrafındaki surların daha fazla darbelere dayanamayacağından endişe duyarak, Selahaddin Eyyûbî'nin veziri olan meşhur Kadı Fâzıl'a teslim olmak için bir elçi gönderdi (Merçil,2013:244). Selahaddin Eyyûbî'nin veziri Kadı Fâzıl aracılığıyla ailesi, kardeşi ve taraftarları için bir aman aldı. Nisanoğlu hâkimi Bahâüddeve Mesud'a üç gün mühlet verildi. Bu süre içerisinde tüm servetini toplayıp şehri terk edecekti. Fakat bu üç gün Nisanoğlu hâkimi Bahâüddeve Mesud'a yetmedi. Ama yine de yanına alabildiği kadar servet ile Amid bölgesini terk ederek Türkiye Selçuklu Sultanı II. Kılıç Arslan'ın yanına gitti (Şeşen,1971: III/300; Merçil,2013:244).

Eyyûbî hükümdarı Selahaddin Eyyûbî 29 Nisan 1183 yılında Amid bölgesine girdi. Amid'de Nisanoğlu hâkimi Bahâüddeve Mesud'un yanında götürdükleri haricinde çok büyük bir servet ve kütüphane kalmıştı. Kaynakların belirttiğine göre kalan bu kütüphanede bir milyon kırk bin kitap bulunmaktaydı. Tâbi bizce bu kitap sayısı abartılmış olabileceği hususunu düşündürmektedir. Selahaddin Eyyûbî kalan bu kütüphaneyi ünlü veziri Kadı Fâzıl'a hediye etmişti. Amid bölgesini de Selahaddin Eyyûbî, verdiği sözü yerine getirip Nureddin Muhammed'e verdi. Artık oldukça yaşlanan İnaloğlu Beyliği hâkimi olan Şemsülmülk Cemalüddin Mahmud'a da çok hürmet edip saygıda kusur etmeyerek ona bir maaş bağladı (Merçil,2013:244). Amid bölgesinin Artukoğulları Beyliği'nin hakimiyeti altına girmesiyle bölgedeki İnaloğulları Beyliği de tarihe karışmış oldu (Merçil,2013:244; Erdem,2002: IV/52).

SONUÇ

Eyyûbîler, bugünkü Ermenistan'ın başkenti olan Erivan'ın güneyinde bulunan Duvîn bölgesinde ortaya çıkmışlardır. Eyyûbî sülalesi ataları olan Şâdî zamanında Duvîn bölgesinden ayrılıp Selçuklu Devleti'nin Irak şahnesi Bihrûz el- Hadim'in hakimiyeti altına girmişlerdir. Irak Selçuklu Devleti'nin en önemli beylerinden biri olan Bihrûz el- Hadim toprağı olan Tikrit bölgesinin idaresine sıkı dostu olan Şâdî'yi görevlendirerek Eyyûbîleri Tikrit'e yerleştirmiştir. Şâdî'nin hayatını kaybetmesinden sonra Tikrit bölgesinin valiliğı görevine 1130 yılında Şâdî'nin oğullarından biri olan Necmeddin Eyyûb getirilmiştir. Eyyûbî Devleti ilk defa tarihe 1131 yılında çıkmıştır. O dönemin Abbasi Halifesi olan Müsterşid Billah, Selçuklu Sultanı Mahmud'un 1131 yılında ölmesinden sonra Sultan Sencer aleyhine Selçuklu Devleti'nin işlerine burnunu sokunca Zengî Atabeyi İmâdeddîn Zengî, Sultan Mesud ile beraber harekete geçerek Halife Müsterşid Billah'ı kuşatma altına aldılar. Fakat Halife Müsterşid Billah'ın yardım etmesi için çağırdığı Karâcâ Sâkî karşısında daha fazla direnemediler. Zengî Atabeyi İmâdeddîn Zengî de askerleriyle birlikte kaçarak Tikrit bölgesine sığındı. Tikrit bölgesinin valisi Necmeddin Eyyûb ve kardeşi Esedüddin Şîrkûh, İmâdeddîn Zengî ve askerlerine yardım ederek onları Dicle Nehri'nin kıyısına geçirdiler.

İmâdeddîn Zengî'yi yaklaşık olarak on beş gün boyunca tedavi ettiler onunla özel olarak ilgilenip yakınlık gösterdiler. Eyyûbî Devleti 1138 yılına kadar ki süre zarfı içerisinde Tikrit bölgesinde kaldılar. Ancak bu dönemde Esedüddin Şîrkûh Tikrit'te Bihrûz el- Hadim'in önemli memurlarından birisini öldürünce Eyyûbîler burayı terk etmek durumunda kaldı. Öncesinde sıkı bir dostluk kurdukları Zengî Atabeyi İmâdeddîn Zengî'nin hakimiyeti altında bulunan Musul bölgesine doğru yola çıktılar. İmâdeddîn Zengî tarafından oldukça hoş karşılanan Necmeddin Eyyûb ve Esedüddin Şîrkûh kardeşler burada başarılı bir şekilde yükseldiler. Esedüddin Şîrkûh ordu genel komutanlığına görevlendirildi. Necmeddin Eyyûb ise İmâdeddin Zengî'nin birçok konuda özellikle de siyasi ve yönetim konularında akıl danışanlarından biri haline geldi. Eyyûbî Devleti'nin tarihteki önemli rolleri 1164 ve 1169 yıllarında gerçekleştirdikleri Mısır seferleri ile olmuştur. Fâtımî halifesinin davet etmesi üzerine İmâdeddîn Zengî'nin oğlu Nureddin Mahmud Zengî kendi ordusunu Esedüddin Şîrkûh'un kumandanlığında Mısır bölgesine üç defa yollamıştır. Mısır seferlerinin üçüncüsünde genç yaşta olan Melik Âdil de amcası Esedüddin Şîrkûh ve ağabeyi olan Selahaddin Eyyûbî ile birlikte katılım göstermiştir. Üçüncü Mısır Seferi'nde oldukça rahat bir biçimde Mısır bölgesine ayak basan Esedüddin Şîrkûh Fâtımî halifesi tarafından vezirlik görevine tayin edilmiştir.

Eseddüddin Şîrkûh vefat edince onun yerine yeğeni olan Selahaddin Eyyûbî geçmiştir. Selahaddin Eyyûbî görevine başlar başlamaz ilk olarak Fâtîmî hilafetine son verdi.

Selahaddin Eyyûbî, Nureddin Mahmud Zengî vefat edene kadar ona bağlılığını sürdürdü. 1174 yılında vefat etmesinden sonra da Nureddin Mahmud Zengî'nin yerine geçen oğlu Melik Sâlih İsmail'e de bağlılığını bildirdi. Fakat Melik Sâlih İsmail'in yanındaki emirler onun Selahaddin Eyyûbî'ye yaklaşmasına müsaade etmedi. Bu olay üzerine Selahaddin Eyyûbî 1175 yılında bağımsızlığını ilan ederek Eyyûbî Devleti'ni kurmuş oldu. Eyyûbîler güçlü bir devlet olabilmek için Anadolu'nun çeşitli yerlerinde Sultan Alp Arslan'ın 1071 yılında gerçekleştirdiği Malazgirt Savaşı'ndan sonra Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgesinde kurulan beyliklerle birtakım münasebetlerde bulunmuşlardır. Bu beylikler Saltuklular, Mengücükler, Artuklular, Ahlatşâhlar, Dilmaç Oğulları ve İnal Oğullarıdır. Eyyûbîler bu ismi geçen beyliklerle kimi zaman başarılı ve kendi lehine avantajlı taraf olarak kimi zamanda başarısız ve hiçbir avantaj sağlamadan izlemiş olduğu siyaseti takip etmişlerdir.

Doğu ve Güneydoğu Anadolu Beylikleri ile ilişkilerinde çoğu kez Selçuklu Devleti ile de bazen karşı karşıya bazen de omuz omuza mücadelede bulunmuşlardır. Ancak Eyyûbî Devleti kendi çıkar ve menfaatlerini düşünmesi sebebiyle ince eleyip sık dokumuştur. Yani Eyyûbîler kendi aleyhlerine zarar vermemeye çalışarak avantajlı adımlar atmışlardır. Saltuklular, Mengücükler, Artuklular, Ahlatşâhlar, Dilmaç Oğulları ve İnal Oğulları beylikleri ile gerek siyasi gerek idari yeri geldiğinde kültürel, ticaret olarak da münasebetleri olmuştur. Artuklu Beyliği ticareti bir örneğidir. Eyyûbîler her zaman menfaatlerine uygun şekilde hareket etmişlerdir. Eyyûbîler ve Selçuklular bazı durumlarda çıkarlarına ters düşecek gibi görünen olaylarda Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgesindeki beyliklerden bazıları kimi zaman Selçuklular'ın yanında yer alırken kimi zaman da içlerinden bazıları Eyyûbîlerin yanında yer almışlardır. Bu durumda beyliklerin siyasi hayatlarını askeri güce değil politik menfaatlerine dayandırdıklarını düşündürmektedir. Bu nedenle Saltuklular, Mengücükler, Artuklular, Ahlatşâhlar, Dilmaç Oğulları ve İnal Oğulları beyliklerinin kendilerini bazı dönemlerde Eyyûbî Devleti karşısında aciz bir duruma düşmelerine sebep olmuştur.

Eyyûbîler, Saltuklu Beyliği ile olan münasebetini Mama Hâtun ve Alâeddin Melik Şâh döneminde gerçekleştirmiştir. Mengücük Beyliği ile olan münasebetini de beyliğin başına Melik II. Alâeddin Davud Şâh geçtiğinde gerçekleştirmiştir. Diğer bir beylik olan Artuklu Beyliği ile olan ilişkisini ise Eyyûbî hükümdarlarından Selahaddin Eyyûbî Melik Adil ve Melik Kâmil dönemlerinde meydana gelmiştir. Yine aynı şekilde Ahlatşâhlar Beyliği ile olan münasebetini de Nasıreddin Muhammed II. Sökmen ve Seyfeddin Bektimur son olarak da İzzeddin Balaban

beyliğin başında olduğu zaman diliminde vuku bulmuştur. Diğer bir beylik olan Dilmaç Oğulları Beyliği ile olan ilişkileri ise yalnızca Fahreddin Devletşâh döneminde gerçekleşmiştir. Son olarak da Eyyûbîler İnal Oğulları Beyliği ile olan münasebetini ise sadece Şemsülmülk Cemalüddin Mahmud beyliğin başına geçtiği dönem içerisinde yaşanmıştır.

Yukarıda saydığımız beylikler ile yaşanan münasebetler bazen yardım istendiğinde bazen bir evlilik gerçekleştirilerek bazen de toprak alıp vererek bazen de bir savaş hazırlığına girilirken yani kısaca farklı farklı yollarla yaşanmıştır. Eyyûbî Devleti Saltuklular, Mengüçükler, Artuklular, Ahlatşâhlar, Dilmaç Oğulları ve İnal Oğulları beylikleriyle gerçekleştirmiş olduğu ilişkilerde gerek siyasi gerek sosyal gerek ise de ticaret ve kültürel bağlamda da etkili olmuşlardır. Beylikler ile münasebetlerde ağırlıklı olarak siyasi amaç gütmüştür. Çıkar ve menfaatleri terazide ağır basmıştır. Böylece Eyyûbîler kendi lehine ters düşecek devletine kötü gelebilecek her türlü olay ve kişiden uzaklaşmıştır. Lakin Eyyûbîler kendi lehlerine avantaj sağlayan, onlara yardım eden, onların bir kuşatma ya da çarpışma hareketinde omuz omuza mücadeleye girecek ilişkiler, kişilerle münasebette bulunmuştur. Münasebetlerde bulunanlar Eyyûbî hükümdarlarından sadece Selahaddin Eyyûbî değil Takıyyüddin Ömer, Melik Kâmil, Melik Adil ve diğer Eyyûbî şehzadeleri de bulunmuştur.

KAYNAKÇA

- AKSARÂYÎ, Kerîmüddin Mahmud (2000), *Müsâmeret'l-ahbâr ve Müsâyeretü'l-ahyâr*, (Çvr. Mürsel Öztürk), Ankara: TTK Yayınları.
- AKTAŞ, Yasemin (2015) ,II. Gıyaseddin Keyhüsrev Döneminde Türkiye Selçuklu Devleti İle Eyyûbîler Arasındaki İlişkiler, *The Journal of International Social Research*, C.8/S.29, Ağustos.
- ALIN, Bahattin (1996), *Eyyubiler Devrinde Suriye*, Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ 1996.
- ALÎ, Arif (2006), *Danışmend Gazi Destanı*, (Haz: Necati Demir), Ankara: Hece Yayınları.
- ANAT, Hıy (2003), *Karahanlılar Tarihi*, İstanbul.
- ARTUK, İ. (1947), Artukoğlu Emir Balak Ve Mezarı, *Belleten Dergisi*, S.41, Ankara.
- ARTUK, İ. (1971), Diyarbakır Ve Mardin'in Bazı Önemli Yapıları, *Tarih Enstitüsü Dergisi*, S.2, İstanbul.
- ARTUK, İ. (1944), *Mardin Artukoğulları Tarihi*, İstanbul: Gençler Kitabevi.
- ATAOĞLU, Remzi (1995), Artuklu- Eyyûbî İlişkileri, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, C.X/S.I, Ankara.
- ATEŞ, Erhan (2019), Ahlatşah (Ermensah)-Gürcü Münasebetleri, *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C.X, Denizli.
- BAYBURTLU, Osman (1961), *Tevarihi Cedidi Mir'ât-ı Cihân*, (Yay. Hüseyin Nihal Atsız), İstanbul.
- BEDİRHAN, Y. Bedirhan- Berna Aksoy (2020), Ortaçağ Tarih Yazıcılığında Meskukatın Kullanımı Ve Önemi, *International Social Sciences Studies Journal*, C.6.
- BEDİRHAN, Yaşar (2023), *Selçuklu Çağında Türkiye'de İç Ve Dış Ticaret*, Konya: Eğitim Yayınevi.
- BEDİRHAN, Yaşar (2022), *Türkiye Selçuklu Devleti Tarihi*, Konya: Eğitim Yayınevi.

- BEDİRHAN OĞLU, Hüseyin E. (2020), Artukluların Anadolu'da Hâkimiyetlerini Tesis Etme Süreçleri, *Tarih Ve Gelecek Dergisi (Journal of History and Future)*, C.6, S.1.
- BEYGU, A. Şerif (1936), *Erzurum Tarihi Anıtları, Kitabeleri*, İstanbul: Bozkurt Basımevi.
- BEYYŪMÎ, Ali (2005), *Kuruluş Devrinde Eyyûbîler*, (Çev: Abdulhadi Timurtaş), İstanbul: Kent Yayınları.
- BOSWORT, C.E. (1980), *İslâm Devletleri Tarihi*, (Çev.: Erdoğan Merçil ve Mehmet İspirli), İstanbul.
- BROSSET, Marie Felicite (2003), *Gürcistan Tarihi* (Eski Çağlardan 1212 Yılına Kadar), trc. Hrand D. Andreasyon, haz. Erdoğan Merçil, Ankara.
- BUNDARÎ, *Zubdetün-nusra* (1943), (Yay. M.Th. Houstma, Leyden 1889), (Trc. K. Burslan), İstanbul: TTK Yayınları.
- BURGU, Yavuz Selim (2011), *Anadolu Selçukluları Alâeddin Keykubad ve Zamanı*, İstanbul: Selenge Yayınları.
- CAHEN, Cl. (1994), *Osmanlılar'dan Önce Anadolu'da Türkler*, (Çev.: Yıldız Moran), İstanbul: E. Yayınları.
- CHRONIQUE, La (1938), *Abregeed'al- Azîmî*, (Yay. Cl. Cahen, J.A. Juillet), September.
- ÇEVİK, Adnan (2002), XII. Yüzyılda Güneydoğu Anadolu Bölgesinde Bir Türkmen Beyliği Yınaloğulları, *Türkler Ansiklopedisi*, C.VI, Ankara.
- DEMİRKENT, Işın (1997), *Haçlı Seferleri*, İstanbul: Dünya Yayıncılık.
- EFLÂKÎ, Şemseddin Ahmed el-Eflâkî el-Ârifî (2006), *Ariflerin Menkıbeleri*, I., II, (Çev. T. Yazıcı), İstanbul.
- ERDEM, İlhan (2002), Doğu Anadolu Türk Devletleri, *DGBİT*, C.IV, Ankara.
- ESİN, Emel (1978), *İslamiyetten Önceki Türk Kültür Tarihi ve İslama Giriş (Türk Kültür el Kitabı)*, C.1/ayrı basım, İstanbul.
- FAZLULLAH, Reşideddin (1960), *Câmiu't-tevârih*, (Yay. A. Ateş), *Selçuklular Tarihi II*, Ankara.
- FAZLULLAH, Reşideddin (1999), *Câmiu't-tevârih, Selçuklular Tarihi II*, (Nşr. Ahmet Ateş), C.2, Ankara.

GAFFARİ, Kadı Ahmed (2023), *Tarih-i Cihan-Ara*, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları.

GREGORY, Ebu'l-Ferec (1999), *Ebu'l-Ferec Tarihi*, C: II, (Çev: Ömer Rıza Doğrul), Ankara: TTK Yayınları.

GREGORY, Timothy E. (1987), *Ebu'l Ferec Tarihi*, C.II, Ankara: TTK Yayınları.

GREGORY, Timothy E. (2016), *Bizans Tarihi*, (Çev. Esra Ermert), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

GÜLEÇ, Merve (2021), *Mama Hâtun, Şebnem Dergisi*, S.201, İstanbul.

GÜRBÜZ, Osman (2012), İktidara Uzanan Yolda Eyyûbî Ailesinin Serüveni, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S.48, Erzurum.

GÜRBÜZ, Osman (2002), *Saltuklular*, Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.

GÜRBÜZ, Osman (2012), *Selâhaddin Eyyûbî Hayatı ve Şahsiyeti*, İstanbul: Rağbet Yayınları.

HALİL, İ. (1968), *Emaretü Beni Artuk*, (Basılmamış Doktora Tezi), Aynü's Şems Üniversitesi, Kahire.

HOUTSMA, M.Th. (2021), Mengücekoğulları Hanedanı, *Erzincan SBE Dergisi*, Erzincan.

HÜSREV, Nâsır-ı (1950), *Sefername*, (Çev. Abdülvehap Tarzi), Ankara: Meb Yayınları.

İBNİ ALA, İbni Ala (1245), *Dânişmendnâme*, Ankara.

İBNİ BİBİ (1996), *el-Evamirü'l-Ala'ıye fi'l- Umuri'l-Ala'ıye (Selçuk Name) I, II*, (Çev. Mürsel Öztürk), T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları.

İBNİ HALLİKAN (1972), *Vefayatü'l Ayan ve Enbaü Ebna-iz Zaman*, (th: İhsan Abbas), C.VII, Beyrut.

İBNİ ŞEDDAD (1983), *Siretü Selâhaddin Devrinde Eyyubiler Devleti*, İstanbul.

İBNİ VÂSİL (1957), *Müferricü'l Kurûb fi Ahbar-i Beni Eyyub*, (Yay: C. Şeyyal), C.II, Kahire.

İBNİ VÂSİL (1957), *Müferricü'l Kurûb fi Ahbar-i Beni Eyyub*, (Yay: C. Şeyyal), C.II, III, IV, Kahire.

İBNÜ'L- ESİR (1987), *İslam Tarihi El- Kâmil Fi't- Târih Tercümesi*, XI, (Çev. Ahmet Ağırakça, Abdülkerim Özeydin), İstanbul: Bahar Yayınları.

İBNÜ'L-EZRAK (1992), *Meyyâfârikin ve Amid Tarihi (Artuklular Kısmı)*, (Çev. Ahmet Savran), Erzurum: Atatürk Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Yayınları.

İBNÜ'L ADİM (1976), *Bugyetü't- taleb fi Tarihi Haleb II*, Ankara.

İBNÜ'L EZRAK (1990), *Ahmed b. Yusuf b. Alî b. El- Erzak el- Farikî, Tarihü'l- Meyyâfârikin ve Âmid*, İstanbul: Nûbihar Yayınları.

İBNÜ'L ESİR (1965), *el- Kâmil fi't- Tarih*, (Yay: J. Tomberg), C.XI, Beyrut.

İBNÜ'L ESİR (1987), *El Kâmil fit Tarih*, C.XI, Ankara: Türkiyat Matbaacılık.

İBNÜ'L-ADİM (1954), *Zubdetu Haleb*, (Yay. S. Ed- Dehhân), C.II, Dımaşk.

İBNÜ'L-CEVZÎ (2014), Ebu'l Ferec İbniü'l Cevzî Ebu Abdurrahman bin Ebi'l Hasan, *İbniü'l- Cevzî (597-1200), Muntazam fi Tarihi'l Ümem ve'l- Mulûk, Fi Tarihi'l-Ümem'de Selçuklular*, Ankara: TTK Yayınları.

İBNÜ'L-CEVZÎ (1951), *Şemsüddin Ebü'l- Muzaffer Yusuf Bin Kızıoğlu et-Türkî, Mir'âtü'z Zamân fi Tarihi'l-Ayân*, I-VIII, Haydarâbâd Meclis-i Dâireti'l- Maârifil, Osmaniye.

İBNÜ'L-ERZAK (1959), *Târîh Meyyâfârikîn*, (Yay. B.A. Awad), basılmamış kısım, British Museum, Kahire.

İBNÜ'L-ESİR (1987), *El-Kâmil Fi't- Tarih*, XII., İstanbul: Bahar Yayınları.

İBNÜ'L-ESİR (2003), *el-Kâmil fi't Tarih*, C.IX, Beyrut.

İBNÜ'L-ESİR (1963), *İzzeddin, et-Tarihü'l-Bâhir fi'd-Devleti'l- Atabekiyye*, Thk. Abdulkadir Ahmed Tuleymât, *Dârü'l- Kütübi'l- Hadîse*, Kahire.

İNBAŞI, Mehmet (2009), Erzincan Kazası (1642 Tarihli Avarız Defterine Göre), *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S.41, Erzurum.

KAYHAN, Hüseyin (2012), Mengüçük Gazi'nin Kimliği ve Mengüçük Devleti'nin Kuruluşu Hakkında, *Tarihin Peşinde Dergisi*, S.7, Ankara.

KEMALİ, A. Kemali (1932), *Erzincan Tarihi, Coğrafi, İçtimaî, Etnoğrafi, İdari, İhsai Tetkikat Tecrübesi*, İstanbul: Resimli Ay Matbaası.

KEMALİ, A. (1932), *Erzincan*, İstanbul.

KEMÂLÎ, Ali (1932), *Erzincan Tarihi*, İstanbul: Ay Matbaası.

KESİK, Muharrem (2001), Cenâbî'ye Göre Danişmentliler, *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, S.4, İstanbul.

KESİK, Muharrem (2017), *Dânişmendliler*, İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları.

KILIÇ, Mustafa (2010), Şirkuh el Mansur, *DİA*, Ankara.

KIRZIOĞLU, M. F. (1982), *Yukarı Kür ve Çoruk Boylarında Kıpçaklar*, Ankara.

KÖPRÜLÜ, Fuat (1978), Artukoğulları, *Meb İslam Ansiklopedisi*, C.1, İstanbul.

MAHMUT, Kaşgarlı (1939), *Divânu Lügât, it-Türk*, (Yay. K. Rifat, trc: B. Atalay), İstanbul: TDK Yayınları.

MATEOS, Urfalı (1987), *Vakayinâme (952-1136) Ve Papaz Grigor 'un Zeyli (1131-1162)*, (Çev. Hrant D. Andreasyan), Ankara.

MERÇİL, Erdoğan (2013), *Müslüman Türk Devletleri Tarihi*, İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınevi.

METİN, Tülay (2013), Selçuklular Zamanında Anadolu'da Türk İskânına Dair Bir İnceleme: Malatya Örneği, *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 4(2), Ankara.

MIYNAT, Ali (2008), *Bir Ortaçağ Kenti: Hasankeyf*, Yüksek Lisans Tezi, Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Muğla.

MİHAİL, Süryani (1944), *Vekayi-nâme*, Ankara: TTK Yayınları.

MUHAMMED, Nâsireddin Hüseyin b. Mecdeddin (1956), *el-Evâmirü'l- Alâ'iyye fil-umûri'l- Alâiyye*, Ankara.

MÜNECCİMBAŞI, Ahmed b. Lütfullah (2001), *Câmiu'd- düvel Selçuklular Tarihi II Anadolu Selçukluları ve Beylikler*, (Yay. Ali Öngül), İzmir: Akademik Kitabevi.

NALBANT, Ayşe Denk (2003), Mama Hatun Külliyesi ve Kervansaray, *TDV*, C.27, Ankara.

NAYIR, Şehmuz (2002), *Artukluların Sosyo-Ekonomik ve Kültürel Hayatı*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

NESEVÎ, Muhammed en- Nesevî (1934), *Celaleddîn Harizimşâh*, (Çev. Necib Asım), İstanbul: MEB Yayınları.

NİŞABURÎ, Zahireddin (1332), *Tarih-i Ali Selçuk, Neşir-Ka Âwar*, Tahran.

OFLAZ, Abdulhalim (2016), Eyyûbî Ailesinin İlk Dönem Tarihleri, *Iğdır Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S.7, Iğdır.

OFLAZ, Abdulhalim (2016), *Eyyûbî Sultanı I. Melik Âdil Döneminin Siyasi Tarihi (589-615/1193-1218)*, Doktora Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta.

ÖGEL, S. (1987), *Anadolu Selçukluları'nın Taş Tezyinatı*, Ankara.

ÖNGÜL, Ali (2002), Mengücekler, *Türkler Ansiklopedisi*, C.IV, İstanbul.

ÖNGÜL, Ali (2002), Mengüçük, *Türkler Ansiklopedisi*, C.6, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.

ÖNGÜL, Ali (2002), Saltuklular, *Türkler Ansiklopedisi*, C:6, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.

ÖNGÜL, Ali (2014), *Selçuklular Tarihi*, C: II, İstanbul: Çamlıca Yayınları.

ÖNKAL, H. (1996), *Anadolu Selçuklu Türbeleri*, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.

ÖZAYDIN, Abdülkerim (1989), Saltuklular, *DGBİT*, İstanbul.

ÖZER, Serkan (2010), *Selâhaddin Eyyûbî ve Haçlılar*, Yüksek Lisans Tezi, Niğde Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Niğde.

ÖZKAL, Haldun (2016), *Saltuklu Mimarisi*, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayınları.

ÖZTUNA, Y. (1963), *Başlangıçtan Zamanımıza Kadar Türkiye Tarihi*, C.II, İstanbul: Hayat Yayınları.

REŞİDÜDDİN, Fazlullah (1960), *Câmiü't- Tevârih*, (nşr: Ahmet Ateş), Ankara.

RUNCİMAN, S. (1986), *Haçlı Seferleri Tarihi II*, Ankara: TTK Yayınevi.

RUNCİMAN, S. (1987), *Haçlı Seferleri Tarihi I-III*, (Trc. F. Işıltan), Ankara: TTK Yayınevi.

SAKAOĞLU, Necdet (2005), *Türk Anadolu'da Mengücekoğulları*, İstanbul: YKY.

SEVİM, Ali- Yaşar Yücel (1995), *Türkiye Tarihi I Fetihden Osmanlılara Kadar*, C.1, Ankara.

SEVİM, Ali- Yaşar Yücel (1989), *Türkiye Tarihi*, Ankara.

SEVİM, Ali (1962), Artukluların Soyu ve Artuk Bey'in Siyasi Faaliyetleri, *Belleten Dergisi*, C.XXVI, Ankara.

SEVİM, Ali (2000), İnaloğulları, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.XXII, Ankara.

SEVİM, Ali (1960), Sultan Melikşah Devrinde Ahsa ve Bahreyn Karmatilerine Karşı Selçuklu Seferleri, *Belleten Dergisi*, C.XXIV, Ankara.

SEVİM, Ali (1961), Temürtaş'ın Halep Hâkimiyeti, *Belleten Dergisi*, S.100, Ankara.

SEVİM, Ali (1993), *Anadolu'nun Fethi Selçuklular Dönemi*, Ankara: TTK Yayınları.

SEVİM, Ali (1983), *Suriye ve Filistin Selçukluları*, Ankara: TTK Yayınevi.

SILAY, Mehmet (2009), *Ortadoğu Barışının Mimarı Selahaddin Eyyûbî*, İstanbul: Düşün Yayıncılık.

SOLMAZ, Sefer (2002), Danişmendliler, *Türkler Ansiklopedisi*, C.VI, Ankara.

SÖNMEZ, Z. (1995), *Başlangıcından 16. Yüzyıla Kadar Anadolu Türk İslam Mimarisinde Sanatçılar*, Ankara.

SÖYLEMEZ, İbrahim (2019), *Saltukluların Tarihteki Yeri ve Gürcülerle Mücadeleleri (1071-1202)*, Yüksek Lisans Tezi, Erzurum Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.

SÜMER, Faruk (1986), Ahlat Şehri ve Ahlatşahlar, *Belleten Dergisi*, S.197, Ağustos.

SÜMER, Faruk (1989), Ahlatşâhlar, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.II, İstanbul.

SÜMER, Faruk (1988), Mengüçükler, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.VIII, İstanbul: Meb Yayınları.

SÜMER, Faruk (2015), *Doğu Anadolu'da Türk Beylikleri*, Ankara: TTK Yayınları.

SÜMER, Faruk (1990), *Doğu Anadolu'da Türk Beylikleri*, Ankara: TTK Yayınları.

SÜMER, Faruk (1992), *Karakoyunlular I*, Ankara: TTK Yayınları.

SÜRYANİ MİHAEL (1941), *Vekayiname*, (Çev. H.D. Andreasyon), Basılmamış Nüsha, C.II, Ankara.

ŞAHİN, Gonca İslim (2018), *Orta Çağ'da Erzincan*, Yüksek Lisans Tezi, Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Şanlıurfa.

ŞÂME EBÛ (2002), Şihâbüddin, *Kitâbü'r- Ravzateyn fî ahbâri'd- devleteyn en- Nûriyye ve ş- Salâhiyye*, Thk. İbrahîm Şemseddin, I-V, Dârü'l- Kütübî'l- İlmiye, C.II, Beyrut.

ŞAME, Ebu (1962), *Kitabu Ravzateyn fî Ahbari'd- Devlet*, (Yay: H.M.H. Ahmed- M.M. Ziyade), C.II, Kahire.

ŞEKER, Dursun Ali, Mama Hâtun, *DİA*, C.27

ŞEREFAN (1990), *Şerefname*, Kahire 1930., (Çev. M.E. Bozarslan), İstanbul.

ŞEŞEN, Ramazan (2002), Eyyûbîler, *Türkler Ansiklopedisi*, C.5, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.

ŞEŞEN, Ramazan (1971), İmadeddin el-Katib el-İsfahani'nin Eserlerinde Anadolu Tarihi ile İlgili Bahisler, *Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, S.III, Ankara.

ŞEŞEN, Ramazan (2018), *Eyyûbîler*, İsam Yayınları, Ankara: İsam Yayınları.

ŞEŞEN, Ramazan (1983), *Sâlahaddin Devrinde Eyyûbîler Devleti*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.

ŞEŞEN, Ramazan (2000), *Salâhaddin Eyyubi ve Devri*, İstanbul: İsar Yayınları.

TAHMAS KULU HAN TAVARİHİ (1942), *İstanbullu Tanburi Aritin Tarafından Osmanlı Elçisi ile Acemistan Yolculuğunda Yazılmış*, Ankara.

TARIM, Cevdet Hakkı (1938), *Kırşehir Tarihi Üzerine Araştırmalar*, Kırşehir.

TEKİN, Rahmi (2000), *Ahlat Tarihi*, İstanbul: OSAV Yayınları.

TİHRANİ, Ebu Bekr-i (2001), *Kitab-ı Diyarbekriyye*, (trc. Mürsel Öztürk), Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

TOGAN, Zeki Velidi (1981), *Umumi Türk Tarihine Giriş En Eski Devirlerden 16. Asra Kadar*, İstanbul: Enderun Kitabevi.

TOMAR, Cengiz (2010), Şaver bin Mucir, *DİA*, Ankara.

TURAN, Osman (1993), *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul: Boğaziçi Yayınları.

TURAN, Osman (1998), *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, İstanbul.

TURAN, Osman (2001), *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, Ankara: Ötüken Yayınları.

TURAN, Osman (2015), *Selçuklular Tarihi ve Türk- İslam Medeniyeti*, İstanbul: Ötüken Neşriyat Yayınları.

TURAN, Osman (2015), *Selçuklular Zamanında Türkiye*, İstanbul: Boğaziçi Yayınları.

TURAN, Osman (1970), *Selçuklular Zamanında Türkiye*, İstanbul.

ULUÇAY, M. Çağatay (2020), *İlk Müslüman Türk Devletleri*, İstanbul: Ötüken Neşriyat Yayınları.

URFALI, Mateos (1987), *Urfalı Mateos Vekayi-nâmesi*, Ankara: TTK Yayınları.

USTA, A. (2002), Artuklular ve Haçlılar (Haçlıların Bölgeye Gelişlerinden Belek'in Ölümüne Kadar 1098-1124, *TD*, S.37, İstanbul.

USTA, A. (2002), Artuklular, *Yeni Türkiye Yayınları*, C.VI, Ankara.

USTA, A. (1999), XIII. Yüzyıldaki Moğol İstilasına Kadar Kıpçakların Kafkasya'daki Faaliyetleri, *Türk Dünyası Tarih ve Kültür Dergisi*, S.154.

UYUMAZ, Emine (2003), *Sultan I. Alâeddin Keykubâd Devri Türkiye Selçuklu Devleti Siyasi Tarihi* (1220-1237), Ankara: TTK Yayınları.

ÜREMİŞ, Ali (2005), *Türkiye Selçuklularının Doğu Anadolu Politikası*, Babil Yayıncılık, Ankara: Babil Yayıncılık.

WİET, G., Şirkuh el Mansur, *İslam Ansiklopedisi*, C.XI

YAŞA, Recep (2002), Ahlatşahlar, *Türkler Ansiklopedisi*, C.VI, Ankara.

YAŞA, Recep (2002), Doğu Anadolu'da Bir Türk Kültür Merkezi Ahlat, *KAREFAD Dergisi*, Karatekin.

YAZICIZÂDE, Yazıcızâde Ali (2009), *Tevârih-i Âli Selçuk*, (Oğuznâme Selçuklu Tarihi), (Yay. Haz. Abdullah Bakır), İstanbul: Çamlıca yayınları.

YETKİN, Suut Kemal (1956), Mama Hâtun Türbesi, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yıllık Araştırma Dergisi*, S.I, Ankara.

YILMAZ, Hasan (2014), *Fatimiler ve Fatimi Hilafeti*, Ankara: Elips Kitap.

YINANÇ, Halil (2013), *Türkiye Tarihi Selçuklular Devri I Anadolu'nun Fethi*, Ankara: TTK Yayınları.

YİNANÇ, M. Halil (1997), Dânişmendliler, *İslam Ansiklopedisi*, C.III, Eskişehir: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları.

YİNANÇ, M. Halil (1944), *Türkiye Tarihi Selçuklular Devri I (Anadolu'nun Fethi)*, İstanbul.

